

TOTTA VAI TABUA?

**Kuolemanrituaalit, kuoleman paikat ja kuoleman asema
kulttuurissamme**

Pro gradu -tutkielma

Jyväskylän yliopisto

Historian ja etnologian laitos

Etnologia

Syksy 2008

Ulla Härkönen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Ulla Härkönen	
Työn nimi – Title Totta vai tabua? Kuolemanrituaalit, kuoleman paikat ja kuoleman asema kulttuurissamme	
Oppiaine – Subject Etnologia	Työn laji – Level Pro gradu -työ
Aika – Month and year Syksy 2008	Sivumäärä – Number of pages 113 + 6
Tiivistelmä – Abstract <p>Kuolema on jo vuosituhansien ajan kiehtonut ihmismieltä: kuolemalle on kautta ihmiskunnan historian pyritty etsimään rationaalista selitystä, mutta täydellinen, kaiken kattava selvitys on aina jäänyt saamatta. Kuolema on yksi ihmisyytemme perusta syntymän ohella, mutta se herättää paljon enemmän kysymyksiä kuin elämämme aloittava syntymä. Kuolema hämmentää, sillä kaiken loppuminen ja kaikesta luopuminen ei ole meille luonnollista. Luonnollisempaa on uskoa jatkuvuuteen, siihen, että kuolemankin jälkeen elämämme ja läheistemme elämä jatkuu tavalla tai toisella.</p> <p>Työni tarkoituksena on pohtia sitä, mitä kuolema on meidän ajassamme, 2000-luvun alun suomalaisessa kulttuurissa. Onko kuolema säilynyt edelleen osana ihmisyyttämme, vai olemmeko sysänneet sen syrjään helpommin käsiteltävien asioiden tieltä? Kuolema on monen mielestä tabu, sillä sitä on vaikea hyväksyä osaksi nuoruutta ihannoivaa kulttuuriamme. Kuolemaa voi kuitenkin nähdä lähes kaikkialla, mutta usein tuota kaikkialla näkyvää kuolemaa ei mielletä todelliseksi. Lehtikuvat verisistä ruumiista eivät tunnu todelliselta, aidolta kuolemalta, vaan kuolemalta, joka tapahtuu jossakin muualla, epätodellisessa maailmassa. Tavallisen ihmisen tavallinen kuolema ei ole uutisoinnin arvoinen asia ja sen takia siitä on tullut vieras ja unohdettu osa elämäämme, vaikka se koskettaakin yksittäistä ihmistä aivan yhtä kipeästi kuin maailmanlaajuinen luonnonkatastrofi.</p> <p>Vaikka kuolema vaikuttaa usein piilotetulta, näyttäytyy se kuitenkin kulttuurissamme monin eri tavoin ja erityisesti erilaiset kuolemaan liittyvät rituaalit tuovat kuoleman olemassaolon tietoisuuteemme yhä uudelleen ja uudelleen. Rituaalit ovat aina olleet ja ovat yhä edelleen tärkeitä ja näkyviä osa kuolemankulttuuriamme, sillä ne auttavat ymmärtämään kuolemaa paremmin. Rituaalien avulla voimme käsitellä kuolemaa konkreettisesti ja sijoittaa sen näin osaksi elämämme kokonaisuutta.</p> <p>Konkreettisten rituaalisten toimintatapojen lisäksi erilaiset konkreettiset paikat voivat antaa asioille merkityksen ja selityksen, jolloin vaikeitakin asioita on helpompi käsitellä ja ymmärtää. Ymmärtääksemme elämäämme paremmin, haluamme usein sijoittaa meille tärkeät tapahtumat ympäröivän maailman paikkoihin, näin myös kuoleman yhteydessä. Muistoissamme säilyvät konkreettiset paikat auttavat meitä ymmärtämään elämäämme kokonaisuutena sekä käsittelemään elämäämme erottamattomasti kuuluvaa, mutta olemassaoloamme jatkuvasti uhkaavaa voimaa: kuolemaa. Fyysiseen ympäristöömme liitettyjen muistojen kautta elämän jatkuminen kuolemasta huolimatta voi tuntua mahdolliselta.</p>	
Asiasanat – Keywords kuolema, vainajat, rituaalit, siirtymäriitit, paikka, tila, pyhä, pyhät paikat	
Säilytyspaikka – Depository Historian ja etnologian laitos	
Muuta tietoa – Additional information	

Kohti kuolemaa	3
<i>Kuolema – aina läsnä ja kuitenkin poissa</i>	<i>3</i>
<i>Perinteistä yhteiskunnalliseen keskusteluun – katsaus kuoleman tutkimukseen</i>	<i>5</i>
<i>Tutkimuskysymykset – mitä tutkia ja mitä ei</i>	<i>8</i>
<i>Aineisto – yksilöt kaiken takana</i>	<i>11</i>
<i>Mitä aineisto ei kerro – kritiikkiä ja ongelmia.....</i>	<i>14</i>
<i>Miten tutkia kuolemaa?</i>	<i>17</i>
Kuolema vuosien takaa.....	21
<i>Kuolemaa ja kuolleita omavaraistaloudessa</i>	<i>21</i>
<i>Kuolleet esi-isiemme muistoissa</i>	<i>24</i>
Kuolema tässä ja nyt.....	28
<i>Kaikki loppuu aikanaan – ajatuksia kuolemasta.....</i>	<i>28</i>
<i>Kuolema elämässämme.....</i>	<i>30</i>
<i>Kuolema – ongelma vai mahdollisuus?</i>	<i>35</i>
<i>Kuoleman jälkeen.....</i>	<i>38</i>
Rituaalit kuolemassa – vainajat muistoissa	40
<i>Tavat ja tottumukset – mitä rituaalit ovat?</i>	<i>40</i>
<i>Siirtymärituaalit – elämän käännekohdat.....</i>	<i>43</i>
<i>Siirtymärituaalien ongelmallinen kolmijako</i>	<i>47</i>
<i>Vainajat keskuudessamme ja muistoissamme</i>	<i>52</i>
<i>Perinteitä vai uusia tapoja?</i>	<i>56</i>
<i>Meille vai vainajille – muistelurituaalien funktioita</i>	<i>59</i>
Paikka kuolemassa ja kuolema paikoissa	65
<i>Tilat ja paikat – kokemuksen lähtökohdat</i>	<i>65</i>
<i>Paikkoihin sidottu ihminen.....</i>	<i>69</i>
<i>Kuoleman paikka</i>	<i>74</i>
<i>Kuoleman paikka yhteisöllisyyden luojana.....</i>	<i>78</i>
<i>Tietoisuus kuolemasta.....</i>	<i>81</i>
<i>Mustaa turismiako?</i>	<i>82</i>
<i>Kuoleman paikkojen pyhä viehätys</i>	<i>85</i>

<i>Karsikot – kuoleman rajalla</i>	88
Kielletty alle 80-vuotiailta?	91
<i>Sallittu harvoille – tabu muille</i>	91
<i>Kuka pelkää kuolemaa?</i>	96
<i>Kuoleman tabuisuus – aina täällä?</i>	100
Kehdosta hautaan – ideoista päätelmiin	102
AINEISTOT JA LÄHTEET	104
LIITTEET	114
Liite 1: Vertaistukiryhmien kautta levitetyn kyselyn saatekirje ja kysymyslista	114
Liite 2: Haastattelujen teemalista	117

Kohti kuolemaa

Kuolema – aina läsnä ja kuitenkin poissa

Mut kyllä kuitenkin tän yhteiskunnan ja se että että mikä miksi nin tota, se on tosiaan tää nää systeemit siitä että ihmiset kuolee yleensä sairaal tai laitoksessa, se on ollu varmaan semmonen yhteiskunnallinen muutos tässä viime viime vuosikymmeninä. Ja sitten se että vaikka se kuolema ei oo enää semmonen suuren yhteisön suru... koska sellasia ei enää ole, perheet on yksinkertaisesti on pieniä ja että monta sukupolvea ei enää asu samalla paikkakunnalla tai samalla kylällä ja, kaikki kaikki tämmöset nin ne on niitä isoja vaikutuksia, tämmöset postmodernin yhteiskunnan - - ilmiöt ihan ihan kaiken kaikkiaan ni sillä oli vaikutusta tähän kuolemaan. (12)

Ihmiset elävät pienissä perheyhteisöissä tai joskus jopa kokonaan yksin: yhteisöllisyys ei enää ohjaa elämää, eikä myöskään kuolemaa. Ihmiset kuolevat sairaaloissa asiantuntijoiden valvovien silmien alla modernin lääketieteen apuun luottaen: ehkä juuri minut voidaankin pelastaa takaisin elämään. Kuolemasta on tullut yksilöllisten ihmisten yksilöllinen asia, joka koskettaa vain kuolevaa itseään ja hänen perhettään sekä läheisimpiä sukulaisia ja ystäviä. Kuolemasta on tullut osa postmodernia yhteiskuntaa ja postmodernin yhteiskunnan ilmiöitä, ja sellaisena sitä on myös tarkasteltava. Millaisena kuolema postmodernissa yhteiskunnassa näyttäytyy: osana elämää vai elämään kuulumattomana kuriositeettina?

En ole koskaan nähnyt kuollutta ihmistä. Tai olen nähnyt monestikin, mutta en kuitenkaan oikeasti. Ainakaan kokemukseni kuolleista ihmisistä eivät tunnu todellisilta. Lehdet ja televisio ovat pullollaan kuvia kuolleista ruumiista, mutta jostakin syystä nämä eivät tunnu samalla tavalla todellisilta kuin läheisen ihmisen kuollut ruumis. Ne ovat kaukana kuin jossakin toisessa todellisuudessa, eivätkä ne kosketa samalla tavalla kuin läheisen kuolema, kuolema, joka on henkilökohtaisesti koettava ja käsiteltävä. Kuinka moni 28-vuotias voi nykyään sanoa samalla tavalla kuin minä: en ole nähnyt koskaan kuollutta ihmistä? Uskoisin, että aika moni. Mutta entäpä jos mennään ajassa viisikymmentä tai sata vuotta taaksepäin? Kuinka moni 28-vuotias olisi voinut sanoa samaa? Kuolema oli tuolloin arkipäiväisempi asia eikä kuolleen ihmisen näkeminen ollut millään tavalla erikoista, elämään kuulumatonta. Onko kuolemasta sitten tullut näkymätön osa yhteiskuntaamme? Onko kuolema tabu, josta ei voida puhua ja jota ei haluta ajatella?

Kuolema on kiehtonut ihmisiä vuosisatojen ajan: siihen on liitetty monenlaisia uskomuksia ja tapoja, joiden avulla se on saatu jollakin tavoin ihmisten hallintaan. Kuolema

on koettu tärkeäksi ja väistämättömäksi osaksi elämää, jota kukaan ei ole voinut paeta. Nykyisin käsityksemme kuolemasta on kuitenkin muuttunut: kuolema ei ole enää välttämätön, tärkeä osa ihmisen elämää ja ihmisyyttä, vaan se on asia, jota vastaan on taisteltava ja joka on pyrittävä sysäämään syrjään ihmisen jokapäiväisestä elämästä: tavoitteenamme on ikuinen elämä ja kuolemattomuus. Tai näin meille ainakin yritetään eri tahoilta väittää. Ja kuitenkin kuolema on syntymän ohella elämässämme ainoa asia, jota emme voi välttää.

Ranskalainen historioitsija Philippe Ariés on yksi useimmin siteerattuja tutkijoita, jonka ajatuksiin erilaisissa kuolemaa käsittelevissä tutkimuksissa viitataan. Ennen kaikkea hänen teoksensa *Western Attitudes Towards Death: From the Middle Ages to Present* (1974) on luonut eräänlaisen yleisesti hyväksytyyn näkemyksen siitä, millaisia käsityksiä kuolemaan on eri vuosisatojen aikana liitetty ja millä tavalla nämä käsitykset ovat muuttuneet vuosisatojen aikana. Ariés esittää teoksessaan, että ihmiset olivat vielä keskiajalla tietoisia omasta kuolemastaan ja näin ollen oma kuolema oli heille kuolemista tärkein. Kuolema ei herättänyt ihmisissä pelkoa tai ahdistusta, vaan se koettiin tuttavallisena, läheisenä asiana, joka oli kaikille ihmisille samanlainen. Kuolema oli kollektiivinen riitti, johon osallistuivat kaikki sukulaiset ja tuttavat, mikä puolestaan auttoi hyväksymään kuoleman.

Ariés'n mielestä ihmisten suhtautuminen kuolemaan alkoi kuitenkin vähitellen muuttua 1700-luvulta lähtien, jolloin siitä tuli pelottava ja dramaattinen tapahtuma. Ihmiset alkoivat kiinnostua muiden kuolemasta, mikä puolestaan synnytti erilaisia suremisen muotoja, mutta samalla myös toi mukanaan käsityksen kuolemasta pelottavana, elämää uhkaavana asiana. Edesmenneiden läheisten jäännöksistä haluttiin pitää kiinni ja näin kehittyi tapa käydä paikalla, johon läheinen oli haudattu. Tällainen edesmenneiden muistaminen antoi ihmisille mahdollisuuden uskoa kuolemattomuuteen ja yhteiskunnasta tuli sekä elävistä että kuolleista muodostunut kokonaisuus.

1700-luvulta lähtien vallinneet käsitykset kuolemasta muuttuivat jälleen 1900-luvulla. Tällöin Ariés'n mukaan kaikkialla läsnä oleva kuolema haluttiin poistaa ihmisten elämästä ja kuolemasta tuli ruma ja vaiettu asia; edes kuolevalle itselleen ei haluttu paljastaa hänen todellista tilaansa. Samalla kuolema siirtyi kodin piiristä sairaalaan ammattilaisten hoidettavaksi ja sen rituaalinen luonne väheni, sillä sairaalakuolema oli tekninen

ilmiö, ei rituaalinen tapahtuma. Kuolemasta tuli erillisiin osiin jaoteltu tapahtuma, jossa kuolevan ihmisen tuli käydä läpi useita erilaisia vaiheita. Tämä puolestaan vaikeutti varsinaisen kuoleman määrittelemistä: mikä vaiheista loppujen lopuksi tarkoitti sitä, että ihminen oli todella kuollut. Vähitellen kehitys vei jopa niin pitkälle, että läheisen ihmisen kuolemasta ja sen aiheuttamasta surusta tuli yksityinen asia ja suremisesta salassa suoritettava tapahtuma. Ihmisten odotettiin esiintyvän aina onnellisina ja iloisina, vaikka he olisivat hyvinkin epätoivoisia.

Ariés'n teosta lukiessa on kuitenkin otettava huomioon se, että teos on kirjoitettu 1970-luvulla ja näin ollen Ariés'n esittämä näkemys siitä, että kuolemaan suhtautumisessa olisi päädytty siihen, että kuolema on kielletty asia ja ihmiset eivät saa näyttää suruaan julkisesti, on tuskin enää täysin todenmukainen käsitys. Kuolemankulttuuri on kehittynyt monin tavoin vuosikymmenten saatossa ja aivan viime vuosina tapahtuneet muutokset ovat selvästi osoittaneet sen, että toisinaan on täysin hyväksyttävää näyttää julkisesti omat todelliset tunteensa eikä niitä tarvitse piilottaa teennäisen onnellisuuden taakse. Julkinen sureminen voi olla monissa tapauksissa jälleen hyväksyttävä, jopa toivottava toimintatapa ja ihmisiä kannustetaan tuomaan esille omia suruntunteitaan yhä voimakkaammin. Vaikka monenlaisia vasta-argumenttejäkin voi lukea esimerkiksi lehtien mielipideosastoilta, on nykyinen trendi selvästi se, että omaa surua osoitetaan avoimesti ja myös muiden suruun otetaan julkisesti osaa.

Perinteistä yhteiskunnalliseen keskusteluun – katsaus kuoleman tutkimukseen

Perinnetieteiden ja kulttuurintutkijoiden kiinnostus kuolemaa kohtaan heräsi jo yli vuosisata sitten, 1800-luvun lopussa, samalla kun kiinnostus kulttuurien ja erilaisten tapojen ja perinteiden tutkimukseen nousi merkittäväksi osaksi akateemista maailmaa. Suomalais-ugrialaisten kansojen parissa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tehtyjen tutkimusmatkojen tuloksena oli useita tutkimuksia, jotka käsitelivät suullista perinnettä, uskontoja ja tapakulttuuria. Monissa tällaisissa tutkimuksissa käsiteltiin myös vainajainpallontaa ja kuolemaa osana laajempaa uskomus- ja tapakulttuuria. (Korhonen 1990, 7.) Toki kuolema saattoi myös kiinnostaa tutkijoita siinä määrin, että tutkimuksen aiheena olivat yksinomaan kuolemaan ja vainajiin liittyvät käsitykset ja uskomukset. Hyvä esimerkki tällaisesta pelkästään vainajainpallontaan keskittyvästä tutkimuksesta on Matti Warosen teos *Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla* (1898), joka antaa hyvän kuvan siitä, millaista kuoleman tutkimus 1800- ja 1900-luvun vaihteessa on ollut. Wa-

ronen tarkastelee kuolemaa ja vainajainpalvontaa erityisesti erilaisten vuotuisjuhlien ja muiden vuodenkiertoon kuuluvien merkittävien päivien kautta, osana kansanuskon luomaa maailmaa. Kuolema ja vainajienpalvonta kuuluivatkin aluksi tiiviisti erilaisten kansojen tapakulttuuriin ja kuoleman tutkimus oli usein yksi osa uskontotieteellistä tutkimusta (Korhonen 1990, 7). Muun muassa Uno Harvan tutkimukset erilaisista uskonnoista ja uskonnollisista näkemyksistä ovatkin tärkeä osa suomalaisen kuolemantutkimuksen historiaa. Harva teki tutkimuksia useiden suomensukuisten kansojen parissa ja tutki ennen kaikkea heidän uskontojaan, uskomuksiaan ja uskomuksiin liittyviä tapojaan, joihin myös kuolema oleellisena osana on kuulunut. (Ks. esim. Harva 1933, 1942, 1948.) Myös ahkera kansanperinteenkerääjä Samuli Paulaharju on käsitellyt useissa suomalaisen kansankulttuurin tavoista ja perinteistä kertovissa teoksissaan kuolemaan ja vainajiin liittyviä tapoja. Paulaharjun teokset liittyvät usein tietyn alueen tai paikkakunnan tapojen kuvaukseen, kuten hänen teoksensa *Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia* (1924), jossa Paulaharju on karjalaiseen kulttuuriin pohjautuen esitellyt vaihe vaiheelta sen, mitä ihmiselle tapahtuu kuoleman jälkeen ja kuinka hänestä tulee osa vainajien yhteisöä.

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa luotu kuolemantutkimuksen traditio hallitsi tutkijoiden näkemyksiä useiden vuosikymmenten ajan ja vasta muutama vuosikymmen sitten kuolemaa alettiin todella tarkastella uusista lähtökohdista ja näkökulmista käsin. Kuolemasta onkin tullut entistä moninaisempi tutkimuksen kohde, eikä tutkimusta ohjaa enää pelkästään perinteisten tapojen ja rituaalien tarkasteleminen, vaan kuolema on alettu nähdä osana moninaista yhteiskuntaa, mikä on tehnyt siitä myös hyvin monipuolisen tutkimuskohteen. Yhteiskunnan maallistuminen on omalta osaltaan vaikuttanut siihen, että kuolemaa ei enää välttämättä tarvitse tutkia osana uskontoa ja uskonnollista maailmankatsomusta, ja näin ollen perinteinen tapa tehdä kuolemaa käsittelevää tutkimusta ei ole enää vuosikymmeniin antanut todenmukaista kuvaa kuolemaa koskevistä käsityksistä ja ajatuksista. Toki rituaalit ovat aina tärkeä osa kuolemantutkimusta, mutta ne eivät välttämättä ole pääasiallinen tutkimuskohde, vaan yksi osa laajempaa kuolemankulttuuria. Muun muassa Juha Pentikäinen on monissa teoksissaan ja artikkeleissaan keskittynyt kuolemaan osana ihmisten maailmankuvaa ja tuonut esille kuoleman sisältämiä moninaisia merkityksiä. Teoksessaan *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista* (1990) Pentikäinen käsittelee ihmisen maailmankuvan ja kuoleman välistä suhdetta sekä erilaisten kuolemien saamia merkityksiä. Suomalaista kuoleman-

kulttuuria 1980- ja 1990-luvulla ovat käsitelleet myös esimerkiksi Anna-Leena Siikala, joka on tarkastellut teoksessaan *Suomalainen šamanismi. Mielikuvien historiaa* (1992) tuonpuoleisuutta ja sen luonnetta ja olemusta sekä Aili Nenola, joka on keskittynyt erityisesti itkuvirsien tutkimukseen (ks. esim. Nenola 1982, 2002) sekä naisiin toimijoina kuoleman yhteydessä.

Vuosituhanen vaihteessa kuolema on alkanut kiinnostaa tutkijoita elämään kuuluvana välttämättömänä tapahtumana ja sitä pohditaan etenkin moraalisten näkökulmien kautta. Kuolemasta on tullut monin tavoin hyvin ongelmallinen osa yhteiskuntaamme: miten kuolevaa hoidetaan ja miten häntä pitäisi hoitaa, miten kuolemaan suhtaudutaan ja miten siihen pitäisi suhtautua. Kuolevan ihmisen hoidosta, saattohoidosta, on tullut kuoleman tutkimuksen yksi tärkeimmistä mielenkiinnonkohteista. Muun muassa Terhi Utrianen on väitöskirjassaan *Läsnä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä* (1999) keskittynyt siihen, kuinka kuoleva läheinen kohdataan ja kuinka häneen suhtaudutaan sekä millaisena kuoleva itse kokee oman tilanteensa. Utrianen teoksessa pääosassa ovat naiset, jotka toimivat kuolettajina ja asettuvat liminaalitiilaan hoitaessaan kuolevaa ihmistä. Laura Jetsun väitöskirja *Kahden maailman välillä: etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla* (2001) edustaa aiheensa puolesta perinteisempää kuoleman tutkimusta: kuolemanrituaaleja ja niiden saamia merkityksiä. Jetsun tutkimuskohteena ovat kuitenkin 1990-luvun rituaalit eli oman aikamme kuoleman käsittelytavat vanhojen, maatalousvaltaiseen yhteiskuntaan kuuluneiden tapojen sijaan. Kuolemanrituaaleja on tutkinut myös Outi Fingerroos, jonka väitöskirja *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa* (2004) käsittelee luterilaisen Kannaksen rituaaleja maailmansotien välisenä aikana, jolloin muutos kohti modernia alkoi.

Yllä esitetyt esimerkit kuolemantutkimuksesta ovat vain pisara meressä: suomalaista kuolemaa on tutkittu paljon eikä tutkimukselle näy loppua. Salme Korhonen on tehnyt mielenkiintoisen havainnon perinnetieteellisestä kuolemantutkimuksesta keräämässään bibliografiassa: 1910 – 1970-luvulla kuolemaa koskevia tutkimuksia tehtiin muutamia kymmeniä kunkin vuosikymmenen aikana, jotkut vuosikymmenet olivat toisia tuotteliaampia, mutta huomattavia eroavaisuuksia tutkimusten määrässä ei ollut. 1980-luvulla tutkimusten määrä kuitenkin kaksinkertaistui ja lähenteli jo sataa aiempien muutaman kymmenen sijaan. (Korhonen 1990, 8.) Huomionarvoista tässä on se, että juuri silloin,

kun kuoleman on ajateltu muuttuneen näkymättömäksi osaksi kulttuuriamme, kun siitä on tullut asiantuntijoiden hoitama tapahtuma, on kuolema kuitenkin alkanut kiinnostaa tutkijoita aivan uudella tavalla. Muuttunut kuolemankulttuuri on tarjonnut uusia näkökulmia tutkijoille ja avannut aivan uudenlaisia mahdollisuuksia kuolemasta käytävään keskusteluun. Toisaalta kuolemasta käytävän keskustelun vilkastuminen ilmenee myös Korhosen vuonna 2005 tekemästä bibliografian päivityksestä, johon hän on kerännyt kuolemaa käsittelevät tutkimukset vuosilta 1989 – 2004 (www3). Uudesta bibliografiasta on tullut kaksi kertaa niin pitkä kuin aikaisemmasta, vaikka se käsittääkin vain vuodet 1989 – 2004, kun taas aikaisempaan bibliografiaan on otettu tutkimuksia usealta vuosikymmeneltä.

Tutkimuskysymykset – mitä tutkia ja mitä ei

Vaikka kuolemaan suhtautuminen muuttuu koko ajan muiden yhteiskunnallisten muutosten myötä, on kuolema aina ollut asia, johon suhtaudutaan usein varovaisesti, joskus jopa vältellen tai kieltävästi. Varovainen suhtautuminen kuolemaa kohtaan ei ole kuitenkaan poistanut sitä, että yhä edelleen, kuten jo vuosisatojen ajan, monet meistä kokevat tärkeäksi muistaa itselleen läheisiä ja tärkeitä vainajia eri tavoin heidän kuolemansa jälkeen. Vainajien muistaminen ja muiston luominen erilaisten rituaalisten toimintojen kautta on tärkeää. Esimerkiksi hautausmaille tai kuolinpaikoille viedyt kynttilät ja kukat ovat oleellinen osa kuolemankulttuuriamme ja tuovat esille kuoleman merkitsemisen tärkeyden ja pyrkimyksemme tehdä kuolemasta tiedostetusti tai tiedostamatta näkyvä osa kulttuuriamme. Millainen merkitys vainajien muisteleminen on ihmisille? Mitä erilaiset rituaaliset toiminnot ihmisille merkitsevät ja millaiset rituaalit ovat tärkeitä ja merkityksellisiä kuoleman hetkellä?

Millaisissa tilanteissa kuolemaa sitten halutaan tuoda selvästi esille ja millaiset kuolemat ovat esille tuomisen arvoisia? Usein vaikuttaa siltä, että kuolemalle annetaan erilaisia merkityksiä sen mukaan, miten kuolema on tapahtunut. Suuret katastrofit sekä kaikenlaiset yllättävät ja äkilliset kuolemantapaukset, kuten onnettomuudet ja henkirikokset, koetaan kuolemiksi, jotka halutaan tuoda hyvin näkyvästi esille. Vanhainkodissa elävä vanhus taas saa kuolla aivan rauhassa ilman, että kukaan tuo kukkia tai kynttilöitä sängylle, johon hän elämänsä päättää. Äkillisissä kuolemantapauksissa kuoleman yllätyksellisyys näyttäytyy ihmisille aina yhä uudestaan ja muistuttaa siitä, ettei omaa elämänsä voi koskaan hallita täydellisesti. Onko yllätyksellisyys se tekijä, joka saa ihmi-

set reagoimaan kuolemaan ja käsittelemään omia tunteitaan aivan erityisellä tavalla? Toisaalta kuolema on aina omalla tavallaan yllätyksellinen tapahtuma eikä siihen voi koskaan täysin varautua. Kuolema on lopullinen, peruuttamaton eikä siitä ole enää koskaan paluuta takaisin entiseen. Onko kuolema siis aina läheisille yhtä vaikea asia, osasi-pa kuolemaa sitten odottaa tai ei?

Äkillisissä, järkyttävissä kuolemantapauksissa kuolemaa tuodaan erityisesti esille kuolinpaikan kautta. Millaisia merkityksiä ihmiset kuolinpaikkaan liittävät ja miksi se koetaan niin tärkeäksi, että se halutaan erityisesti merkitä tuomalla paikalle kynttilöitä ja kukkia? Mitä erilaiset paikat ylipäänsä merkitsevät kuoleman yhteydessä? Voivatko paikat muokata ihmisten käsityksiä ja näkemyksiä kuolemasta? Voiko kuolema ollakaan niin näkymätön osa kulttuuriamme kuin usein ajattelemme, kun kuitenkin haluamme tuoda sitä vahvasti esille erilaisten konkreettisten elämäämme kuuluvien paikkojen kautta? Esimerkiksi vainajien muistoksi sytytettyjä kynttilöitä näkee aina vain enemmän aivan tavallisessa arkipäiväisessä elinympäristössämme, jolloin väistämättä herää ajatus, ettei kuolema kenties olekaan mihinkään kadonnut. Ehkä emme vain tule ajatelleeksi kiireisessä elämässämme niitä vihjeitä, joita meille kuoleman olemassaolosta päivittäin ja viikoittain esitetään. Millä tavalla me 2000-luvun ihmiset sitten kuolemaan yleensä suhtaudumme ja ennen kaikkea mitä me yksilöinä ajattelemme kuolemasta? Onko kuolema meille näkymätön tabu vai luonnollinen osa elämää, vai kenties jotakin siltä väliltä?

Kuolemaan on aina liittynyt monenlaisia rituaalisia tapoja, joiden avulla kuollut on vähitellen siirretty osaksi vainajien yhteisöä. Nämä tavat ovat saaneet paljon huomiota osakseen erilaisissa tutkimuksissa ja etenkin se, mitä vainajalle tapahtuu kuolemansa jälkeen, on kiinnostanut monia tutkijoita kautta vuosikymmenten. Omassa työssäni en kuitenkaan keskity hautajaistapoihin tai siihen, miten vainajaa konkreettisesti käsitellään kuoleman jälkeen ja mitä vainajalle tapahtuu. Mielenkiintoni kohteena on ennen kaikkea se, mitä jälkeen jääneille tapahtuu läheisen, tuttavan, jopa tuntemattoman ihmisen kuoleman jälkeen: millä tavalla he käsittelevät menetystään ja miksi he käyttäytyvät niin kuin käyttäytyvät kuoleman kohdatessaan. Erilaiset tavat, etenkin rituaaliset tavat ovat työssäni toki tärkeitä, mutta usein tutkijoiden mielenkiinnonkohteena olevien hautajais- ja ruumiinkäsittelytapojen sijaan keskityn siihen, miten vainajia muistellaan ja millainen merkitys vainajilla on jälkeen jääneiden elämään.

Koska erilaisista paikoista, ja etenkin kuolinpaikoista voi tulla läheisen kuoleman yhteydessä oleellinen osa jälkeen jääneiden surutyötä, on tärkeää tarkastella sitä, millaisia merkityksiä erilaiset paikat saavat kuolemankulttuurissamme. Esimerkiksi kuolinpaikalla käymisestä on tullut merkittävä rituaalinen toimintatapa, joka liittyy nykyisin tiiviisti vainajien muistelemiseen ja on näin ollen hyvä esimerkki nykyisistä harvoista tavoittamamme muistaa kuolleita läheisiämme. Usein voi kuitenkin olla niin, että kuolinpaikka ei välttämättä ole niinkään tärkeä vainajan läheisille, vaan kuolinpaikalla käyvät esimerkiksi tuttavat tai tuntemattomat ihmiset, joille on helpompaa osoittaa myötätuntoaan tuomalla kynttilä kuolinpaikalle kuin kohdata omaiset kasvokkain. Mutta koska työni aineisto on kerätty sellaisten henkilöiden parista, jotka ovat kokeneet läheisensä kuoleman, rajautuvat kuolinpaikoilla vierailevat tuttavat ja tuntemattomat työni ulkopuolelle. Siis juuri sellaiset ihmiset, joiden tuomat kynttilät ja kukat tekevät kuolinpaikan näkyväksi. Toisaalta koska haluan tuoda työssäni esille sen, kuinka tärkeitä paikat voivat kuoleman yhteydessä todella olla, ei tuntemattoman ihmisen kuolinpaikka ole tällöin tärkein tutkimuskohde. Täysin tuntemattoman ihmisen kuolinpaikka tuskin saa suurtakaan merkitystä elämään kuuluvien paikkojen joukossa, vaikka sinne kynttilän veisikin. Vainajan läheiset ovat juuri niitä ihmisiä, joille tällaisetkin paikat todella tarkoittavat jotakin ja sen takia on oleellisinta ottaa huomioon heidän näkemyksensä. Koska tarkoitukseni on pohtia ennen kaikkea sitä, mitä kuolema yleensä meidän ajassamme on, osaavat tähän paremmin vastata he, jotka ovat kuoleman todella kohdanneet ja joilla on kuolemasta jotakin sanottavaa. Ihmiset, jotka eivät ole kokeneet kuolemaa, eivät välttämättä ole joutuneet koskaan pohtimaan sitä, millainen on heidän suhteensa kuolemaan ja mitä kuolema heidän senhetkisessä elämässään tarkoittaa. Menetyksen kokeneet joutuvat miettimään tarkoin omaa suhtautumistaan kuolemaa kohtaan sekä sitä, millaisen kuvan heidän oma aikansa kuolemasta antaa.

Asiat, jotka ovat näkyvästi kulttuurissa esillä, ovat luonnollisesti helpompia tutkimuksenkohteita kuin asiat, joita on vaikea huomata jokapäiväisessä elämässä. Nykyinen suomalainen kuolemankulttuuri on kaikesta saamastaan julkisuudesta huolimatta melko huomaamatonta, näin ainakin usein kuulee väitettävän, ja juuri sen takia se on erityisen mielenkiintoinen tutkimuksenkohde. Millaisen kuvan kuolemasta ja kuolemankulttuurista voi saada, kun asiaa tarkastelee läheisensä menettäneiden yksilöiden tai heidän kanssaan työskentelevien ihmisten kertomusten kautta? Ehkä kuolema ei olekaan näkymätön osa kulttuuriamme, mutta se on muuttunut paljon siitä, mitä se on ollut esi-

merkiksi viime vuosisadan alussa. Jos siis vertaan omia kuolemakäsityksiäni niihin käsityksiin, joita isovanhemmillani on ollut kuolemasta, en löydä käsityksistä juurikaan yhtymäkohtia. Kuitenkin kaiken lähtökohtana on se, että kuolema on asia, joka meidän jokaisen tulee jossain vaiheessa elämäämme kohdata. Tätä tuskin mikään aikakausi tai kulttuuri on pyrkinytkään kieltämään, vaan kuoleman todellisuus on aina tavalla tai toisella hyväksytty ja ymmärretty.

Nykyään kuolema ei ole enää samalla tavalla yhteisöllinen ja luonnollinen tapahtuma kuin sata vuotta sitten. Yhteiskuntamme muuttuu yhä kiihtyvällä tahdilla, joten on luonnollista, että myös kuolemaan liittyvät tavat ja näkemykset muuttuvat; muutenhan ne jäisivät ihmisille täysin vieraiksi ja tuntemattomiksi kuriositeeteiksi. Vaikka kuolemankulttuuriamme ei enää hallitse samanlainen yhteisöllisyyden ja luonnollisuuden tunne kuin vielä muutamia vuosikymmeniä sitten, ei tämän tarvitse välttämättä tarkoittaa sitä, että kuolema olisi pyyhitty pois kulttuuristamme. Kuolema näkyy ympärillämme eri tavalla kuin aikaisemmin ja se saa aina uusia muotoja. Työni tarkoituksena onkin käsitellä kuolemaa juuri nykyaikaisessa länsimaisessa kaupunkikulttuurissa, jossa kuolemaa on usein vaikea huomata, mutta jossa se kuitenkin on aina olemassa enemmän tai vähemmän tärkeänä osana ihmisten elämää.

Aineisto – yksilöt kaiken takana

Aloitin työni aineiston keräämisen haastattelemalla kolmea kuoleman ja läheistensä menettäneiden ihmisten parissa työskentelevää henkilöä. He eivät kuitenkaan olleet esimerkiksi sairaalan hoitohenkilökuntaa, sillä en tarkastele työssäni institutionalisoitua kuolemaa, vaan kuolemaa nimenomaan yksilöllisistä näkökulmista. Haastatteleman kuoleman parissa työskentelevät henkilöt toimivat erilaisissa kriisiapua ja vertaistukea tarjoavissa yhteisöissä. Tällainen lähtökohta oli mielestäni hedelmällinen ennen kaikkea sen takia, että kyseiset henkilöt kohtaavat työssään lähes päivittäin sen, mitä kuolema nykyhetkessä on ja miten kuolemaan ja läheisensä menettäneisiin ihmisiin suhtaudutaan. Näin ollen he ovat joutuneet pohtimaan itsekin sitä, miten kuolema kulttuurissamme ilmenee ja heillä on hyvin monipuolinen näkemys kuolemasta. Näkemykseen vaikuttavat sekä heidän omat henkilökohtaiset että ammattinsa kautta saadut kokemukset. Vaikka näissä haastatteluissa informantit kertoivat näkemyksistään pääasiassa ammattinsa ja työnsä kautta, tuli haastatteluissa luonnollisesti esille myös heidän yksilöllisiä näkemyksiään kuolemasta. Heistä jokainen oli myös itse kokenut jossakin elämänsä

vaiheessa läheisten menetyksiä ja kenties juuri sen takia olivat työhönsä päätyneet. Kun nämä tietyn ammattiroolin omaavat ihmiset puhuivat asioista nimenomaan ammatinsa puitteissa, tuli haastatteluissa esille paljon tietoa siitä, kuinka läheisensä menettäneisiin ihmisiin suhtaudutaan erilaisten yhteiskunnan instituutioiden taholta. Se, miten ammatti-ihmiset läheisensä menettäneisiin suhtautuvat, vaikuttaa omalta osaltaan siihen, millä tavalla kuolema kulttuurissamme yleensä kohdataan ja mitä siitä yksilöllisesti ajatellaan.

Tein lisäksi kolme yksilöhaastattelua, joissa haastattelin läheisensä menettäneitä henkilöitä. Yhdessä haastattelussa oli mukana kaksi informanttia. Yhdeltä informantiltani sain myös hänen jo aikaisemmin kokemuksistaan tekemänsä kirjoituksen, jossa tuli esille paljon samoja asioita kuin varsinaisessa haastattelussa, joten olen voinut hyödyntää työssäni sekä haastattelua että kirjoitusta. Lisäksi sain neljä vastausta sähköpostitse sekä yhden kirjeitse kyselyyni (ks. liite 1), jota levitettiin kahden läheisensä menettäneille tarkoitetun vertaistukiryhmän kautta. Sähköpostitse saamani vastaukset ovat suhteellisen lyhyitä, vastaajat ovat pääasiassa kirjoittaneet lyhyesti taustoistaan ja muutamia ajatuksia kyselyssä esittämiini kysymyksiin liittyen. Kuitenkin näissäkin vastauksissa nousee esille mielenkiintoisia yksittäisiä näkökulmia, joita olen voinut työssäni hyödyntää. Olin myös yhden päivän ajan mukana erään vertaistukiyhdistyksen järjestämässä kuntoutusviikonlopussa ja tässä tapaamisessa keskustelimme jonkin verran työni aiheesta. Keskustelussa oli mukana viisitoista henkilöä itseni lisäksi. Tätä keskustelua en kuitenkaan nauhoittanut, vaan osallistuin tapaamiseen pääasiassa osallistuvana havainnoijana ja kirjoitin tapaamisen yhteydessä käydyistä keskusteluista mahdollisimman tarkat muistiinpanot. Nauhoittaminen ei mielestäni ollut hyvä ratkaisu tilanteessa, koska tapaamisen tarkoituksena ei ollut keskustella vain työni aiheesta, vaan kyseessä oli yhdistyksen kuntoutusviikonloppu, jossa jäsenet tapasivat toisiaan ja käsittelivät heille tärkeitä ja ajankohtaisia asioita. Tapaamisessa keskusteltiin yleisesti siitä, miten läheisensä menettäneisiin ja kuolemaan yhteiskunnassamme suhtaudutaan, joten sain tapaamisesta paljon uusia ajatuksia. Keskusteluissa nousi myös esille työni kannalta monia oleellisia näkökulmia.

Haastattelut tein vuosien 2005 ja 2006 aikana ja ne voisi luokitella suhteellisen vapaa-muotoisiksi teemahaastatteluiksi. Haastatteluissa mukana oli teemalista (ks. liite 2), jonka puitteissa asioista keskusteltiin, mutta lista ei kuitenkaan toiminut keskustelua

rajoittavana tekijänä, pikemminkin keskustelun ohjaajana. Keskustelu oli melko vapaa-
muotoista ja usein haastatteluissa nousi esille myös sellaisia asioita, joita en teemalistaa
tehdessäni ja haastatteluja valmistellessani ollut osannut ottaa edes huomioon. Jokaisen
haastattelun aluksi kerroin hieman työni taustasta ja siitä, miksi olen aiheesta kiinnostu-
nut, minkä jälkeen keskustelu ohjautui luonnollisesti varsinaiseen aiheeseen. Usein py-
rin myös kysymään informantiltani erilaisia taustatietoja ja tekemään näin keskustelusta
rennomman, ”murtamaan jään”. (Ks. esim. Ruotsala 2006, 65 – 66.) Jokainen infor-
manttini oli myös saanut tutustua käyttämäni teemalistaan jo ennen haastattelua, joten
jokainen heistä tiesi, millaisista asioista halusin keskustella heidän kanssaan. Tämä hel-
potti huomattavasti haastattelun aloittamista ja myös sen etenemistä.

Informanttini ovat pääasiassa työikäisiä eli he ovat iältään noin neljästäkymmenestä
reiluun viiteenkymmeneen. Tarkkoja syntymäaikoja en ole haastatteluissa informanteil-
tani kysynyt, koska mielestäni se ei ole oleellista työni kannalta. Toki ihmisten näke-
myksiin kuolemasta vaikuttaa paljon se, mitä sukupolvea he edustavat. Informanttini
ovat kuitenkin suurin piirtein samaa ikäluokkaa, joten en ole kokenut tarpeelliseksi sel-
vittää heidän tarkkaa ikäänsä. He edustavat ennen kaikkea laajaa keski-ikäisten joukkoa,
joilta löytyy varmasti sekä yhtäläisyyksiä että eroja kuolemaan liittyvistä käsityksistä ja
ajatuksista, mutta oleellisinta on juuri se, mitä he yksilöinä kuolemasta ajattelevat ja
millä tavalla heidän omat menetyksensä ovat näitä käsityksiä muokanneet.

Haastatteluiden, sähköposti- ja kirjevastausten sekä osallistuvan havainnoinnin kautta
saamani aineistoni lisäksi olen kerännyt erilaisia kuolemasta kertovia lehtiartikkeleita
parin viime vuoden ajalta. Olen myös saanut käyttööni kaksi lehtileikekokoelmaa, joissa
on kuolemasta kertovia artikkeleita 1900-luvun lopusta aina tähän päivään saakka. Leh-
tiartikkelit ovat sekä sanoma- että aikakauslehdistä poimittuja ja niitä on kaiken kaikki-
aan noin sata kappaletta. Olen myös nauhoittanut kuolemasta kertovan televisiodoku-
menttiohjelman *Suomalainen kuolema* (Yle TV1 5.3.2006) ja ohjelmaan liittyneen kah-
den tunnin mittaisen radiokeskusteluohjelman (Radio Yle 1, 5.3.2006), johon kuunteli-
jat saivat soittaa ja kertoa kokemuksistaan ja tuntemuksistaan kuolemaan liittyen. Lisäk-
si olen silloin tällöin lukenut paria internetistä löytyvää keskustelupalstaa, joissa ihmiset
voivat keskustella kuolemasta ja kuoleman herättämistä tunteistaan (www1, www2).
Lehtiartikkeleiden, televisio- ja radio-ohjelmien sekä keskustelupalstojen kautta olen
pyrkinyt saamaan yleistä kuvaa siitä, millaisena kuolema yhteiskunnassamme näkyy ja

millaista kuvaa siitä annetaan esimerkiksi tiedotusvälineiden kautta. Internetin keskustelupalstoilla käytyjä keskusteluja lukiessa on pidettävä mielessä se, että niihin on suhtauduttava kriittisesti eikä esitettyjä asioita voi pitää yksiselitteisesti totena. Mutta jonkinlaista ideaa tällaisten keskustelupalstojenkin välityksellä voi saada siitä, kuinka kuolemaan nykyään suhtaudutaan. Tekstejä on vain muistettava lukea erityisen lähdekriittisesti, mutta toki teksteistä voi myös monin tavoin havaita, onko kirjoittaja todella tarkoittanut sitä, mitä on kirjoittanut vai onko hän vain tahallisesti yrittänyt provosoida toisia keskustelijoita.

Käytän työssäni suoria sitaatteja haastattelu- ja sähköpostikyselyaineistostani, sillä haluan, että informanttien ääni kuuluisi työssäni mahdollisimman autenttisesti. Analyysini pohjautuu siis pääasiassa tähän aineistoon. Informanttieni sähköpostivastauksista ja kirjoituksista poimimani sitaatit olen kopioinut työhöni sellaisenaan, enkä ole esimerkiksi korjannut tekstistä mahdollisesti löytyviä kirjoitusvirheitä. Olen kuitenkin poistanut sitaateista kaikki nimet, mutta en ole korvannut niitä keksityillä nimillä, olen vain merkinnyt hakasulkeisiin nimen kohdalle, kenestä kyseissä kohdassa puhutaan. Käytän informanteistani lyhenteitä I1, I2 jne. En käytä työssäni suoria sitaatteja mainitsemistani keskustelupalstoista, televisio- ja radio-ohjelmista tai lehtiartikkeleista. Tämäkin aineisto on kuitenkin merkittävästi vaikuttanut siihen, millaisia näkökulmia olen työssäni esille nostanut. Vaikka en suoraan viittaa kyseisiin aineistoihin, vaikuttavat ne kuitenkin taustalla voimakkaasti esimerkiksi juuri muun aineiston analyysiin. Olen kuitenkin analysoinut näitäkin aineistoja kenttätyöpäiväkirjassani ja pyrkinyt näin hahmottamaan niiden esittämiä näkemyksiä kuolemasta ja nykyisestä kuolemankulttuuristamme.

Mitä aineisto ei kerro – kritiikkiä ja ongelmia

Usein tutkimuksissa, joissa halutaan tarkastella yksilöitä ja heidän näkemyksiään erilaisista asioista, voi aineiston kerääminen tuottaa suuriakin ongelmia: kuinka saada riittävästi innokkaita informanteja, jotka haluavat kertoa ajatuksistaan ja tuntemuksistaan tuntemattomalle tutkijalle. Aineiston keräämisen lähtökohtana on pidettävä ihmisten itsemääräämisoikeutta ja mahdollisille informanteille on annettava riittävästi tietoa, jotta he ymmärtävät, millaisesta tutkimuksesta on kyse ja voivat itsenäisesti päättää, haluavatko toimia informanteina (Kuula 2006, 61). Näin ollen tutkimuskohteeksi valikoituvatkin useimmiten innokkaimmat ja kenties jo useasti aiemmin vastaavanlaisiin tutkimuksiin osallistuneet henkilöt. Tällainen tilanne ei tietenkään voi olla vaikuttamatta

siihen, millaista materiaalia tutkija saa käsiinsä. Toisaalta tämä ei kuitenkaan aina ole tutkimuksen kannalta yksinomaan negatiivinen asia, vaan tällöin ääneen pääsevät sellaiset henkilöt, jotka todella ovat pohtineet asiaa ja osaavat siitä oman mielipiteensä sanoa. Myös tässä työssä ääneen pääsevät sellaiset yksilöt, jotka ovat todella joutuneet pohtimaan kuolemaan liittyviä asioita ja muodostamaan oman näkemyksensä kuolemasta. Työn ulkopuolelle puolestaan jäävät yksilöt, jotka eivät ole kuolemaa kohdanneet, eivätkä ole tämän takia joutuneet asiaa sen kummemmin elämänsä aikana miettimään. Tarkoitukseni ei ole tehdä koko kulttuuriamme kattavaa yleisesitystä siitä, mitä kuolema ajassamme on. Pikemminkin haluan tarjota jonkinlaisia suuntaviivoja aiheesta, joten tietynlaisten ihmisten valikoituminen informanteiksi ei ole tutkimuksen kannalta ongelmallista. Toki aina on muistettava se, että on olemassa monia, jotka ajattelisivat asioista kenties aivan toisella tavalla kuin ne henkilöt, jotka toimivat informantteina. Näin ollen tutkimuksestani ei voida vetää liian jyrkkiä ja yksiselitteisiä johtopäätöksiä, mutta jotakin nykyhetken tilanteesta kertoo myös tämä tutkimus.

Valtaosa informanteistani on naisia: miehistä näkökulmaa edustavat vain kolme sähköpostivastausta, ja edellä mainitsemassani vertaistukiyhdistyksen tapaamisessa oli mukana kaksi miestä. Osaltaan tämä varmasti kertoo tällä hetkellä vallitsevasta tilanteesta: miehet kuolevat useammin äkillisesti ja nuorempina kuin naiset, joten naiset käyttävät miehiä useammin erilaisten tukiryhmien palveluja hyväkseen. Toisaalta kyse voi olla myös siitä, että naiset ovat yleensä innokkaampia kertomaan kokemuksistaan ja etenkin, kun kyseessä on näin henkilökohtainen ja monin tavoin herkkä aihe, eivät miehet kenties halua puhua tällaisista asioista yhtä innokkaasti kuin naiset. Miesten suhtautuminen kuolemaan kuitenkin vaikuttaa olevan monessa tapauksessa hyvin samankaltaista kuin naistenkin: kuolema on aivan yhtä vaikea ja yllättävä asia sekä naisille että miehille, tosin kuoleman ja surun käsittelytavat voivat usein erota naisten tavoista käsitellä tunteitaan. Kuitenkin kyse on enemmänkin yksilöllisistä eroista kuin sukupuoleen liittyvistä eroista. Miehille kuolemasta puhuminen ja surunsa näyttäminen avoimesti voi olla hie-man vaikeampaa kuin naisille, eikä heillä ole tapana käsitellä asioita puhumalla tai kirjoittamalla kuten naiset usein tekevät.

Kun tutkimusaiheena on niinkin vaikea ja henkilökohtainen asia kuin kuolema, etenkin läheisensä menettäneille aihe voi olla vaikea, ei aineiston kerääminen ole välttämättä täysin ongelmaton. Jos aihe tuntuu vaikealta, ei siitä halua puhua täysin tuntematto-

malle opinnäytetyön tekijälle. Toisaalta kuolemasta on tullut sellainen ilmiö kulttuurisamme, että ihmiset voivat helposti kokea, ettei heillä ole siitä mitään erityistä sanottavaa tai mielipidettä. Vaikka kuolemasta nykyisin puhutaan paljon, ei tämä kuitenkaan tarkoita sitä, että aihe olisi meille kaikille yhtä luonnollinen ja helppo: toisille jo pelkkä kuoleman ajattelemisenkin aiheuttaa järkytyksen ja hämmennyksen tunteita. Se, että kuolema on paljon esillä, ei tee siitä sen helpompaa yksilöille, jotka ovat menettäneet läheisensä. Usein ongelmana voikin olla se, ettei tutkija etukäteen tiedä, millaiset asiat informantit kokevat vaikeiksi ja arkaluontoisiksi. Tämän takia on hyvä jättää informanttien itsensä päätettäväksi, mistä asioista he haluavat puhua ja mistä eivät. Asioiden arkaluontoisuus määrittyy ennen kaikkea kulttuuristen ja tilannekohtaisten tekijöiden kautta, joten tutkijan mielestä vähäpätöinen asia voi olla informantille hyvin merkittävä juuri hänen elämäkokemustensa kokonaisuudessa. (Kuula 2006, 136.)

Kuolemasta kirjoittaminen tai kertominen vaatii ihmiseltä paljon, sillä tällöin hänen on aina uudestaan palattava hämmäntäviin tapahtumiin sekä pohdittava kuolemaan liittyviä kysymyksiä ja kohdattava myös oma kuolevaisuutensa yhä uudestaan. Vaikka läheisen kuolemasta olisi jo kulunut aikaa, ei ikävien muistojen mieleen palauttaminen ole koskaan helppoa. Toisaalta aineistostani kuvastuu myös se, että monille vaikeistakin asioista puhuminen tai kirjoittaminen voi olla hyvin terapeutista: omien kokemusten ja tunteiden läpikäyminen yhä uudelleen auttaa ymmärtämään tapahtunutta. Aiheesta kiinnostunut tutkija voi olla informantille mitä parhain keskustelukumppani, sillä tällöin informantti saa puhua omista kokemuksistaan ilman, että keskustelukumppani vaatii yhtä suurta tilaa omille kokemuksilleen (Kuula 2006, 161). Mutta päinvastaisia tunteiksiakin voi olla: kaikki eivät halua puhua vaikeista asioista tai asioista, jotka voivat tuoda menneet murheet uudelleen mieleen. Erityisen hyvin tämä kuvastuu erään informanttini sähköpostiviestin viimeisissä lauseissa:

Tämä minulle kovin vaikeaa, ajatukseni laukkaa siellä täällä. Nyt en enää saa ajatuksia koottua. (I11)

Aineiston keräämisen ongelmallisuutta lisäsi se, että jouduin etsimään informantteja useiden välikäsien kautta, enkä voinut olla suoraan itse yhteydessä mahdollisiin informantteihin. Tämä ei voinut olla vaikuttamatta siihen, että ihmiset eivät innostuneet aiheestani toivotulla tavalla ja informanttien löytäminen oli yllättävänkin vaikeaa. Myös maantieteelliset esteet vaikeuttivat aineiston keräämistä: tietoa työstäni levitettiin kyllä

laajalti eri puolilla Suomea asuville ihmisille, mutta tämä puolestaan tarkoitti sitä, että haastatteluiden tekeminen oli hieman ongelmallista. Aiheesta kirjoittaminen ei aina välttämättä ole yhtä innostavaa kuin haastatteluun suostuminen, kirjoittaminen vaatii paljon enemmän aikaa ja vaivaa. Mikäli olisin voinut olla henkilökohtaisesti yhteydessä mahdollisiin informanteihin, olisin voinut aivan eri tavalla innostaa heitä osallistumaan työhöni ja heidän olisi ollut vaikeampi kieltäytyä esimerkiksi haastattelusta. Mutta tämä ei kuitenkaan ollut mahdollista, sillä etsin informanteja erilaisten vertaistukiryhmien kautta enkä näin ollen voinut pyytää yhdistysten jäsenten suoria yhteystietoja, vaan asiat oli hoidettava toisin päin: ihmiset saivat ottaa minuun yhteyttä, jos innostuivat työstäni.

Vaikka aineistoni on hyvin moninainen, tai ainakin monin eri tavoin kerätty, en kuitenkaan koe sitä työni kannalta ongelmaksi, vaan pikemmin päinvastoin. Moninaisten aineistojen käyttäminen tutkimuksessa auttaa näkökulmien avaamisessa ja tutkimusongelmien tarkentamisessa; kaikkeahan ei ole pakko analysoida, vaan osa aineistosta auttaa tutkimuksessa alkuun (Lappi 2005, 297). Kuolema itsessäänkään ei ole nykyään yhtenäinen alue ja näin ollen aineistostani kuvastuu myös tämä kuoleman moninainen luonne. Kuolemaa voidaan nykyään käsitellä hyvinkin monesta eri näkökulmasta. Mielenpiirteet kuolemasta vaihtelevat sen mukaan, millainen kuva kuolemasta juuri sillä hetkellä kulttuurissamme vallitsee. Käsitteet kuolemasta eivät ole pysyviä, vaan vaihtelevat ihmisten elämäntilanteiden ja mielenkiinnon kohteiden mukaan. Tämän takia kuolemaa tarkastelevan tutkijankin on osattava suhtautua kuolemaan hyvin avoimesti.

Miten tutkia kuolemaa?

Kun tutkimuksen aiheena on ihmisten henkilökohtaiseen elämään tiiviisti kuuluva asia kuten kuolema, on tutkijan syytä kysyä itseltään ennen työn aloittamista joitakin kysymyksiä. Miksi juuri minulla on oikeus tutkia tätä kyseistä kulttuurista ilmiötä, tai ihmisiä, jotka ovat kokeneet vaikeita menetyksiä? Miten voin puolustella omia tekemisiäni tutkimilleni ihmisille? Miten ja kuka voi hyötyä työstäni vai voiko tällaisten asioiden pohtimisella ja esille tuomisella olla kenellekään mitään merkitystä?

Kuolemantutkimuksella on aina ollut ja tulee aina olemaan oma paikkansa yhteiskunnassamme. Vaikka kuolemaa on tutkittu kautta vuosikymmenten ja tutkitaan aina vain uudelleen ja uudelleen, on se kaikesta huolimatta edelleen yksi niistä asioista, joista myös vaietaan aivan turhaan. Onhan aivan selvää, että kuolemaan suhtaudutaan ainakin

jossakin määrin vältellen nuoruutta ja elinvoimaisuutta ihannoivassa yhteiskunnassamme. Mutta toisaalta kuolemastakaan ei voida vain vaieta vetoamalla sen tabuluonteisuuteen, sillä tämä jos mikä vääristää entisestään suhdettamme kuolemaan. Nykyään omaan kuolemaan valmistautuminen voidaan nähdä hyvin makaaberina, vaikka vielä viime vuosisadan alkuvuosikymmeninä valmistautuminen oli tärkeä osa ihmisten elämää. Jokaisella oli arkku valmiina odottamassa kuolemanhetkeä, olipa kyseessä sitten nuorukainen tai vanhus. Jos kuolema nykyäänkin nähtäisiin vain luonnollisena osana ihmiselämää ja siitä uskallettaisiin puhua enemmän, ei kuolemaa käsittelevä tutkimukseen tuntuisi lainkaan eettisesti väärältä. Tutkijan ei tarvitsisi tuntea huonoa omaatuntoa hyödyntäessään tutkimuksissaan toisten onnettomuuksia ja surua. Usein läheisensä menettäneelle ihmiselle tärkeintä on nimenomaan se, että hän saa puhua mieltään askarruttaneista asioista jonkun kanssa, joten miksei tuo joku voisi olla myös aiheesta kiinnostunut tutkija.

Toisaalta kuolema jakaa ihmisten ajatukset joskus hyvinkin jyrkästi toisesta ääripäästä toiseen: joku ei voisi ajatella edes mainitsevansa sanaa kuolema, kun taas toiselle juuri puhumattomuus tuntuisi äärimmäisen oudolta. Tärkeintä on kuitenkin muistaa, että vaikeneminen ei vie asioita eteenpäin. Muutos on mahdollinen vain, jos myös arkoihin asioihin tartutaan ja niitä tarkastellaan ilman ennakko-oletuksia. Ja kyllähän kuolemastakin puhutaan, mutta yleensä kuolemakeskustelussa ennakko-oletuksena on se, että kuolema on tabu ja vaiettu asia eikä sitä hyväksytä kulttuurissamme tällä hetkellä. Harvemmin kuitenkaan mietitään sitä, onko todellakin näin, eikä kuolemaa todellakaan hyväksytä. Jos siis lähtökohdaksi otetaan se, että kuolema on kulttuurissamme tabu tai muuten vaikea asia, tarkoittaa tämä sitä, että se voi olla tutkimuskohteena eettisesti hieman hankalampi aihe kuin kulttuuriimme kiistämättömästi kuuluvat ja yleisesti hyväksytyt asiat. Kuolemantutkimus perustuu usein esimerkiksi läheisensä menettäneiden yksilöiden kokemuksiin ja ajatuksiin kuolemasta, heidän henkilökohtaisiin tarinoihinsa. Tällöin on syytä erityisesti pohtia sitä, mitkä ovat tieteellisen tutkimuksen eettiset velvollisuudet ja oikeudet.

Tieteen tärkein päämäärä ei ole tiedon hallussapito, vaan tärkeimmäksi tavoitteeksi voidaan nähdä totuuden etsintä järjestelmällisen tutkimuksen avulla. Näin ollen tiedon saavuttamiseen tarvitaan tietynlainen metodi, joka puolestaan tekee tieteestä nimenomaan tiedettä. Tieteellisessä toiminnassa on monenlaisia eettisiä sääntöjä, jotka koskevat en-

nen kaikkea hyvää tieteellistä käytäntöä. Näitä eettisiä sääntöjä voidaan perustella esimerkiksi sillä, että ne liittyvät kriittiseen totuuden pyrkimykseen, yleiseen oikeudenmukaisuuteen ja vastuullisuuteen, jota tiedon hankinta ja soveltaminen edellyttää. (Niiniluoto 2002, 34, 40.) Tutkijan on aina muistettava vastuunsa tutkittavia kohtaan, erityisen tärkeää tämä on silloin, kun käsitellään hyvin henkilökohtaisia aiheita tai informanttien yksityiselämään kuuluvia asioita. Kuolema on aina pohjimmiltaan yksilöllinen asia ja etenkin sen aiheuttamat tunteet ovat jokaisen yksilön omia, henkilökohtaisia tunteita, joita on osattava kunnioittaa myös tutkimuksessa.

Tieteen peruslähtökohtana ja perustavanlaatuisena tehtävänä voidaan pitää luotettavan informaation tuottamista, johon liittyy erilaisten ilmiöiden tulkinta, kuvaileminen ja selittäminen. Informaation luotettavuus tarkoittaa sitä, että tutkijan on pystyttävä perustelemaan saatu informaatio kriittisesti. Tieteen tekeminen ei ole kuitenkaan vain tutkijan omaksi hyväkseen suorittamaa toimintaa, vaan tutkimustyöhön kuuluu oleellisena osana tiedon välittäminen ja tulosten julkistaminen. (Pietarinen 2002, 59.) Aina on kuitenkin varmistettava se, että tiedon julkistaminen ei millään tavalla vahingoita tutkittavia henkilöitä. Toisaalta koska saatua tietoa on pystyttävä perustelemaan kriittisesti, ei tutkija voi keksiä asioita omasta päästään, vaan hänen on pystyttävä esittämään aineistoaan hyväksi käyttäen välittämänsä tiedon todenmukaisuus. Joskus kuitenkin tutkijan analyyttinen tapa käyttää aineistoaan eroaa suuresti tutkittavien näkemyksistä ja käsityksistä, mikä puolestaan voi hämmentää tutkittavia. Esimerkiksi kuolemassa on usein kyse ennen kaikkea tunteista ja tutkittavat käsittelevät kuolemaa omien tunteidensa kautta. Tutkija ei voi kuitenkaan tukeutua työssään tunteisiin, vaan hänen on tuotava esille tieteellisiä faktoja, jotka on mahdollista perustella yleisesti hyväksyttävällä tavalla. Kuolemaa käsittelevän tutkijan on siis osattava olla loukkaamatta informanttiansa tunteita, mutta samalla hänen on pidettävä kiinni tieteelliselle tiedolle asetetuista kriittisyyden vaatimuksista.

Usein tutkimuksen tarpeellisuutta perustellaan ennen kaikkea sillä, kuinka paljon se voi hyödyttää koko ihmiskuntaa, yhteiskuntaa tai vaikka pientä kyläyhteisöä; mitä suurempi ihmisjoukko tutkimuksesta hyötyy, sen merkittävämpää tutkimuksen tekeminen tällöin on. Toisaalta asiaa voisi tarkastella myös niin, että aina kun yksikin ihminen, tutkijan lisäksi, hyötyy tutkimuksesta, on tutkimuksen tekeminen ollut vaivan arvoista. Tutkimuksen perusteluissa onkin turha käyttää yleisiä korulauseita, jotka painottavat tutki-

musten koko ihmiskuntaa hyödyttäviä näkökulmia (Gylling 2002, 70). Tutkijan ei pitäisi vähätellä kunnian ja palkkion tavoittelun merkitystä tutkimuksen tekemisen yhteydessä, mutta nämä tuskin ovat ainoita tutkijaa kannustavia ja motivoivia tekijöitä. Ainakin alun perin tutkijan ensisijainen kannustava tekijä on varmasti ollut aito kiinnostus tiettyyn alaan ja aiheeseen. Toki eettisten arvojen lisäksi on olemassa monenlaisia esteettisiä, taloudellisia, poliittisia, sosiaalisia ja uskonnollisia arvoja, jotka vaikuttavat omalta osaltaan tutkimukseen ja kertovat laajemminkin yhteiskunnallisesta ilmapiiristä. (Gylling 2002, 72.) Jokainen tutkimusaihe lähtee kuitenkin loppujen lopuksi tutkijan kiinnostuksesta, joten on tärkeää, että tutkija itsekin tiedostaa tämän. Kuolema on aina ajankohtainen aihe ihmisten ja yhteiskuntien elämässä, mutta jokainen kuolemaa käsittelevä tutkija tekee samalla omaa henkilökohtaista tutkimusmatkaansa kysymyksiensä keskellä ja pyrkii näin ymmärtämään myös omaa elämäänsä ja kuolemaansa paremmin.

Tutkimuksen tekeminen vaatii aina taustakseen hyvän tieteellisen käytännön, jonka avulla tutkimuksesta tulee eettisesti hyväksyttävää ja luotettavaa sekä tuloksista uskotavia. Näin ollen tutkijoiden on noudatettava työnsä jokaisessa vaiheessa rehellisyyttä, huolellisuutta ja tarkkuutta. Tutkimuksen metodologisten valintojen on oltava eettisesti kestäviä ja tutkimuksen tuloksia julkaistaessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota avoimuuteen. Myös aikaisemmat tutkimukset ja tutkijat on otettava huomioon ja annettava heille se arvo, joka heille kuuluu. (Hallamaa & Lötjönen 2002, 386.) Nämä lähtökohdat ovat varmasti jokaiselle tutkijalle itsestäänselvyyksiä, mutta ne on hyvä palauttaa mieleen joka kerta tutkimusta aloittaessaan. Varsinkin kun tekee tutkimustaan kansainvälisten parissa ja käsittelee heidän yksilöllisiä elämäntarinoitaan, on muistettava vastuunsa sekä tutkittavilleen että koko ympäröivälle yhteisölle. Ihmiset ovat yhteisönkin jäseninä ennen kaikkea yksilöitä, joilla on omat mielipiteensä ja näkemyksensä, ja jokaisen ihmisen yksilöllisyyttä on osattava arvostaa sellaisenaan.

Kuolema vuosien takaa

Kuolemaa ja kuolleita omavaraistaloudessa¹

Jokainen kulttuuri ja jokainen aikakausi on luonut omat käsityksensä ja uskomuksensa kuolemasta ja erityisesti kuolleista ihmisistä, vainajista sekä siitä, mitä heille tapahtuu kuolemansa jälkeen. Näille käsityksille ja uskomuksille tyypillistä on ollut se, että ne ovat usein yhdistelmiä sekä kristillisistä että ei-kristillisistä aineksista ja ovat näin ollen hyvin moninaisia ja monikerroksisia (Hyry et al. 1995, 82). Lähes jokaisella aikakaudella ja jokaisessa kulttuurissa on kuitenkin uskottu ennen kaikkea siihen, että vainaja jää elämään jossakin muodossa kuolemansakin jälkeen. Yleensä tällainen uskomus on johdettu siitä, että ihmiset ovat halunneet uskoa siihen, että mikään kerran elossa ollut ei voi lakata olemassaolostaan, ei edes kuolemansa jälkeen. (Harva 1948, 488.) Nykyään tämä ikuisen elämän ihanne tulee ennen kaikkea esille ikuisen nuoruuden tavoittelemisena. Ihmisillä on selkeästi tarve jättää itsestään pysyvä muisto ja jollakin tavalla elämään kuolemansa jälkeen: tärkeintä on, että joku muistaa ja mitä useampi muistaa kuolemankin jälkeen sitä merkityksellisempi oma elämä on ollut. Ihmisten on vaikea kuvitella olevansa vain hetkellisiä olentoja, kuten päiväperhosia, jotka viettävät maan päällä vain hetken, kunnes kuolevat pois ja unohtuvat. Millä tavalla kuolemaan ja vainajiin sitten suhtauduttiin vuosien takaisessa, vanhassa suomalaisessa kuolemankulttuurissa?

Vanhoissa uskomuksissa vainajat saattoivat esiintyä sekä ruumiillisina olentoina että haamuina, jotka elävät ruumiinsa ulkopuolella täysin itsenäistä elämää (Harva 1948, 488). Vainajat ovat myös voineet olla monin tavoin ruumiillisesti epätäydellisiä. Joskus heidät on ajateltu suureksi, ruumiillisesti vajavaiseksi joukkioksi, joka on esimerkiksi päättömänä liikkuskellut elävien ihmisten parissa (Virtanen 1988, 271). Usein vainajien on uskottu liikkuvan elävien joukossa näkymättöminä olentoina, haamuina, ja tällöin heidän on ajateltu ilmoittavan itsestään enteiden avulla tai sitten he ovat ilmaisseet olemassaolonsa puhumalla tai muulla tavoin äännelemällä (Waronen 1898, 20). Vainajat saattoivat siis liikkua lähes minkälaisessa olomuodossa tahansa ihmisten ilmoilla, mutta he kuitenkin ilmaisivat olemassaolonsa myös liikkueessaan ruumiittomassa muodossa,

¹ Jargon. Kulttuuriantropologian englanti – suomi oppisanastossa (1998) suomenkielistä termiä omavaraistalous vastaa kaksi englanninkielistä termiä: domestic mode of production ja subsistence economy. Domestic mode of production määritellään seuraavasti: ” - - termi talousmuodolle, jossa kotitaloudet tuottavat ja kuluttavat itse pääosan tarvitsemistaan tuotteista. Kotitaloudet ovat siis itsenäisiä talousyksiköitä.” (Jargon. Kulttuuriantropologian englanti – suomi oppisanasto 1998, 57.) Termin subsistence economy määritelmä puolestaan on seuraavanlainen: ”Taloudellinen järjestelmä, jossa ihmiset tuottavat itse tarvitsemansa elintarvikkeet ja muut hyödykkeet. Omavaraistalouksia ovat pyynti-keräily- ja jotkut viljelytaloudet.” (Jargon. Kulttuuriantropologian englanti – suomi oppisanasto 1998, 162.)

jotta ihmiset tietäisivät heidän olevan paikalla. Aina vainajien liikkumista elävien parissa ei otettu vastaan ilolla, sillä heidän pelättiin aiheuttavan erilaisia onnettomuuksia, etenkin jos heitä oli kohdeltu epäkunnioittavasti (Krohn 1915, 41). Toisaalta uskottiin myös siihen, että antamalla vainajille tietynlaisia uhreja, voitiin tuottaa onnettomuutta kanssaihmisille (Waronen 1898, 21). Näin ollen vainajien pelättiin joskus olevan onnettomuutta tuovia kummituksia, joita vastaan oli varauduttava erilaisin toimintatavoin. Etenkin ennen hautaamista vainajien uskottiin olevan hyvinkin vaarallisia ja kalmaa tartuttavia: he olivat eräänlaisia poikkeuksia yhteisössään aina siihen asti, kunnes heidät oli haudattu. Hautaamisen jälkeen heistä kuitenkin yleensä tuli suuresti kunnioitettuja suvun vainajia. (Anttonen 1999, 17.)

Kuolema ei ole koskaan tarkoittanut täydellistä ja välitöntä eroa läheisistä, sillä kuolleesta ihmisestä ei heti tullut elämästä eronnutta suvun vainajien palvottuun yhteisöön liittyvää jäsentä, vaan vainaja ikään kuin asteittain siirtyi lähemmäksi tuota yhteisöä. Vainaja ei myöskään missään vaiheessa ollut täysin kuollut, sillä läheisten mielissä hän eli yhä kuolemansakin jälkeen ja hänen vain ajateltiin asuvan ”tuonilmaisissa”, olevan poissa tästä maailmasta, mutta jatkavan kuitenkin olemassaoloaan jossakin muualla. (Pentikäinen 1990, 27, 30.) Jokaista vainajaa arvostettiin suuresti suvun piirissä ja heihin pidettiin tietyin väliajoin yhteyttä erilaisten rituaalien avulla (Talve 1990, 361). Tällainen rituaalinen vainajien muistaminen perustui ajatukseen siitä, että vainajilla oli mahdollisuus vaikuttaa sukunsa elämään ja menestykseen vielä kuolemansakin jälkeen. Näin ollen vainajia sekä kunnioitettiin että pelättiin ja heitä sekä pyrittiin karttamaan että pitämään heihin säännöllisesti yhteyttä, sillä he toimivat jälkeenjääneiden valvojina ja suojelijoina (Siikala 1994, 182). Vainajien uskottiin voivan muodostaa myös tuonpuoleisessa elämässä perheen, aivan kuten he olivat eläessään kuuluneet johonkin perheeseen sekä suku- ja kyläyhteisöön. Etenkin saman suvun vainajat muodostivat oman kyläyhteisönsä, aivan kuten maanpäällisessä elämässäänkin. Tässä sukuyhteisössä vallitsi tiukka kuri ja järjestys, siitä piti huolen johtajana toimiva suvun kantaisä, eikä jäseneksi huolitettu ketä tahansa, ainoastaan nuhteettomasti eläneitä suvun jäseniä. (Juvelius 1932, 59.) Vainajien asuinsijatkin olivat aluksi yhteisiä sukukalmistoja, joista kuitenkin tuli myöhemmin yhteinen vainajala, jonka puolestaan ajateltiin jakautuvan sekä hyvien että pahojen vainajalaksi tai kaukana tuonpuoleisessa sijaitsevaksi etävainajalaksi ja hautapaikkaan sidoksissa olevaksi lähivainajalaksi. (Saxén 1919, 66; Siikala 1994, 108).

Vainajan varustaminen riittävän hyvin tulevaa elämäänsä varten oli tärkeää, sillä koska hänen uskottiin jatkavan elämäänsä tuonpuoleisessa lähes samalla tavalla kuin maan päällä, oli hänellä sen takia oltava tarvittavat välineet mukana siirtyessään toisten kuol-leiden pariin. Vainajien tapojen ja tottumusten uskottiin säilyvän samanlaisina kuin maan päällä ja heidän tarpeensa kuviteltiin samanlaisiksi kuin elävien tarpeet. Usein vainajien on kuviteltu olevan jopa onnellisempia tuonpuoleisessa kuin maan päällä elä-essään. (Talve 1990, 259; Waronen 1898, 56.) Koska vainajat olivat tuonpuoleisessa riippuvaisia jälkeen jääneiden huolenpidosta, annettiin heille uhreina erilaisia esineitä ja muita tarvikkeita, joita ihmiset maan päällä jokapäiväisessä elämässään tarvitsivat. Palkkioksi tästä vainajien uskottiin antavan menestystä ja onnea sukunsa jäsenille. (Wa-ronen 1898, 46.) Vainajien mielipiteitä kysyttiin monissa tulevaisuuteen liittyvissä asi-oissa ja heiltä pyydettiin neuvoa muun muassa sairauksien parantamiseen ja muunlaisen epäonnen poistamiseen, sillä he osasivat neuvoa, kuinka onnettomuuksia aiheuttavia henkiolentoja oli lepyteltävä (Sarmela 1994, 57).

Suvun jäsenet pitivät palvomaansa vainajaa jonkinlaisena suojelushenkenä, joka viime kädessä piti huolen siitä, että suvun jäsenillä oli riittävä toimeentulo ja onnea elämässä yleensä. Suvun edesmenneet jäsenet loivat näin sukutunnetta edesmenneiden ja tulevien sukupolvien välille, minkä ansiosta myös tulevat sukupolvet näkivät itsensä osana tiet-tyä yhteisöä ja mikä lujitti yhteisyyden tunnetta sekä elävien että jo edesmenneiden su-vun jäsenten välillä. (Krohn 1915, 41.) Vainajien joukossa saattoi kuitenkin olla sellai-sia, joiden ei ajateltu pääsevän ollenkaan jäseniksi vainajien arvostettuun yhteisöön, vaan he jäivät sijattomiksi sieluiksi, joilla ei ollut paikkaa missään, ei elävien eikä kuol-leiden joukossa. Yhteisönsä piirissä sijattomat sielut koettiin hyvin ongelmallisiksi, sillä heitä ei voitu arvostaa samalla tavalla kuin suvun muita vainajia eikä heihin voitu saada yhteyttä. Tällaisia sijattomia sieluja olivat muun muassa kastamattomana kuolleet, itse-murhan tehneet, murhatut ja muut väkivaltaisen kuoleman kokeneet eli kaikki, joiden kuolema oli jollakin tavalla epänormaali. (Pentikäinen 1990, 95.)

Kuolema on aina ollut vaikea asia sekä yksilöille että yhteisöille: kuolema ja siihen liit-tyvät tavat ovat osoittaneet surua ja kaipausta. Tosin monet kuolleen käsittelyyn ja hau-tajaisiin liittyvistä tavoista ovat myös olleet varokeinoja, joiden avulla vainajaa on pyrit-ty estämään palaamasta takaisin maan päälle ja samalla on pystytty takaamaan oma me-nestys ja onni. Kuolemanriitit ovat sekä osoituksia kaipauksesta että pelkoa ja varovai-

suutta, jopa oveluutta osoittavia toimenpiteitä. (Virtanen 1988, 271.) Kuolema on yhdistänyt sukuja ja yhteisöjä toisiinsa ja saanut heidät tuntemaan entistä vahvempaa yhteenkuuluvaisuutta, ainakin hetkeksi. Vainajat ovat olleet vielä kuolemansakin jälkeen tiiviisti osa sukuyhteisöä, sillä maan päällä elävät ovat ajoittain pyytäneet vainajalta neuvoa ja vastavuoroisesti auttaneet tätä selviytymään paremmin tuonpuoleisessa elämässä. Vainajia on myös pelätty, mutta kun heitä on kohdeltu oikealla tavalla, ei ole ollut pelkoa siitä, että he olisivat aiheuttaneet jälkeen jääneille onnettomuuksia tai sairauksia. Kuolemaan liittyneet rituaaliset toimenpiteet ovat varmistaneet yhteydenpidon vainajien yhteisön ja elävien yhteisön välillä.

Kuolleet esi-isiemme muistoissa

Kuolleiden läheisten muistaminen ja muiston säilyttäminen elävänä kuoleman jälkeen on tärkeä osoitus ihmisyydestämme ja inhimillisyydestämme: edes kuolema ei saa meitä unohtamaan läheisiämme ja samalla toivomme, että joku muistaisi myös meitä kuolemamme jälkeen. Kuollut ihminen ei ole läheisille vain kuollut ihminen, vaan ihminen, joka on joskus ollut elävä ja jonka elämällä on ollut merkitystä sekä hänelle itselleen että läheisille. Ihmiset haluavat jättää jälkeensä jonkinlaisen muiston, sillä tämä osoittaa sen, että heidän elämällään on ollut jokin merkitys. Mutta millaista vainajien muistaminen oli vuosikymmeniä, vuosisatoja sitten? Miten ja miksi vainajia on silloin muistettu?

Vanhaan suomalaiseen kuolemankulttuuriin kuului olennaisena osana hautajaisten jälkeinen kuuden viikon jakso, jolloin vainajan uskottiin vielä liikkuvan kotona ja sellaisissa paikoissa, joissa hän oli käynyt elämänsä aikana. Tämä kuuden viikon jakso oli vielä suruaikaa ja aikaa, jolloin vainajaa oli kohdeltava erityisen kunnioittavasti. (Hyry et al. 1995, 80.) Kuusi viikkoa hautajaisten jälkeen oli tapana järjestää muistajaisateria, johon kutsuttiin sukulaiset sekä tuttavat. Vieraiden oli myös tuotava aterialle tuliaisia. Vainajan ajateltiin ottavan osaa juhlaan, aivan kuten hänen ajateltiin olevan läsnä omis- sa hautajaisissaan, ja hänelle katettiin oma paikka juhlapöytään. Vainaja käytiin yleensä erikseen hakemassa kalmistosta ennen aterialle osallistumaan juhlaan. (Vuorela 1983, 626.) Tällaisia samankaltaisia juhlia on vietetty muinakin aikoina, yleensä esimerkiksi kuoleman vuosipäivinä ja joskus jopa kymmeniä vuosia kuoleman jälkeen. Yksittäistä vainajaa on voitu muistella myös aivan satunnaisesti silloin, kun esimerkiksi joku omaisen on nähnyt hänestä unta tai jos vainajan on uskottu aiheuttavan onnettomuuksia omaisilleen. (Harva 1948, 503, 505.) Usein yksittäistä vainajaa on kuitenkin muisteltu

vain vuoden ajan hänen kuolemansa jälkeen, sillä sinä aikana hänestä on ehtinyt tulla osa sitä vainajien yhteisöä, jota suvun elävät jäsenet ovat yhteisesti muistelleet tiettyinä vuodenvieron muistopäivinä, kuten erilaisten vuotuisjuhlien aikaan (Saxén 1919, 14 – 16).

Sukuyhteisön kaikkien vainajien muistojuhlaa kutsuttiin ainakin kreikkalaiskatolisessa Karjalassa piiriksi, joilla tarkoitettiin tilapäisiä, ei tiettyyn päivään sidottuja koko sukukunnan suuria juhlia, joissa vainajia muisteltiin ja kunnioitettiin (Harva 1948, 506). Piirut olivat pääasiassa sukulaisten yhdessäolotilaisuus, johon kutsuttiin kaikki sukulaiset ja jossa he saivat kertoa toisilleen kuulumisiaan sekä lujittaa sukulaisuussuhteitaan (Sarmela 1994, 57). Usein juhlien valmisteluun kului aikaa useita viikkoja, sillä ennen varsinaista juhlaa oli tehtävä monenlaisia esivalmisteluja: ennen juhlia vainajia muisteltiin tavallista enemmän, teurastettiin lehmä, puhdistettiin talo ja järjestettiin kaikki niin, että vainajat viihtyisivät juhlissa. Varsinaisiin juhliin kutsuttiin sekä elävät sukulaiset että suvun kaikki vainajat, jotka haettiin aamulla kalmistosta juhla-aterialle. Aterian jälkeen heidät saateltiin takaisin kalmistoon ja jäljelle jääneet ruuat annettiin köyhille. (Lehmusto 1937, 418 – 423.)

Vainajien muistaminen on ollut myös merkittävä osa vuotuisjuhlia, jolloin on ollut tapana muistaa kaikkia suvun vainajia yhdessä. Yksi tällaisista vuodenviertoon sidoksissa olevista muistopäivistä on ollut kekri, vanha suomalainen vuoden vaihteen juhla (Vuorela 1983, 627). 1920-luvulta lähtien kekrin tilalle vainajien muistopäiväksi vakiintui pyhänmiestenpäivä, jota vietettiin 1.11. Pyhänmiesten päivänä on ollut tapana muistaa kaikkia suvun vainajia esimerkiksi viemällä kynttilöitä näiden haudoille. Hautausmaalla käyminen on tosin yleistynyt vasta 1950-luvulta lähtien. (Talve 1990, 236.) Kekrin ohella joulunaika on ollut vainajien muistamisen ja kunnioittamisen aikaa ja monien joulunviettotapojen tarkoituksena on ollut nimenomaan vainajien henkien palveleminen. Joulun aikaan vainajien henkien uskottiin liikkuvan kaikkialla ja erityisen tärkeää olikin lepytellä niitä erilaisilla uhreilla, jotta ne takaisivat menestystä karjanhoidossa ja viljan kasvatuksessa seuraavanakin vuonna. Kuolleiden uskottiin myös pitävän keskenään jumalanpalvelusta jouluyönä. (Waronen 1898, 187 – 189.) Laskiaisen viettoonkin on kuulunut tapoja, joilla on pyritty nimenomaan puolustautumaan vainajien henkiä vastaan sekä saamaan henget suosiollisiksi ja onnea tuottaviksi. Laskiaisena on pyritty erityisesti takaamaan onni karjankasvatukselle ja viljankasvulle ja laskiaisateriat ovat ol-

leet selvästi hengille uhriksi annettuja aterioita, sillä mitään ei ole saanut ruokapöydästä hukata. (Waronen 1898, 233, 245.) Kevätjuhlista pääsiäinen on ollut tärkein juhla, johon on liittynyt vainajien muistamista. Pääsiäisenä vainajien uskottiin liikkuvan elävien keskuudessa ja antavan erilaisia merkkejä tulevaisuudesta. Samalla vainajat ottivat eläviltä vastaan erilaisia uhrilahjoja. (Waronen 1898, 276 – 277.) Kesällä vietettävät vainajien kunnioittamiseen liittyvät juhlat ryhmittivät paljolti juhannuksen ympärille. Juhannuksena on tehty erilaisia ennustuksia ja taikoja, joiden tarkoitus on ollut estää vainajia ilmestymästä eläville, ja tällä tavoin on voitu puolustautua vainajia vastaan. Esimerkiksi kokkojen polttamisella on pyritty ennen kaikkea estämään vainajia tulemasta elävien ihmisten ja heidän asumustensa läheisyyteen. (Waronen 1898, 318, 321.)

Vainajien kunnioitus on ollut olennainen osa kansanuskoa sekä siihen liittyviä tapoja ja uskomuksia ja sen tarkoituksena on ollut siirtää yksittäiset vainajat suvun vainajien yhteisön jäseniksi. Oman suvun vainajat on yleensä erotettu jyrkästi muista vainajista, joita ei ole muistettu samalla tavalla kuin oman suvun vainajia, yleensä heitä ei ole muistettu lainkaan. (Pentikäinen 1990, 129.) Useimmiten palvonnan kohteena ovat olleet yhteisesti koko suvun vainajat, joiden toivomusten täyttäminen, kuten muistojuhlien järjestäminen, on ollut kaikkien jälkeen jääneiden läheisten velvollisuus, samoin kuin vainajien työn jatkaminen (Harva 1948, 510 – 511). Vainajien muiston kunnioittamisella on ennen kaikkea pyritty turvaamaan oma menestys ja hyvinvointi, mikä on näkynyt erityisesti vuotuisjuhlien tavoissa ja riiteissä (Sarmela 1994, 118). Vainajia käytiin muistamassa etenkin kalmistoissa, hautausmailla viemällä haudoille erilaisia uhrilahjoja. Näin ollen hautausmaista tuli vähitellen eräänlaisia kulttipaikkoja, joiden kautta yhteydet tuon- ja tämänpuoleisen välillä pysyivät elävinä. (Talve 1990, 259.) Vainajien kunnioittaminen perustui ajatukseen, jonka mukaan sekä elävät että kuolleet voivat olla yhteydessä toisiinsa ja muodostavat näin tiiviin yhteisön. Etenkin rituaalit ja rukoukset olivat sellaisia välineitä, joiden avulla elävät pystyivät kommunikoimaan kuolleiden kanssa. Vainajien palvonnan ja kunnioittamisen avulla elävät ihmiset ymmärsivät olevansa osa sukupolvien jatkumoa eli muistelemisen loi yhteisössä tarvittavaa jatkuvuuden tunnetta. (Pentikäinen 1990, 194, 199.) Vaikka vainajiin suhtauduttiin varauksellisesti ja ajoittain pelokkaastikin, pyrittiin heihin kuitenkin pitämään säännöllisesti yhteyttä. Vainajien tehtävänä ei ollut vain aiheuttaa harmia ja onnettomuutta jälkeen jääneiden elämään, vaan he myös suojelivat elävien yhteisöä ja valvoivat sen tapahtumia. (Siikala 1994, 182.)

”Vainajainpallvonta on ikuinen muistojen puu: sen juuret tunkeutuvat kansojen hämähimpiin lapsuuden aikoihin, sen latva tavoittelee kaukaisinta tulevaisuutta.” (Saxén 1919, 79.)

Kuolema tässä ja nyt

Kaikki loppuu aikanaan – ajatuksia kuolemasta

Yhteisöllisiä ja kulttuurisia näkemyksiä kuolemasta voidaan luoda ja ylläpitää kuolemaa käsittelevän tutkimuksen sekä kuolemasta käytävän keskustelun avulla: kun tiedetään, mitä kuolemasta todellisuudessa ajatellaan, on helpompi sanoa, mitä siitä pitäisi ajatella. Aivan kuten minkä tahansa muunkin kulttuurisen ilmiön myös kuoleman ymmärtämistä helpottaa se, että tietää kuolemankulttuurissa aikojen saatossa tapahtuneista muutoksista ja osaa sijoittaa oman aikakautensa näkemykset osaksi kuolemankulttuurin jatkumoa. Yksi suomalaista kuolemaa ja sen historiaa käsittelevistä perusteoksista on kuoleman tutkimuksen historiaa käsittelevässä kappaleessa mainitsemani Juha Pentikäisen kirja *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista* (1990). Kirjassa Pentikäinen tarkastelee erityisesti sitä, mitä kuolema on ollut silloin, kun suomalaiset vielä elivät omavaraisissa maatalousvaltaisissa yhteisöissä ja heidän näkemyksiään kuolemasta ohjasivat vahvasti kansanuskon tavat ja tottumukset. Tuolloin eläneiden ihmisten käsitys maailmasta perustui näkemykseen kolmikerroksisesta maailmankaikkeudesta. Maailmankaikkeuden ylimmässä kerroksessa asuivat jumalat ja muut taivaan piiriin kuuluvat myyttiset uskomusolennot. Keskimmaisessä kerroksessa elivät ihmiset ja eläimet sekä muut olennot, joiden kanssa ihmiset olivat läheisessä vuorovaikutuksessa. Alimmassa kerroksessa maan alla sijaitti vainajala, vainajien asuinsija. (Pentikäinen 1990, 16.)

Kuten edellisessäkin luvussa kävi ilmi kansanomaisissa kuolemakäsityksissä raja elämän ja kuoleman välillä oli häilyväinen: ihmisen elämä ei vain päättynyt kuolemaan, vaan siirtymä elämän ja kuoleman välillä oli vähittäinen, porrastettu siirtymä tämänpuoleisesta tuonpuoleiseen vainajien yhteisöön. Kuolema ei tarkoittanut lopullista irrottautumista läheisistä, vainaja vain siirtyi uuteen asuinpaikkaan. (Pentikäinen 1990, 27 – 28.) Kansanuskoon pohjautuvien käsitysten lisäksi kristinuskon tarjoamat selitysmallit ovat muokanneet jo vuosikymmenten ja vuosisatojen ajan näkemyksiä kuolemasta. Kristinuskon on antanut virallisen tavan käsitellä kuolemaa ja kuollutta, kun taas kansanuskon on korostanut epävirallisia kuolemaan liittyviä kokemuksellisia ja rituaalisia malleja. (Pentikäinen 1990, 203.)

Kuolema on aina ymmärretty yhdeksi ihmisyyden tunnuspiirteeksi ja yhteiskuntaelämän perustavaksi tapahtumaksi (Anttonen 1999, 11). Vaikka kuolema on ihmisyyden perus-

ta, ei se kuitenkaan ole missään kulttuurissa arkipäiväinen asia. Kuolema on pikemminkin epäjärjestystä tuova tapahtuma, johon liittyy monenlaisia käyttäytymissäantöjä ja -kieltoja, näin myös meidän kuolemankulttuurissamme. Koska kuolema tuo mukanaan epäjärjestystä ja arkielämästä poikkeavia käyttäytymismalleja, liittyy siihen usein pelkoa ja vaaran tunteita aiheuttavia merkityksiä. Kuolemaan liittyvien rituaalien avulla epäjärjestys ja pelkoa aiheuttava tilanne saadaan hallintaan. Vainaja on poikkeustilanteen aikaansaaja ja siihen asti, kunnes hänet saadaan haudattua, yhteisössä vallitsee epäjärjestys, jota on hallittava kuolemanrituaalien avulla. Kuolemaan liittyy kuitenkin myös mahdollisuus uuteen kasvuun, sillä yhteisön on osattava järjestää asiansa niin, että elämä kuoleman jälkeen mahdollistuu. Kun asioiden uudelleen järjestämisessä onnistutaan, voi yhteisö jatkaa elämäänsä entistä vahvempana ja yhtenäisempänä. (Anttonen 1999, 15 – 17.) Kuolema ei ole yksinomaan surua ja tuskaa tuottava tapahtuma, vaan uutta luova voima, jos se vain osataan oikealla tavalla käsitellä ja hoitaa. Kuoleman kohtaaminen opettaa sekä kuolemasta että elämästä: kuolema ei ole vain kaiken loppu, vaan myös uuden alku.

Itte mä oon ollu kuolemanhetkellä läsnä, et ei oo tuntunu pelottavalta pelottavalta ja tuota nin, sillä tavalla on myöskin oikeeta kuoleman kohtaamista nimenomaan on ollu tämmösessä läsnä, sen saattohoidon kokemuksien kautta, ja siitä on varmasti ollu hyötyä niinku tässäki työssä siitä koulutuksesta ja kokemuksesta ja yleensäki siitä elämän puolesta että miten tärkeätä on elää tässä ja nyt eikä sitten joskus kun on päässy johonkin pisteeseen elämässään, totta kai etappeja pitää olla mutta... tässä ja nyt osaa nauttia siitä. (11)

Kuolema on kuitenkin aina ollut vaikea asia, sitä on vaikea ymmärtää ja usein vielä vaikeampi käsitellä. Miksi kuolemaa sitten on niin vaikea ymmärtää, että siitä ei aina edes uskalleta ääneen puhua? Sosiologi Norbert Elias on esittänyt ajatuksen, jonka mukaan kuolema on nimenomaan elävien ihmisten ongelma, se ei ole ongelma muille eläville olioille kuin ihmiselle. Vain ihminen tietää sen, että hän on kuoleva ja että kuolema voi tulla milloin tahansa, mutta hän voi myös tietoisesti suojautua kuolemaa vastaan. (Elias 1982, 5.) Tietoisuus kuolemasta ja omasta kuolevaisuudestamme on yksi ihmisyytemme perusta, mikä erottaa meidät toisista elävistä olennoista. Rationaalinen ihminen tekee kuolemasta ongelmallisen, sillä kuolema on jotakin sellaista, mitä ei voida järjellisesti selittää. Ihminen voi toki selvittää kuolemaan johtaneet syyt, mutta se, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu, on ihmisen ymmärryksen ulkopuolella. Elias on sitä mieltä, että kun teemme kuolemasta ongelmallisen, olemme näin ollen kykenemättömiä antamaan kuolevalle tai vainajan sureville omaisille heidän tarvitsemaansa apua ja tukea. Toisten suru

ja kuolema muistuttavat meitä pelottavalla tavalla yhä uudelleen ja uudelleen omasta kuolemastamme, minkä takia meille on kehittynyt luonnollinen tarve unohtaa oma kuolevaisuutemme ja pyrkimys vältellä kuoleman kohtaamista niin pitkään kuin se vain on mahdollista. (Elias 1982, 11.)

Kuolemaan liittyvä pelko tuo mieleen sen, että kaikki kerran saavutettu ja merkittäväksi koettu voi hävitä yhtäkkiä, ilman varoitusta. Ihmisistä on tullut itsenäisiä, muista riippumattomia yksilöitä, jotka elävät vain itseään varten ja voivat jopa eristäytyä kokonaan muusta yhteisöstä etsiessään oman elämänsä merkitystä. (Elias 1982, 32 – 33.) Tällaiset individualistiset ihmiset eivät pelkää itse kuolemaa, vaan nimenomaan sitä, mitä he kuolemastaan etukäteen ajattelevat (Elias 1982, 42). He pelkäävät jäävänsä kuolemansa hetkellä yksin, sillä heillä ei ole sellaista yhteisöä, johon he voisivat tukeutua vaikealla hetkellä. He pelkäävät, ettei edes kuolema takaa heille yhteisön tukea, vaan he ovat yksilöitä, joiden on pärjättävä oman kuolemansa tai läheistensä kuolemanhetkellä ennen kaikkea itsenäisinä yksilöinä, ei yhteisönsä jäseninä. Elias on sitä mieltä, että tällaisesta kuolemanpelosta voidaan päästä eroon hyvinkin yksinkertaisella keinolla: avoin suhtautuminen kuolemaa kohtaan ja kuolemasta avoimesti puhuminen auttaa pelon hallitsemisessa, sillä tällöin kuoleman salaperäisyys hälvenee. Samalla yksilöt ymmärtävät, että vaikka kuolema tarkoittaa yksilöllisen elämän loppua, jää jokaisesta yksilöstä muistoja toisille yhteisön jäsenille ja näin ollen vainajilla on merkitystä yhteisön elämään vielä kuolemansakin jälkeen. Jälkeen jääneet voivat jatkaa kuolleen läheisensä pyrkimyksiä ja niiden asioiden toteuttamista, jotka hänelle olivat merkittäviä. Vain siinä tapauksessa, että koko ihmiskunta katoaisi, häviäisi kaikki sekin, mihin ihmiset yksilöinä ovat uskooneet ja minkä eteen he ovat yksilöinä taistelleet. (Elias 1982, 63.)

Kuolema elämässämme

Kuolema voidaan määritellä ja ymmärtää hyvin monin eri tavoin: kuoleman määritelmiä on varmasti aivan yhtä monta kuin maailmassa on ihmisiä. Jokainen meistä voi määritellä kuoleman haluamallaan tavalla, sillä tärkeintä on se, että kuoleman voi kohdata ja ymmärtää juuri sellaisella tavalla, mikä tuntuu itselle parhaalta ja luonnollisimmalta. Edes yhteisöllisillä näkemyksillä ei ole samanlaista merkitystä kuin yksilön omilla ajatuksilla. Intialainen ajattelija Jiddu Krishnamurti on problematisoinut monien muiden elämään liittyvien teemojen ohella kuolemaa, suhtautumistamme kuolemaa kohtaan ja kuolemaa ennen kaikkea osana elämää. Kirjaan *On Living and Dying* (1992) on koot-

tu Krishnamurtin ajatuksia ja pohdintoja siitä, mikä on elämän ja kuoleman välinen suhde ja millaisen merkityksen kuolema saa ihmisen elämässä. Krishnamurtin mielestä yhteys elämän ja kuoleman välillä on jakamaton: elämä ja kuolema ovat tiiviisti yhteydessä toisiinsa eikä toista voida ymmärtää ilman toista (Krishnamurti 1992, 7). Kun ihminen kuolemaa pelätessään sysää kuoleman pois elämästään ja ajatuksistaan, hän myös samalla siirtää sen pois jokapäiväisestä elämästään. Kuitenkin jos elämä ja kuolema erotetaan toisistaan kuolemaan liittyvien pelkojen takia, ruokkii tällainen erottaminen vain lisää jännitystä ja hermostuneisuutta kuolemaa kohtaan. Kuolemaa ei kuitenkaan voi päästä pakoon, kuolemaa on kaikkialla. Tämän ymmärtäminen auttaa hyväksymään sen, ettei kuolemanpelkoa ole oikeastaan olemassakaan. Ihminen ei todellisuudessa pelkää kuolemaa ja sen aiheuttamaa tuntematonta, vaan enemmänkin pelkoa aiheuttaa se, että kuolemassa ihminen menettää kaiken tuntemansa, kaiken olemassaolevan. (Krishnamurti 1992, 8.) Kuoleman pelko kuvastaa omalla tavallaan pelkoa elämää kohtaan: kun ihminen on tyytyväinen elettyyn elämäänsä, hänen ei tarvitse pelätä elämään kuuluvaa kuolemaakaan. Vaikka kaikki tuntematon aiheuttaakin aina pelkoa ja jännitystä, ei kuolema sinänsä ole pelkojen aiheuttaja. Kuoleman sijaan pelkoa aiheuttaa ajatus kaiken sen menettämisestä, mitä meillä jo on ja minkä olemassaolosta olemme tietoisia. Olemassa oleva on ihmiselle tuttu asia, mutta tuntemattomasta hän ei voi tietää mitään, hän voi vain arvailla, mitä tuo tuntematon voisi olla.

Kuolemanpelko aiheuttaa pyrkimystä täydellisyyteen, täydellistymiseen (Krishnamurti 1992, 12). Ihmiset pyrkivät tekemään elämästään mahdollisimman täydellistä ennen kuin kuolema lopettaa kaiken. Elämä on monessa mielessä kilpajuoksua kuoleman kanssa: aina tulee uusia tavoitteita, jotka on saavutettava ennen kuin kaikki on täydellisesti lopussa. Meillä on yleensä tapana ajatella huomisen termeillä: tiedostamme olemamme jotakin, mutta sen lisäksi meillä on monenlaisia päämääriä, jollaiseksi haluamme tulevaisuudessa tulla. Kuitenkin tällainen tavoitteiden ainainen asettaminen tuottaa vain lisää pelkoa kuolemaa kohtaan, sillä sitä ei osata lopettaa oikealla hetkellä, vaan aina on pyrittävä kohti jotakin parempaa. Krishnamurtin mielestä ihmisillä ei useinkaan ole kykyä elää vain päivä kerrallaan, vaan heidän on aina ajateltava sitä, mitä huomina tuo tullessaan. Jos osaisimme elää päivä kerrallaan ja aloittaisimme uuden päivän vasta seuraavana päivänä, voisi pelkomme kuolemaa kohtaan hävitä. (Krishnamurti 1992, 17.) Tällöin hyväksyisimme sen, ettei tulevaisuudesta voi tietää emmekä asettaisi liikaa päämääriä ja tavoitteita tulevaisuuden varalle.

Eniten kuolemassa pelottaa tuntematon, ei kuolema itsessään, vaan sen mukanaan tuoma tietämättömyys (Krishnamurti 1992, 25). Ihmisen ajatukset pyrkivät aina kohti jatkuvuutta, sillä hänelle ei ole luontaista ajatella niin, että olemassaolo lakkaisi. Näin ollessa kuoleman yhteydessä ollaan enemmänkin huolissaan jatkuvuudesta kuin itse kuolemasta. Jotta ihmiset voisivat luopua täydellisesti kuolemanpelostaan, olisi heidän saatava varmuus siitä, että tietoisuus jatkaa olemassaoloaan eikä kaikki lopu täydellisesti kuolemaan. (Krishnamurti 1992, 50.) Mutta koska tällaista varmuutta ei voida koskaan saada, on kuolemanpelko aina osa elämäämme, aivan samalla tavalla kuin kuolemakin on osa elämäämme. Ihmiselle on tärkeää jättää jotakin jälkeensä ja saada näin elämänsä muodossa tai toisessa jatkumaan myös kuoleman jälkeen (Krishnamurti 1992, 39). Mikä tahansa pieninkin olemassaolosta muistuttava asia usein riittää siihen, että oman elämänsä voi kokea merkitykselliseksi ja elämän jatkuvuus kuoleman jälkeen on taattu. Jokainen haluaa jättää jäljen, joka muistuttaa juuri hänen elämästään ja hänestä ainutlaatuisena yksilönä.

Krishnamurti pitää elämää ja kuolemaa erottamattomina ja on sitä mieltä, että ihmisen elämä ja kuolema ovat tosiasiaa yksi ja sama kokonaisuus (Krishnamurti 1992, 121). Jokaisen elävän olennon on joskus kuoltava eikä elämää voida käsitellä ilman kuolemaa tai kuolemaa ilman elämää. Toisaalta asia voidaan myös nähdä niin päin, että elämän ja kuoleman välillä on aina selvä raja: elämistä ei tarvitse kyseenalaistaa, se voidaan hyväksyä ihmiselle annettuna, mutta kuolema koetaan aina menetyksenä tai rangaistuksena. Elämä on nautinto, jonka kuolema riistää meiltä pois. Jokaisella ihmisellä on suhteita, joissa hän on voinut kokea rakkauden ja rakastamisen tunteita sekä saanut kokea rakastetuksi tulemisen tunnetta. Nämä rakkauden tunteet ovat antaneet turvallisuutta ja apua vaikeissa tilanteissa sekä antaneet elämälle merkityksen, edistäneet identiteetin kehittymistä ja antaneet tunteen johonkin kuulumisesta. Kuolema kuitenkin riistää kaiken tämän nautinnon riistämällä meiltä rakastamamme ihmiset ja suhteemme heihin. Kuolema voi olla uhka tai jopa rangaistus, jota pelätään sen takia, että kuoleman prosessin pelätään aiheuttavan sekä fyysistä että henkistä kipua, kun ihmisen on erottava elämästä. Tästäkin huolimatta kuolemaan kuuluu hyvin usein ajatus ja mielikuva siitä, että elämä jatkuu kuoleman jälkeen jossakin muodossa. (Marcovitz 1980, 62.) Elämä jatkuu sukupolvi toisensa jälkeen, ja yleensä jokaisessa yhteisössä keskitytään nimenomaan tähän jatkuvuuteen kuolemanrituaalien aikana. Kuolemaan liittyvien rituaalien symboliikkaa hallitsevat elämää ylläpitävät arvot, elämän jatkumista korostavat tekijät. (Hun-

tington & Metcalf 1979, 93.) Ihmiselle on luonnollista ajatella niin, että elämä jatkuu myös kuoleman jälkeen mutta siitäkin huolimatta kuolema on ennen kaikkea suuri arvoitus, josta ei voida antaa tarkkoja faktatietoja tiedonhaluisille ihmisille. Näin ollen kuolemaan on vaikea suhtautua, sillä siitä ei voida sanoa mitään muuta varmaa kuin se, että kuolema merkitsee kaikesta luopumista. Kuolema voi kuitenkin myös yhdistää, sillä se tuo toivon jälleennäkemisestä: vaikka aika vie tapahtumaa aina vain kauemmas, voi ajatus jälleennäkemisestä tuoda lohtua ja tehdä kuolleesta läheisestä entistä läheisemmän.

Muutaman omaisen poismeno viimeisten 20 vuoden aikana on vienyt varsinaisen kuolemanpelon pois. Kuolema merkitsee suurta arvoitusta, kukaan ei ole palannut rajan takaa kertomaan. - - Toivon, että elämä jatkuu muodossa tai toisessa. Mieheni kuoltua olen muutaman kerran kokenut hänen läsnäolonsa erityisen selvästi. (I9)

Onko kuoleman portti johonkin uuteen. Onko vastassa ikuisuus. Aika vei tapahtumaa yhä kauemmaksi mutta sillä myös toinen puoli, se lähentää meitä "jälleen näkeminen". (I11)

Kun läheinen kuolee, kokee jälkeen jäänyt menetyksen usein jonkinlaisena fyysisenä tuntemuksena, kuten kipuna, vapinana, iskuna. Menetys ja sen aiheuttama tuska saavat luontevimman ilmaisutapansa juuri tällaisissa ruumiillisissa reaktiotavoissa, jotka ovat ihmisen myötäsyntyisiä ominaisuuksia. (Siltala 1987, 228.) Kuoleman lopullisuus vaikuttaa hyvin voimakkaasti ja jo ennen kuin omia tuntemuksiaan kuolemaa kohtaan edes tiedostaa. Kuolema tuo esille ihmisen kaikkein alkukantaisimman olemuksen, hänen tiedostamattomat syvimmat tunteensa. Kuolemanhetkellä joutuu kohtaamaan jotakin elämään olennaisesti kuuluvaa, jota ei kuitenkaan haluaisi kohdata, uskoa todeksi tai hyväksyä. Kuolema vie osan elämästä pois ja on sen takia yksi vaikeimmista asioista, joita joudumme elämämme aikana kokemaan. Mutta samalla se myös opettaa jotakin meistä itsestämme ja omasta suhtautumisestamme elämää kohtaan. Kuolema tekee näkyväksi elämämme tiedostamattomat puolet, kaiken sen, mitä emme arkielämässämme välttämättä huomaa.

- - se kuolinhetki sinänsä ku hän kuoli ni oli mulle sellanen että et niinku must ois lähteny ilmat pois, et mä pyysin sairaanhoitajaa että saanko mä kahvia - - et mä tota ni halusin halusin jotain niinku itselleni nyt että et tuntu niinku et must on jotain lähteny. - - Et tota on se niin kova kokemus. (I7)

- - mä niinku ite oon nyt sitte jos joku on kuollu ni tulkinnu sitä itekseni että että mikä

niistä menetyksistä miksi kuolema menetyksenä on erilainen ku joku muu, mikä siitä tekee sen ydin surun nin nin tota ni oon tosiaan ajatellu että et se on se se aina pakottaa meitä ajattelemaan tämmösiä olemassaolon kysymyksiä. (I2)

Kuolema herättää erilaisissa ihmisissä erilaisia tunteita, mutta yhteistä kaikille tuntemuksille on se, että kuolemaa ei kuitenkaan voi todella ymmärtää ennen kuin sen on itse kokenut. Menetykset opettavat, ne opettavat kuolemaan ja ne opettavat elämään. Vasta läheisen kuoleman koettuaan voi käsittää sen, mistä kuolemassa voi olla kysymys ja mitä kuoleman lopullisuus todella tarkoittaa. Kuolema on kaiken loppu eikä siitä ole paluuta, mikään muu ei voi olla niin lopullista kuin kuolema eikä todellista lopullisuuden tunnetta voi kokea ilman kuolemaa.

Niin ja sitte itse asiassa mulle aukes sanan ”lopullinen” merkitys nyt kuoleman yhteydessä, siis mun mielestä niinku lopullinen-sanaahan käytetään niinku ihan tolleen vaan niinku heitellään sitä noin vaan, mut sit ku rupee miettiin et mitä se mitä se sana pitää sisällään ni sehän on just kuolema, et sehän on lopullista. (I7)

Kuolema on itsessään loputtomuus. Se on jotain josta ei ole paluuta, ei pysty enään kommunikoimaan menehtyneen ihmisen kanssa. (I10)

Jokainen meistä vaikuttaa tavalla tai toisella jonkun toisen elämään ja näin ollen toisen poismentyä omaa paikkaansa maailmassa, oman elämänsä merkitystä on arvioitava uudelleen. Miksi hänen piti lähteä ja minä kuitenkin jäin tänne? Samalla voi käydä läpi omaa elämänhistoriaansa ja sitä, millainen elämä on tähän mennessä ollut sekä mitä elämältä vielä haluaa. Tällaiset kysymykset ovat oleellinen osa ihmisen elämää, mutta niitä ei yleensä osaa kysyä ennen kuin joutuu kokemaan jotakin sellaista, mikä muuttaa elämää täydellisesti. Kuolema onkin eräänlainen vedenjakaja: elämän voi jakaa aikaan ennen läheisen kuolemaa ja aikaan sen jälkeen. Kuolema herättää uusia ajatuksia ja kysymyksiä, joiden kautta elämää voi oppia tarkastelemaan kokonaisuutena.

Itse en juurikaan ajatellut 33 vuoteen kuolemaa – tai ajattelin sen kaukaiseksi ei ollenkaan ajankohtaiseksi asiaksi. 33 vuoteen en kohdannut kuolemaan ihan lähipiirissäni, isovanhempien jollain lailla luonnollisesta tuntuvaa poismenoa lukuunottamatta. - - 33 vuoden iässä menetin sitten yhtäkkiä yllättäen raskaana olleen vaimoni - - Läheisen kuolema iski täysillä ja kaikessa karmeudessaan. Ensimmäisten kuukausien aikana mietin aivot kuumana ja tosi syvällisesti asiota liittyen kuolemaan. (I12)

Kuolema – ongelma vai mahdollisuus?

Kuolema on osoitus äärimmäisestä heikkoudesta, puutteista ja rajoituksista. Mutta sallitaanko heikkouden ja puutteen esittäminen kulttuurissamme? Yleensä oman heikkoutensa myöntäminen ei ole luonnollista, vaan luonnollisempaa on pyrkiä olemaan mahdollisimman vahva yksilö, jolla ei minkäänlaisia heikkouksia tai puutteita ole. Jokaisen kulttuurin on kuitenkin luotava oma käsityksensä siitä, kuinka tällaisiin heikkouksiin suhtaudutaan. (Moore 1980, 72 – 73.) Kulttuurisen käsityksen luominen kuolemasta ei kuitenkaan ole aivan helppo tehtävä, sillä tämä tarkoittaa sitä, että kulttuurin on hyväksyttävä tällöin heikkous eli kuolema olennaiseksi osaksi elämäänsä. Kuolema on elämän vastakohta, kaikkea sitä, mitä elämä ei ole. Molempia kuitenkin tarvitaan, jotta ihmisen elämä olisi tasapainoinen kokonaisuus: ilman elämää ei voi olla kuolemaa ja ilman kuolemaa ei voi olla elämää.

Olen miettinyt kuolemaa paljon, se kiinnostaa minua kovasti. Onko näin ellei kuolemaa olisi niin elämää kohtaan tulisi liikaa vaatimuksia. Kuolema opettaa meitä myös elämään, se erottaa ja myös yhdistää läheisiä. Kuolemahan voi olla myös helpottava tapahtuma osa elämää. (I11)

Vaikka elämä vaatii vastakohdakseen kuoleman, on ajatus kuolemasta helppo kieltää ja unohtaa, jättää odottamaan aikaa parempaa. Usein kuolema kielletään nimenomaan lapsilta, jotka ovat juuri luomassa omia kulttuurisia käsityksiään ja omaksuvat kulttuurisia arvostuksia, joiden pohjalle voivat elämänsä rakentaa. Kuoleman kieltäminen lapsilta nähdään lasta suojelevana tekona, ikään kuin se olisi hänen kehityksensä kannalta välttämätöntä ja hänen omaksi parhaakseen. (Moore 1980, 73.) Kuitenkin parasta jokaisen lapsen kannalta olisi se, että he saisivat jo lapsuudessaan realistisen, totuudenmukaisen kuvan kuolemasta ja ymmärtäisivät sen olevan osa jokaisen ihmisen ja elävän olennon elämää. Maatalousvaltaisessa kulttuurissa, lähellä luontoa ja sen todellista kiertokulkua elletäessä lapsetkin saivat nähdä kuolemaa ja näin kuolemasta tuli heille luonnollinen asia ja he ymmärsivät sen kuuluvan elämään olennaisena osana.

*Mä oon aina suhtautunu mun mielestä niinku yhtä luonnollisesti semmonen onnellinen lapsuus siinä mielessä että vanhukset oli kotona ja mä oon saanu käyä ruumiin katto-
mas saunassa - -. (I4/1)*

Nykyään kuitenkin kuoleman kieltämisen ongelmallisuus on herätty näkemään uudella tavalla ja esimerkiksi erilaisissa vertaistukiryhmissä pyritään tuomaan esille se, kuinka vahingollista ja ongelmallista kuoleman kieltäminen lapsilta tai keneltä tahansa voi olla.

Meidän olisi opittava ymmärtämään se, että kuoleman kieltäminen niin lapsilta kuin aikuisilta on aivan turhaa, sillä tällöin luodaan valheellista kuolemankulttuuria. Kun kaikille kerrotaan avoimesti kuolemasta ja sen todellisuudesta, kasvatetaan näin uusia sukupolvia, joille kuolema ei enää olekaan outo tai epänormaali asia, vaan osa ihmisen elämää.

- - kyllä me ainaki täällä tehdään se [kuolema] näkyväksi tietysti ku me tehdään sitä työtä totta kai se on meillä kaikessa näkyvä, mut silleen rohkastaan ihmisiä puhumaan keskenään ja kohtaamaan kuolema ja myöski ottamaan siihen lapset mukaan ja puhumaan mahdollisimman avoimesti ja julkisesti ja myöskin vainajaa katsomaan - - siinä tuota nin varmaan tulee niinkun kasvokkain omankin kuolemakäsityksensä kanssa, et niinku siin tulee pohtineeksi et en minäkään oo täällä ikuisesti, et sillä tavalla on niinku lähellä. - - eri aikoina eri eri maissa ja ja eri kulttuureissa myöskin eri aikausina synnyttään ja kuollaan et se on osa ihmisen osa ja elämää. (I1)

Omat elämäkokemukset muokkaavat paljolti sitä, mitä kukin kuolemasta ajattelee. Sellainen henkilö, joka on joutunut kuoleman silmästä silmään kohtaamaan, osaa nähdä myös kuoleman taakse: hän tietää, ettei kuolema aina merkitse kaiken täydellistä loppumista eikä se ole irrallinen osa elämää, vaan osa ihmisyyttämme. Vaikka kuolema kuuluu olennaisena osana ihmisten elämään, elävät monet meistä aivan kuin kuolemaa ei olisikaan. Kuolemasta vaikeneminen ei kuitenkaan auta ymmärtämään elämää ja kuolemaa paremmin, vaan se saa meidät välttelemään kuolemaa entistä voimakkaammin; alamme pelätä jo sanan kuolema lausumistakin, ettei vain mitään vakavaa ja peruuttamatonta voisi tapahtua, ettei kuolema vain tulisi kohdallamme.

[veljen, veljen tyttöystävän ja heidän hyvän ystävän] kuoltua en ole enää pelännyt kuolemaa. - - Olen puhunut monen ihmisen kanssa kuolemasta. Osa puhuu avoimesti (lue; samankokeneet) osa ei halua puhua mitään. Olen huomannut että, ihmiset joita kuolema ei ole koskettanut ts. kukaan läheinen ei ole kuollut, eivät edes halua puhua kuolemasta. Aivan kuin siitä puhuminen houkuttelisi välittömästi viikatemiehen paikalle. (I8)

Vaikka kuolemasta puhutaan paljon erilaisissa yhteyksissä, puuttuu meiltä postmodernin ajan ihmisiltä kuitenkin luonnollinen suhtautuminen kuolemaa kohtaan: kuolemaa ei enää nähdä, sillä se tapahtuu yleensä jossain muualla, jossain, missä sitä ei tarvitse henkilökohtaisesti kohdata. Sukupolvet asuvat erillään, ihmiset kuolevat pääasiassa sairauksissa ja ylipäänsä kuolleisuus on aivan erilaista kuin vielä sata vuotta sitten. Kuolemaan on vain opittu suhtautumaan välinpitämättömästi viimeisten vuosikymmenten aikana. Mutta koska kuolemaa ei voida elämästä poistaakaan, vaikka siihen monien

toimintatapojemme kautta pyrimmekin tietoisesti tai tiedostamatta, on kuolemaa alettu problematisoida uudella tavalla. Sekä oma että toisten kuolema on alkanut jälleen kiinnostaa ja kuolemasta on tullut asia, jossa halutaan olla mukana. Monet voivat hoitaa sairasta läheistään kotona hänen viimeisiin päiviinsä saakka tai kuolevan läheisen vieressä halutaan ainakin valvoa hänen viimeiset elinhetkensä.

- - et mun mielestä nyt on niinku siihen asenteeseen mun mielestä kirjoitetaan enemmän kuolemasta ku ennen, huomaa siitä ku mä noita lehtileikkeitä kerään aiheesta - - en... tietenkään tiiä sitä et kuinka paljon se kaikki menee sit loppujen lopuksi miten syvälle ne menee ja kauan ne on niis ajatuksissa, koska se on kuitenkin semmonen ku se on omakohtanen ni nin sillonhan sitä mennään niin syvälle eihän semmoseen tilaan eihän siihen ees pääse eikä haluakaan semmosta tutkiskelua ennen kun se niinku on sitte niinku lähellä. Mut kyl mä niinku koen sen lukee ihan niinkun jotain suurin piirtein naistenlehtee tai jotain nin siellä on niinku kerrotaan ja miten jollekin on käyny ja jotain semmosta - - mun mielestä maailma on jotenki herkistymässä siis niinku syvempiin arvoihin selkeesti - - kyl mä huomaan semmosta niinku herkistymistä tässä... näissä tämmösissä kuolema kuolema-asioissa. (I3)

Vaikka kuolemaan ei kenties suhtauduta enää yhtä kylmäkiskoisesti kuin vielä joitakin vuosia sitten ja vaikka olemme oppineet jälleen käsittelemään vaikeitakin asioita, ei kuoleman avoin käsitteleminen, kuolemasta puhuminen sen todellisella nimellä ole kuitenkaan itsestäänselvyys. Toisaalta pelkkä kuolemasta puhuminen ei riitä, vain todellinen kuoleman kohtaaminen voi opettaa avoimeksi kuoleman edessä. Nykyisin elämänsä voi elää niinkin, ettei koko elinaikanaan näe yhtään kuollutta ihmistä, lukuun ottamatta tiedotusvälineiden välittämiä kuvia vainajista. Kun kuolemasta on vaiettu, on siitä tullut vieras aihe ja vain kuoleman kohtaaminen kasvokkain voi muuttaa käsityksiämme. Kuolemasta ei vaieta yksinomaan sen takia, että se herättäisi pelkoa ja ahdistusta, vaan kuolemaan ei vain osata suhtautua oikein millään tavalla eikä siitä osata sanoa mitään. Nykykulttuurissamme ei ehdi kehittyä luonnollisia, selkeitä toiminta- ja käyttäytymismalleja kuolemanhetkeä varten, joita noudattamalla kuoleman käsittelystä voisi tehdä itselleen helpomman. Kulttuurissamme korostetaan kuoleman ja kuolleen nopeaa ja siistiä käsittelyä, jotta elämä voisi palata mahdollisimman pian entisille raiteilleen ja yhteiskunnan pyörät pyörisivät jälleen normaalisti. Tällainen ajattelutapa puolestaan edesauttaa sitä, että kuolema koetaan ennen kaikkea epänormaalina olotilana, jonka aiheuttama hämmennys on saatava poistettua mahdollisimman pian ja vaivattomasti.

Kuoleman jälkeen

Ajatus kaiken lopullisesta päättymisestä on monille mahdoton tai ainakin vaikea. Useimmat meistä haluavatkin uskoa, että elämä ei voi päättyä kuolemaan lopullisesti, vaan kuoleman jälkeen täytyy olla jotakin, mistä me elävät ihmiset emme voi tietää, mutta josta voimme kuitenkin luoda erilaisia mielikuvia. Erilaiset uskonnolliset näkemykset ja uskontojen tarjoamat selitysmallit ovat usein lähtökohtana, kun puhutaan kuolemanjälkeisestä elämästä. Mutta uskonnolliset selitysmallit eivät kuitenkaan aina sovi jokaiseen tilanteeseen ja meillä jokaisella onkin mahdollisuus luoda täysin omanlaiset näkemyksemme kuolemanjälkeisestä ajasta, jotka perustuvat ajatuksiimme siitä, miten toivoisimme oman elämämme jatkuvan kuoleman jälkeen. Vaikka uskonnolliset näkemykset taivaasta ja helvetistä vastaavat enää vain harvoin käsityksiämme kuolemanjälkeisestä elämästä, on meidän yhä edelleen vaikea uskoa siihen, että jokin mikä on kerran ollut olemassa, kuten elävä, ajatteleva ja tunteva ihminen, voisi kadota vain jäljetömiin. Pikemminkin haluamme uskoa jatkuvuuteen, sillä se voi auttaa myös hyväksymään oman kuolevaisuutemme, oman elämämme päättymisen.

Olemme koko perhe (kaksi veljeäni ja äiti + nyt perheeni) aina ajatelleet että elämä jatkuu jossain muualla toisessa olomuodossa tai ulottuvuudessa. Pahimman surun hetkellä ajattelin että [veli] on kuollut tässä elämässä minulta mutta elää jossain muualla toisessa maailmassa sellaisena [veljenä] kuin täälläkin. - - Kirjoitan edelleen kirjeitä [veljelle], isoon siniseen kirjaan, jossa on ekalla aukeamalla Saima Harmajan runo. Kirjaa pidän laatikossa joka ei ole koskaan lukossa koska [veli] käy sen luke-massa. Siis minun ja [veljen] postilaatikko! (I8)

Toisaalta rationaaliselle nykyihmiselle kuolemanjälkeisen elämän kieltäminenään ei ole välttämättä mahdoton ajatus, etenkin jos maailmankuva pohjautuu ja perustuu tieteen esittämiin faktoihin. Kun kaikki muu elämässä perustuu rationaalsiin, tieteellisiin tosiasioihin, on vaikea uskoa irrationaaliseen ajatukseen elämästä kuoleman jälkeen, vaikka se voisikin monin tavoin helpottaa omaa ikävää ja antaa kuolemalle jonkinlaisen selityksen. Vaikka kuolemanjälkeiseen elämään ei uskoisikaan, haluaa kuolemasta kuitenkin usein löytää myös jonkinlaista jatkuvuutta luovaa voimaa, jotakin, mikä auttaa jälkeen jääneitä elämässä eteenpäin. Jos läheinen on kuollut esimerkiksi vaikeaan sairauteen, on helppo hyväksyä se, että kuoleman jälkeen hänen ei ainakaan enää tarvitse kärsiä sairauden aiheuttamista kivuista ja hän on saanut rauhan.

Suhtautumiseni [kuolemaa kohtaan] uskomusmielessä on melko tieteellinen/skeptinen lähestymistapa. Olishan se tietty kiva uskoa jälleennäkemiseen – skeptikkona se ei kuitenkaan ole ollenkaan helppoa – no kuoleman jälkeen ei ainakaan ole kärsimystä –

se on varma. (I12)

Vaikka joskus kuolema hyväksytään ja ymmärretään ilman vastaväitteitä, aiheuttaa se aina päänvaivaa vainajan läheisille, olipa sitten kyseessä nuoren ihmisen odottamaton kuolema tai sairaan vanhuksen jo kauan odotettu kuolema. Vaikka kuolema olisikin ”odotettu vieras” ja kuollut ihminen olisi ollut sairas ja kärsivä, on kuolema aina läheisille vaikea asia ja aiheuttaa hämmennyksen ja järkytyksen tunteita. Kuolema on lopullinen tapahtuma, josta ei ole paluuta: kuollut ei enää koskaan tule takaisin ja tämän takia kuolema aiheuttaa hämmennystä ja epätodellisuuden tunteita. Kun ihminen kuolee, jää hänen läheisilleen tunne siitä, että jotakin on jäänyt kesken: elämässä jää aina jotakin sanomatta tai tekemättä. Ihmisen elämä ei voi olla kaikin puolin niin valmis, että siitä oltaisiin valmiita luopumaan ikuisiksi ajoiksi, lopullisesti.

Se [kuolema] on yhtä lailla aina shokki, se on aina shokki, ja en osaa sanoa että se tuli koskaan oikeeseen aikaan, ehkä joskus jos ihminen on sairastanu pitkään omaisilla omaiset voi jotenki valmistautua mutta silti se on aina kuitenkin et no eihän sen nyt pitänyt tapahtua, kuitenkin se on aina se se lopullisuus, se et mulla jäi yks lause et mä oisin voinu sen sanoa - - aina jää kesken jotakin koska elämä jää kesken silloin kun se yksi päivä loppuu - - kyllä se on aina järkytys ja shokki ja siitä lähtee se surunkäsittelyprosessi - - saattaa muistuttaa joku ääni tästä edesmenneestä taikka asia ja odottaa taikka odottaa näkevänsä, no se on vaan ollu paha unta - -. (I1)

Ajatus elämän keskenjäämisestä aiheuttaa pelkoa kuolemaa kohtaan: jokainen meistä haluaa menestyä elämässään ja saada aikaan jotakin merkittävää, josta meidät tullaan muistamaan. Ihmisyys ja inhimillisuus eivät anna elämällemme sille kuuluvaa arvokkuutta, vaan elämästä on tehtävä jotakin, saatava aikaan jotakin merkittävää, jonka myös ympäröivä yhteisö tunnistaa merkittäväksi. Kuolema puolestaan tuhoaa kaikki suunnitelmat: kuolema on lopullinen päätös elämälle eikä sen jälkeen omasta elämästään voi enää muuttaa mitään. Elävälle ihmiselle ei ole luonnollista identifioitua vainajan, kuolleen läheisensä kanssa. Kuoleman hetkellä näin kuitenkin tapahtuu: ihminen joutuu vastatusten oman kuolemansa ja kuolevaisuutensa kanssa, mikä puolestaan saa aikaan sen, että kuolema syrjäytetään arkipäiväisestä inhimillisestä olemassaolosta. Oma kuolevaisuuttaan ei voi koskaan täysin hyväksyä, vaan on helpompaa pyrkiä välttelemään kuolemaan liittyvää tuntematonta. Kuolemaan liittyvien rituaalien avulla kuolemaan voidaan ottaa etäisyyttä vainajan kautta ja samalla siirtää syrjään ajatus omasta kuolevaisuudesta. Kohdatessaan kuoleman rituaalien kautta ihminen voi pyrkiä luomaan luottamuksellisen suhteen kuoleman kanssa. (Demitshev 1999, 32 – 33.)

Rituaalit kuolemassa – vainajat muistoissa

Tavat ja tottumukset – mitä rituaalit ovat?

Elämäämme kuuluu paljon erilaisia tapoja, joiden avulla toimimme arkipäiväisessä elämässämme ja jotka toistuvat usein tietoisesti tai tiedostamatta samanlaisten kaavojen mukaan. Monet näistä tavoista voivat saada rituaalisen luonteen, mutta yleensä kuitenkin miellämme rituaalit johonkin erityiseen, arkipäiväisistä rutiineista poikkeavaan tilanteeseen kuuluviksi toimintatavoiksi, jotka auttavat ymmärtämään ja hyväksymään elämässämme tapahtuvat muutokset. Mitä rituaalit sitten ovat, osa arkipäivää vai elämänmuutosten aikaansaamia toimintamalleja?

Rituaalit määritellään uskonnollisiksi menoiksi, jotka noudattavat tiettyjä muotoja ja joiden tarkoituksena on toistaa myytin sanoma. Toisaalta rituaalilla voidaan myös viitata ylipäänsä kaavamaiseen käyttäytymiseen, jolloin se tarkoittaa ennen kaikkea rutiinia. Siirtymäriitit ovat puolestaan elämänkaaririittejä, joiden avulla ihminen voidaan siirtää statuksesta toiseen. Siirtymäriittejä voidaan tarvita myös silloin, kun ollaan siirtymässä yliluonnollisesta maalliseen tai päinvastoin. (Jargon. Kulttuuriantropologian englanti – suomi oppisanasto 1998, 146 – 147.) *Perinteentutkimuksen terminologiassa* (1998) rituaalit puolestaan määritellään erityisissä paikoissa, tilanteissa tai erityisinä ajankohtina esiintyviksi sosiaalisen käyttäytymisen muodoksi, joita suoritetaan jokaisessa yhteisössä, olipa yhteisö uskonnollinen tai ei. Rituaalien avulla voidaan erottautua muista ihmisistä ja näin ollen rituaalit toimivat ryhmätietoisuutta osoittavina ja lisäävinä perintemuotoina. Rituaaleihin liittyvät aina sekä yhteisö että rituaalin osanottajat ja sen tarkoituksena on saada aikaan jonkinlainen muutos. (Perinteentutkimuksen terminologia 1998, 49.) Siirtymäriiteistä terminologiassa otetaan esille erityisesti näiden kolmivaiheinen luonne: siirtymäriitit koostuvat irtautumis-, vaihde- ja liittymäriiteistä. Irtautumisriiteissä yksilö erotetaan aiemmasta statuksestaan, vaihderiitit valmistavat yksilön uuteen asemaan siirtymisen ja liittymäriitit auttavat uuden statuksen mukaisen käyttäytymisen omaksumista. (Perinteentutkimuksen terminologia 1998, 53.)

Antropologi Mary Douglas käsittelee teoksessaan *Puhtaus ja vaara. Rituaalisten rajanvedon analyysi* (2000) ihmisten tarvetta erilaisille rituaalisille toimintatavoille ja rajanvedoille. Douglasin mukaan ihminen on sosiaalinen olento, jolle rituaalit ovat tärkeä osa yhteisöllistä elämää. Jos rituaalit jossakin muodossaan kielletään ihmisiltä, tulevat ne esille toisessa muodossa, etenkin jos ihmisten välinen sosiaalinen vuorovaikutus on eri-

tyisen kiinteä. (Douglas 2000, 117.) Vaikka esimerkiksi kuolema olisikin vaiettu osa elämää, vaatii se rituaalisia toimintatapoja, joiden avulla siitä voidaan tehdä ymmärrettävä. Vaikka kuolema itsessään kiellettäisiinkin, ei siihen liittyviä rituaaleja voida poistaa ihmisten elämästä. Rituaalit tulevat esille muodossa tai toisessa ja monet agraarikulttuurissa kuolemaan tiivistä liittyneet rituaalit korvautuvat uusilla, 2000-luvun ihmistä paremmin kuvastavilla rituaaleilla. Ihmiset tarvitsevat itselleen sopivia yksilöllisiä rituaaleja, mutta samalla rituaaleista voi tulla myös yhteisöllisiä, kaikkien yhteisön jäsenten hyväksymiä toimintatapoja. Muun muassa kuolinpaikkojen merkitseminen ja kuolinpaikoilla käyminen on yksi esimerkki tällaisesta sekä yksilöllisestä että yhteisöllisestä, uudenaikaisesta rituaalista, joka korvaa aikaisempia kuolemaan liittyviä, mutta jo unohtuneita rituaaleja.

Douglasin mukaan rituaalit eivät ole vain visuaalinen apukeino, vaan ne auttavat ihmisiä muistamaan kokemuksiaan paremmin ja liittävätkin nykyisiin tapahtumiin merkittävät tapahtumat menneisyydestä. Rituaalien avulla ihmiset voivat muodostaa erilaisista tapahtumista yksilöllisiä ja yhteisöllisiä kokemuksia ja samalla ne antavat tietoa, joka ei muuten tulisi ihmisten tietoisuuteen. Rituaalit eivät ainoastaan tee ihmisten kokemuksista näkyviä, vaan ne myös muokkaavat kokemuksia. Vaikka rituaalit muokkaavat ihmisten käyttäytymistä ja sisältävät käyttäytymismalleja, eivät ne kuitenkaan ole yksinomaan toiminnan kartoja tai kaavioita, vaan jokainen kokemus muokkaa myös rituaalia ja jokaisessa tapauksessa rituaaleja käytetään juuri tähän nimenomaiseen tapaukseen sopivalla tavalla. (Douglas 2000, 119 – 120.)

Antropologi David I. Kertzerin rituaaleista esittämien näkemysten mukaan ihmisen elämä saa yleensä merkityksensä erilaisten symbolien tai symbolisten toimintojen kautta, joita voivat olla esimerkiksi erilaiset rituaalit. Rituaalien eli symbolisten toimintojen avulla ihmiset voivat myös osoittaa kuuluvansa tiettyyn sosiaaliseen ryhmään. Rituaalit liittyvät ihmisten elämään oleellisesti senkin takia, että niiden avulla koko maailma ja maailmankaikkeus voidaan ymmärtää ja tarvittaessa sitä voidaan myös muuttaa. Rituaalit yhdistävät eri aikakaudet toisiinsa: mennyt voidaan yhdistää nykyhetkeen ja nykyhetki tulevaisuuteen. Näin ollen rituaalit tarjoavat tunteen jatkuvuudesta ja antavat uskoa siihen, että maailma, jossa elämme, on pääpiirteissään sama, jossa elimme aikaisemmin ja jossa tulemme elämään myös tulevaisuudessa. (Kertzer 1988, 8 – 10.) Rituaalit ovat erilaisten ryhmien ja ryhmätunteen luomisen kannalta välttämättömiä: yhtei-

sön luomiseen tarvitaan sosiaalista solidaarisuutta, joka puolestaan syntyy esimerkiksi juuri rituaalien kautta. Rituaalit eivät kuitenkaan ole pysyviä, vaan niiden symbolinen merkitys ja sosiaalinen vaikutus muuttuvat ajan myötä. Useimmiten nämä muutokset ovat yksilöiden aikaansaamia. Ihmiset eivät siis ole vain rituaalien ja symbolien tahdottomia toteuttajia, vaan heillä on myös valta muuttaa symboleja ja rituaaleja oman toiminnan kautta. Rituaalien kohdalla muutokset ovat kuitenkin paljon hitaampia kuin monilla muilla kulttuurin osa-alueilla, sillä rituaaleilla on oma konservatiivinen rakenteensa ja luonteensa, jonka pohjalta muutokset tapahtuvat. Juuri tällainen tietynlainen pysyvyys on myös edellytys sille, että ihmiset voivat kokea rituaalien kautta jatkuvuuden tunteen maailmassa. (Kertzer 1988, 12.)

Kertzer on edelleen sitä mieltä, että meidän on kuitenkin vaikea huomata juuri omia rituaalejamme ja omia symbolejamme, sillä ne ovat niin kiinteästi osa elämäämme ja arkipäiväämme. Rituaalit näyttävät meille itsellemme vain luonnollisina tapoina toimia ja käyttäytyä ja näin ollen niiden symbolista luonnetta on vaikea havaita. Rituaalit voivat antaa meille luottamusta siihen, että näemme maailman todella sellaisena kuin se on. (Kertzer 1988, 184.) Arkipäiväämme kuuluvat monet rituaaliset toimintatavat on vaikea mieltää rituaaleiksi, mutta esimerkiksi kuolemaan liittyvät siirtymärituaalit poikkeavat arkielämästämme niin suuresti, että niiden rituaalinen luonne on helpommin havaittavissa kuin jokapäiväiseen elämäämme kuuluvien tapojen rituaalinen luonne. Rituaalit ovat kuitenkin kietoutuneet tiiviisti osaksi jokapäiväistä elämäämme ja toimintatapojamme ja niiden avulla voimme tehdä elämästämme ja omista toimintatavoista merkityksellisiä juuri itsellemme.

Vaikka työni tarkoituksena ei ole luoda kokonaiskuvaa siitä, millaisia rituaalisia toimintoja kuolemaan ja kuolemanjälkeiseen aikaan nykyisin kuuluu, ovat rituaaliteoriat kuitenkin tärkeä lähtökohta työlleni. Rituaaliteorioiden avulla voidaan selittää esimerkiksi juuri se, miksi vainajia halutaan käsitellä tietyllä tavalla tai miksi heitä halutaan muistaa vielä kuolemansakin jälkeen. Toisaalta kuolemaa voi tuskin koskaan tarkastella ottamatta esille myös rituaaleja: vainajien käsitteleminen ja muistelemine on aina rituaalista toimintaa ja koska työni punainen lanka muodostuu juuri vainajien muistamisesta, antavat rituaaliteoriat selkeän viitekehyksen työlleni. Rituaaliteorioissa otetaan myös usein esille se, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu jälkeen jääneelle yhteisölle, niille ihmisille, jotka jäävät kuollutta yksilöä muistamaan ja jatkamaan elämäänsä. Ja juuri näiden vai-

najaa surevien ja muistavien läheisten tarinat muodostavat työni aineiston.

Siirtymärituaalit – elämän käännekohdat

Ihminen joutuu elämänsä aikana käymään läpi monenlaisia siirtymiä, olotilasta toiseen ja roolista toiseen. Näihin siirtymiin liittyy lähes poikkeuksetta jonkinlaisia rituaaleja, joiden avulla siirtyminen statuksesta toiseen on helpompi käydä läpi. Rituaalien myötä myös kanssaihminen on helpompi tunnistaa siirtymän läpikäyneen yksilön uusi status. Kuolema on yksi merkittävimmistä siirtymistä, jonka ihminen elämänsä aikana joutuu läpi käymään. Kuolema muuttaa täydellisesti ihmisen olotilaa ja statusta yhteisössään. Mutta ei yksin vainaja, vaan myös hänen ympärillään oleva yhteisö ja erityisesti vainajalle läheiset ihmiset joutuvat käymään läpi suuren muutoksen ja pohtimaan omaa asemaansa yhteisössään sekä oman elämänsä merkitystä.

Yksi tunnetuimpia siirtymäriittejä käsitelleistä tutkijoista on Arnold van Gennep, belgialainen etnografi ja folkloristi, joka jakoi siirtymäriitit kolmeen vaiheeseen: irtautumiseen, siirtymävaiheeseen sekä liittymiseen. Jokaiseen vaiheeseen kuuluvat myös omat erityiset riittinsä: irtautumisriitit, vaihderiitit ja liittymisriitit. (van Gennep 1960, 10 – 11.) Irtautumisriitteihin kuuluu erilaisia konkreettisia ruumiille tehtäviä toimenpiteitä, joiden avulla ruumis saadaan irtautumaan aiemmasta olotilastaan ja siirtymään kohti uutta. Esimerkkejä tällaisista toimenpiteistä ovat muun muassa ruumiin arkkuun laittaminen ja vainajan tavaroiden tuhoaminen. Vaihderiittien avulla vainaja valmistautuu tulevaan statukseensa ja liittymäriitit irrottavat hänet lopullisesti vanhasta statuksesta ja näin hänestä tulee osa uutta yhteisöään. Liittymisriiteissä tärkeää on myös se, että menetyksen kokenut yhteisö saa jälleen yhtenäisyytensä takaisin ja voi jatkaa elämäänsä yhteisönä eteenpäin. (van Gennep 1960, 164 – 165.)

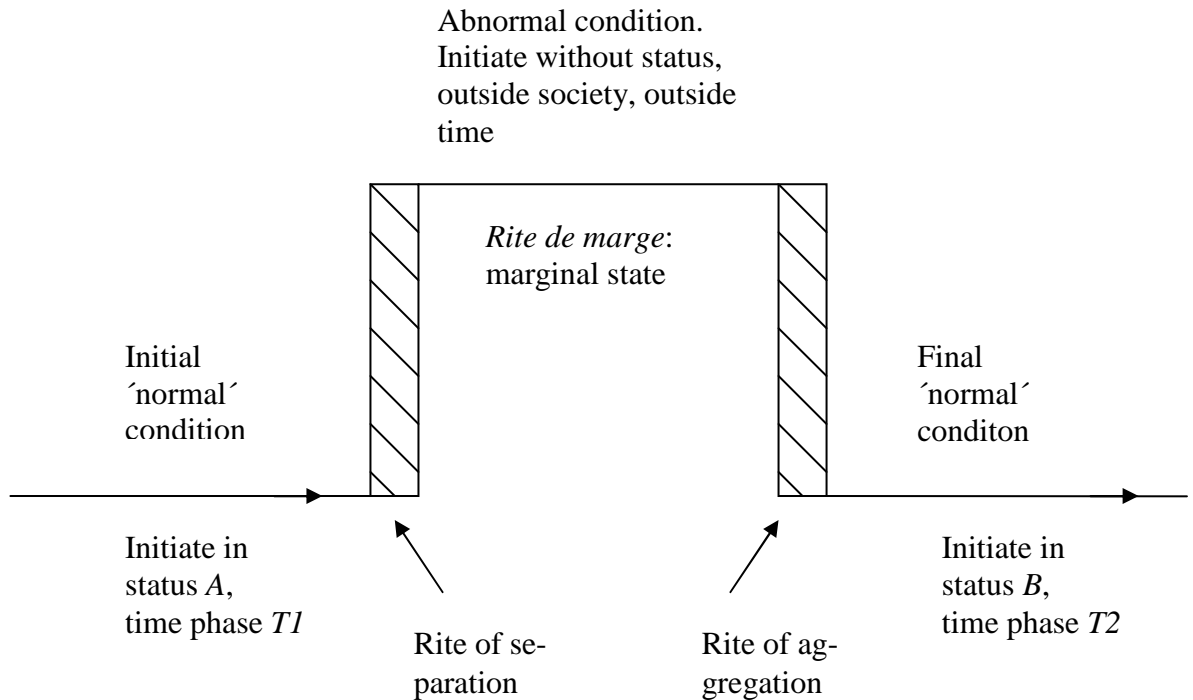
Kuolemaan liittyvien riittien pääasiallinen tehtävä van Gennepin mukaan onkin se, että ne auttavat päästämään vainajasta irti ja rituaalit läpikäytyään omaiset voivat jälleen jatkaa omaa elämäänsä yhteisön jäsenenä. Vainajien sureminen on jälkeen jääneille siirtymävaihe, jolloin sekä he että vainajat ovat kahden maailman, elävien ja kuolleiden välillä. Samalla kun vainajaa surraan, pyritään hänet liittämään liittymäriittien avulla osaksi kuolleiden yhteisöä, jossa hänellä on oma tärkeä paikkansa muiden vainajien joukossa. Näin ollen liittymäriitit ovat erityisen merkityksellisiä ja tärkeitä kuoleman käsittelyssä. (van Gennep 1960, 146 – 147.)

Siirtymäriiteissä kokonaisuutena on kysymys sekä vainajan siirtymisestä vainajien yhteisöön että myös vainajaa suremaan jääneiden yksilöiden ja yhteisön siirtymisestä uuteen elämänvaiheeseen. Vainaja on se henkilö, johon konkreettisimmin ja näkyvimmin kohdistuu siirtymä statuksesta toiseen, mutta myös elävien pariin jäävät vainajan läheiset kokevat lähes yhtä merkittävän muutoksen: heidän on jatkettava elämäänsä uudessa tilanteessa ilman läheistään eikä heidän elämänsä ole enää koskaan samanlaista kuin se oli ennen läheisen kuolemaa. Vainajan läheiset kokevat myös konkreettisia statuksen muutoksia. Esimerkiksi kuolleen puolisoista tulee leski, mikä tarkoittaa sitä, että hän saa yhteisössään täysin uudenlaisen statuksen: hän ei ole enää aviovaimo tai -mies, vaan hän on leski ja hänen on sovittava elämänsä tähän uuteen rooliinsa. Yhteisön muiden jäsenten odotukset leskeä kohtaan voivat olla täysin erilaiset kuin aviovaimoa kohtaan.

Van Gennepin ajatukset siirtymärituaaleista ja rituaalien kolmijaosta ovat toimineet lähtökohtana monille rituaaleja käsitelleille tutkijoille, muun muassa antropologi Victor Turnerille. Turner on kuitenkin kiinnittänyt rituaalianalyysissään erityistä huomiota siirtymärituaalien liminaalivaiheeseen eli siihen välitilaan, jolloin rituaaleja läpikäyvät yksilöt eivät ole enää osa vanhaa yhteisöään, mutta eivät ole vielä saaneet pysyvää statusta uudessakaan yhteisössään. Tätä liminaalisuutta ja siihen liittyvää *communitas*-käsitettä Turner on käsitellyt muun muassa teoksessaan *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (1977). Liminaalivaiheessa oleva rituaalia läpikäyvä yksilö ei ole täällä mutta ei myöskään tuolla, hän on määrittelemättömässä välitilassa, jossa hänellä ei ole minkäänlaista statusta. Siirtymäriitit tuovat esille kaksi vastakkaista mallia, jotka rakentavat ihmisten välistä yhteisöllisyyttä. Yhteisö voi olla rakentunut poliittisten, oikeudellisten ja taloudellisten asemien varaan ja tällöin yhteisön jäsenet voidaan erotella selkeän hierarkkisesti toisistaan. Toisaalta yhteisö voi olla myös etenkin liminaalivaiheen aikana lähes täysin rakenteeton ja yhdenmukainen *communitas*, jossa tasavertaiset yksilöt alistuvat rituaaliasiantuntijoiden valtaan. Siirtymäriittien kautta on siis mahdollista osoittaa, että on olemassa ihmisiä yhdistävä perustavanlaatuinen side, joka mahdollistaa erilaiset yhteisöt. Liminaalisuus tekee todeksi sen, ettei kukaan voi olla hierarkiasa toisia ylempi elleivät muut ole vastaavasti alempia. Yhteisöjen elämässä tapahtuu siirtymiä *communitasin* ja rakenteellisen yhteiskunnan välillä, joskus ihmiset tuntevat olevansa yhdenmukaisia, joskus taas korostuvat heidän väliset eronsa. Yhteisöelämä on dialektinen prosessi, jossa eri statusten väliset siirtymät tapahtuvat välitilan, liminaalisuuden kautta. (Turner 1977, 95 – 97.)

Communitas on aina vain väliaikainen olotila ja siitä palataan takaisin rakenteelliseen yhteiskuntaan: siirtymäriitit vapauttavat rakenteesta ja tilalle tulee communitas, mutta vain hetkellisesti. Kumpaakin yhteisömallia kuitenkin tarvitaan, sillä muutoin yhteiskunta ei voisi toimia. (Turner 1977, 129.) Turnerin näkemykset siirtymärituaaleista pohjautuvat ajatukselle, jonka mukaan yhteisöt tarvitsevat siirtymärituaaleja pitääkseen yhteisönsä kasassa. Turnerin näkemyksissä pääpaino on juuri yhteisöillä, kun taas yksittäiset ihmiset yksilöinä ovat vain osa suurempaa kokonaisuutta. Siirtymärituaalien tarkoituksena on ennen kaikkea turvata yhteisön toiminnallinen jatkuvuus ja osoittaa yhteisön rakenteen hierarkkisuus.

Sosiaaliantropologi Edmund Leach on myös tarkastellut siirtymäriittejä van Gennepin ja Turnerin näkemysten tapaan kolmivaiheisena prosessina. Prosessin alkuvaiheessa vallitsee ´normaalitila´, josta siirtymäriittiä läpikäyvän yksilön on irrottauduttava. Alkuperäisestä olotilasta irtautuminen tapahtuu etupäässä irtautumisriittien avulla. Irtautumisriittien jälkeen yksilö elää epänormaalissa tilassa, marginaalitulassa eli hän on epänormaali ihminen, joka elää epänormaalissa ajassa. Marginaali- tai liminaalivaiheen aikaisten riittien tarkoituksena on pitää riittiä läpikäyvä yksilö erossa muista, ´tavallisista´ ihmisistä. Marginaalivaiheen jälkeen ovat vuorossa liittymisriitit, joiden tarkoituksena on tuoda yksilö uudessa roolissaan takaisin normaaliin yhteiskuntaan tai yhteisöön, minkä jälkeen yhteisön elämä voi jatkua normaalina. (Leach 1976, 77 – 79.) Leach on kuvannut siirtymäriittien kulkua seuraavanlaisen kaavion avulla:

Kaavio 1. Leachin esittämä kaavio siirtymärituaalien kulusta (Leach 1976, 78).

Van Gennepin, Turnerin ja Leachin näkemykset rituaaleista edellyttävät tiivistä yhteisöllisyyttä, joka hallitsee yksilöiden elämää ja antaa sille puitteet. Nykyään kuolemaan ei kuitenkaan enää suhtauduta samalla tavalla yhteisöllisesti kuin aikaisemmin, sillä tunne yhteisöllisyydestä ei ole ihmiselämän kantava voima. Tärkeintä on, että jälkeen jääneet muodostavat vainajasta itselleen muiston ja voivat yksilöinä jatkaa elämäänsä eteenpäin. Yhteiskuntamme on hyvin individualistinen ja kaiken keskipisteenä on yksilö. Yhden yksittäisen ihmisen tavallinen kuolema ei järkytä koko yhteiskuntaa, vaan koko yhteiskuntaa järkyttävän kuoleman on oltava jollakin tavalla poikkeuksellinen tai suuria ihmisjoukkoja koskettava. Sairauteen tai vanhuuteen kuoleva yksittäinen ihminen ei enää saa yhteisönsä perusrakenteita järkkymään, eikä hänen kuolemansa ole yhteiskunnalle samanlainen menetys kuin tiiviille sukuyhteisölle, jollaisissa ihmiset vielä joi-takin vuosikymmeniä sitten elivät. Näin ollen Van Gennepin, Turnerin ja Leachin esit-tämistä näkemyksistä ja rituaalien merkityksistä poiketen yhteiskunta voi nykyään jat-kaa olemassaoloaan ja toimintaansa ilman joitakin kuolemaan liittyviä rituaalisia meno-ja, mutta nimenomaan yksilöille ja heidän henkilökohtaiselle elämälleen rituaalit voivat antaa tunteen jatkuvuudesta. Toki voidaan ajatella niinkin, että ilman toimivia yksilöitä ei yhteiskuntakaan voi toimia, joten yksilöiden kautta rituaalien merkitykset koskevat myös koko yhteiskuntaa.

Siirtymärituaalien ongelmallinen kolmijako

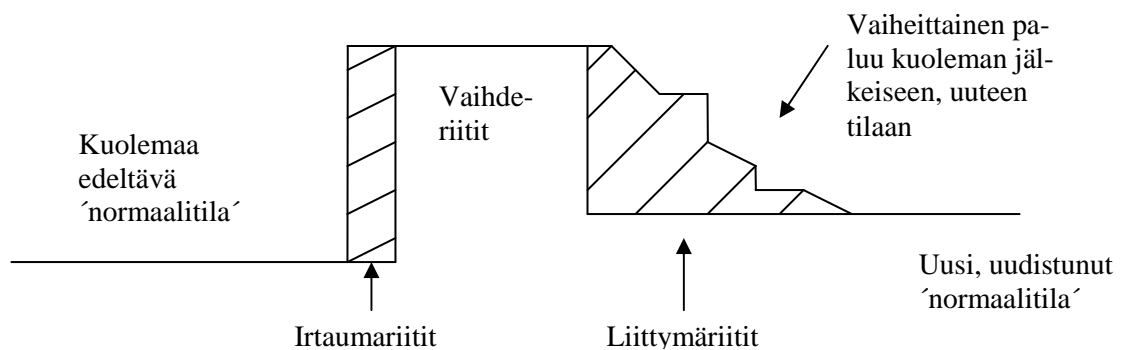
Kaikkien kolmen edellä mainitun tutkijan käyttämä kolmijakoinen siirtymärituaalimalli on todelliseen elämään suhteutettuna hyvin pelkistetty ja mallissa jää huomioimatta rituaalien moninaisuus. Rituaalit eivät välttämättä toistu aina täysin samanlaisen kaavan mukaan, vaan joskus osa rituaaleista voi jäädä pois tai korvautua toisilla rituaaleilla. Kolmijakoisen siirtymärituaalimallin avulla ei voida täysin selittää ja ymmärtää nykyistä moninaista kuolemankulttuuriamme, jossa toimintatavat vaihtelevat yksilöiden toiveiden mukaan. Kolmijakoinen rituaalimalli selittää sellaisten aikakausien ja yhteisöjen näkemyksiä kuolemaan liittyvistä rituaaleista, jolloin käyttäytymistä ovat säädelleet tarkat säännöt jokaisessa yhteisön rakennetta uhkaavassa tilanteessa. Esimerkiksi kun maatalousvaltaisessa kulttuurissa ajateltiin, että vainaja jää kuolemansa jälkeen hetkeksi maan päälle elävien pariin ennen kuin siirtyy suvun vainajien kunnioitettuun yhteisöön, oli tärkeää tehdä kaikki vainajan hautaamista valmistelevat riitit oikein, tarkkojen sääntöjen mukaan. Tämä oli vainajan siirtämistä liminaalivaiheeseen, jossa hän tulisi odotamaan pääsyä vainajien yhteisöön. Liminaalivaiheen aikana vainajan uskottiin kulkevan vielä elävien joukossa ja vaikuttavan jälkeen jääneiden elämään. Kun vainaja oli tietyn ajan elänyt tätä liminaalivaihetta, pääsi hän lopulliseen olotilaansa, johon kaikki häntä varten tehdyt rituaaliset toimet olivat tähdänneet ja yhteisö saattoi jälleen jatkaa kuoleman jälkeistä elämäänsä.

Vainajan käsittelemiseen liittyy edelleen erilaisia rituaalisia toimintoja, joiden tarkoitus on pohjimmiltaan sama kuin vanhoissa kuolemanrituaaleissa: vainajaa halutaan käsitellä oikein, jotta hänen elämänsä saataisiin kunniakkaasti päätökseen ja jälkeen jääneet voisivat jatkaa omaa elämäänsä eteenpäin. Kuitenkin esimerkiksi Turnerin korostama liminaalivaihe ei saa nykyisissä kuolemanrituaaleissamme välttämättä yhtä keskeistä roolia kuin aikaisemmin: yleensä vainaja halutaan saada mahdollisimman pian haudattua ja kaikki kuolemaan liittyvät käytännönasiat hoidettua, jotta varsinaisessa surutyössä voidaan päästä eteenpäin. Ihmiset eivät enää välttämättä ajattele niin, että vainaja jäisi heidän keskuuteensa kuolemansa jälkeen ja vasta tietyn ajan kuluttua siirtyisi varsinaiseen kuolemanjälkeiseen olotilaansa. Kuolemanrituaalien tarkoituksena on ennen kaikkea varmistaa sekä yhteisöllisen että yksilöllisen elämän jatkuminen yhteisön jäsenen kuoleman jälkeen.

Yhteisön ja yksilön normaalielämään palaaminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että elämä

välttämättä jatkuisi täysin samanlaisena kuin ennen kuolemaa, kuten esimerkiksi Leach kaaviossaan esittää. Vainajan läheisten elämä ei voi enää koskaan olla samanlaista kuin ennen, sillä siitä puuttuu yksi tärkeä tekijä: kuollut läheinen, jota ei enää koskaan voi saada takaisin.

Näin ollen kuolemanjälkeinen tila ei ole sama kuin kuolemaa edeltänyt normaalitila, vaan se on uusi tila, jolle on leimallista yhden yhteisön jäsenen puuttuminen. Läheisensä menettänyt ihminen voi oppia elämään surunsa kanssa, mutta koskaan hän ei voi suruaan ja kuollutta läheistään täysin unohtaa. Tämän takia esimerkiksi Edmund Leachin esittämä kaavio siirtymäriittien kolmivaiheisesta luonteesta ei ainakaan nykyisten kuolemanrituaalien yhteydessä kerro kaikkea siitä, millaiseen elämäntilanteeseen yksilöt ja yhteisöt kuoleman jälkeen palaavat. Kuolemaan liittyviä siirtymäriittejä pitäisi kuvata pikemminkin sellaisen kaavion avulla, jossa ennen kuolemaa vallitsevaa tilaa ei kuvata samaksi tilaksi kuin kuoleman ja rituaalien jälkeistä, uutta tilaa. Myöskään siirtyminen uuteen tilaan ei tapahdu Leachin esittämän kaavion mukaan jyrkästi, yhtäkkiä, vaan siirtyminen on asteittaista ja tapahtuu toisinaan nopeammin, toisinaan hitaammin. Leachin kaaviota voisikin muokata esimerkiksi seuraavanlaiseksi:

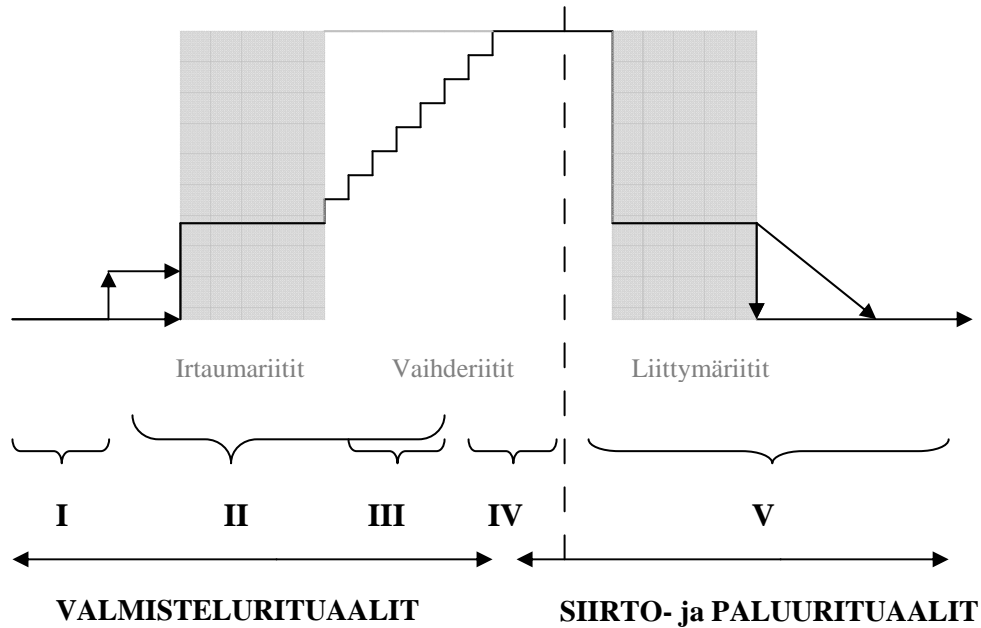

Kaavio 2. Leachin esittämän kaavion pohjalta kehitetty siirtymärituaalien kulkua kuvaava malli.

Siirtymäriittien alkutilanne ja lopputilanne ovat siis erilaisia, toisistaan poikkeavia tiloja, sillä kuoleman takia sekä yksilöt että useissa tapauksissa myös koko yhteisö ovat joutuneet siirtymäriittien myötä muuttamaan käsitystään sekä itsestään että elämästään.

Kuolemanrituaalien kolmijaon ongelmallisuus ei ole jäänyt kuolemaa käsitteleviltä tut-

kijoilta huomaamatta, vaan rituaalien moninaisuus on saanut aikaan uusia tulkintoja siirtymärituaalien luonteesta. Muun muassa Outi Fingerroos on ottanut väitöskirjassaan *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa* (2004) esille juuri kolmijakoisten rituaalimallien ongelmallisuuden. Fingerroosin lähtökohtana kuolemanrituaalien tulkitsemisessa ovat Arnold van Gennepin ajatukset siirtymärituaaleista ja niiden kolmijakoisesta luonteesta sekä Victor Turnerin ja Edmund Leachin myöhemmin esittämät tulkinnat kolmijakoisista siirtymärituaaleista. Fingerroos kuitenkin kehittää siirtymärituaalien jaottelua kolmijakoa moninaisemmaksi ja monipuolisemmaksi ottamalla kuoleman moninaiset vaiheet tarkemmin huomioon. Fingerroosin siirtymärituaalimallissa kuolemaan liittyvät rituaalit on jaettu viiteen rituaalikokonaisuuteen kolmen sijaan: kuolemaan valmistautuminen, ruumiin valmistaminen, hautajaisiin valmistautuminen, ruumiin siirto hautaan ja paluu arkeen, suruaika. Toisaalta nämäkin rituaaliset toimet voidaan tarpeen tullen tyypistää jopa kahteen ajanjaksoon: valmistelurituaaleihin ja siirto- ja paluurituaaleihin. Oleellisin ero perinteisiin rituaaliteorioihin verrattuna on kuitenkin se, että kolmivaiheinen siirtymärituaalien malli on Fingerroosin mukaan liian pelkistetty eikä siinä tule riittävästi esille kuolemanrituaalien todellinen monivaiheisuus. (Fingerroos 2004, 207 – 209, 213 – 214.) Fingerroos käyttää tutkimuksesaan muistitietoon pohjautuvaa aineistoa ja sen perusteella siirtymät rituaalien eri vaiheiden välillä eivät ole jyrkkiä ja kertakaikkisia, vaan rituaaleissa edetään pikemminkin asteittain liukuen tasolta toiselle (Fingerroos 2004, 206). Kuolemanrituaalien moninaisuutta Fingerroos kuvaa seuraavanlaisen kaavion avulla:

- I Kuolemaan valmistautuminen**
- II Ruumiin valmistaminen**
- III Hautajaisiin valmistautuminen**
- IV Ruumiin siirto hautaan**
- V Paluu arkeen, suruaika**

Kaavio 3. Fingerroosin (2004, 208) esittämä rituaalistetun kuoleman malli kannakselaisen muistitiedon pohjalta.

Fingerroos (2004, 215 – 216) täydentää vielä ylläesitettyä rituaalisen kuoleman malliaan lisäämällä kaavioon esi- ja jälkiliminaaliset tilat tai ajat: esiliminaalinen tila käsittää kuolemaan valmistautumiseen liittyvät rituaalit ja jälkiliminaalinen tila puolestaan paluuvaiheeseen liittyvät rituaalit. Myös esiliminaalinen ja jälkiliminaalinen aika ovat rituaalisesti merkittäviä, kuoleman aikaansaamia poikkeustiloja.

Fingerroosin tutkimissa kuolemanrituaaleissa tärkeintä on se, että ne tekevät kuolemasta julkisen ja yhteisöllisesti koettavan. Jos rituaalit puuttuvat tai niitä ei tehdä julkisesti eikä vainajalle anneta julkisesti hänelle kuuluvaa arvoa, on tällöin kyse jollakin tavalla poikkeuksellisesta kuolemasta. Rituaalit ja niiden sisällöt ovat ennen kaikkea yhteisön määrittämiä ja niiden poisjättäminen kuoleman yhteydessä kyseenalaistaa kuoleman arvon yhteisölle. (Fingerroos 2004, 413.) Nykyään kun ihmiset elävät monin tavoin pirstaloituneessa yhteiskunnassa, ei heidän ympärillään ole enää tiivistä yhteisöä ja elämän tärkein yhteisö muodostuu useimmiten perheestä ja läheisimmistä ystävistä. Ihmi-

set elävät suurissa kaupunkiyhteisöissä ja heidän ympärillään voi olla hyvinkin monenlaisia pienempiä yhteisöjä, mutta ne eivät kuitenkaan tuo ihmisille samanlaista yhteyden tunnetta kuin tiiviit kyläyhteisöt, joissa kaikki tunsivat olevansa osa suurempaa kokonaisuutta. Näin ollen myös yhteisöllisyyteen liittyvät rituaalit menettävät merkityksensä tai ainakin rituaaliset toiminnot halutaan arvottaa uudelleen. Fingerroos ottaakin tutkimuksessaan esille sen, että perinteiset kuolemanrituaalien tulkinnat sopivat parhaiten sellaisiin yhteisöihin, joilla on välitön yhteys luontoon ja sen asettamiin uhkakuviin. Moderneissa yhteisöissä kuolemanrituaalit pohjautuvat toisenlaiseen ajatusmaailmaan ja yhteisön tilalle ovat tulleet yksilöt, perheet tai erilaiset ammattilaiset. (Fingerroos 2004, 410). Kuolemanrituaaleja on tulkittava aina osana tiettyä aikaa ja kulttuuria: niitä ei voida irrottaa siitä kontekstista, josta ne saavat merkityksensä, eikä siitä yhteisöstä tai yksilöstä, joka rituaaleja suorittaa. Kuoleman ritualisoiminen on aina ollut tärkeää ennen kaikkea jälkeen jääneille, sillä rituaalit auttavat heitä eteenpäin elämässään. Yksistään vainajan hautaaminen ja vainajien yhteisöön pääsyn varmistaminen ei ole riittänyt, vaan rituaalit ovat olleet aina merkityksellisiä myös rituaalin suorittajille (Fingerroos 2004, 216).

Aili Nenola-Kallio on myös käsitellyt artikkelissaan *Kuolema, yksilö ja yhteisö. Kuolemanrituaalien alustavaa tarkastelua* (1985) erilaisia kuolemaan liittyviä rituaaleja ja niiden merkityksiä: miten kuolema vaikuttaa yksilön ja koko yhteisön elämään ja miten rituaalit auttavat kuoleman läpikäymisessä sekä yksilöllisesti että yhteisöllisesti. Nenola-Kallio jakaa sekä ihmisen kuoleman että kuolemaan liittyvät rituaalit kolmeen eri kokonaisuuteen. Kuolemanvaiheisiin kuuluvat fyysinen kuolema, ruumiin hävittäminen ja sosiaalinen kuolema. Rituaalit puolestaan voidaan jakaa kuolemisrituaaleihin, hautausrituaaleihin ja muistajaisrituaaleihin. Rituaalit vastaavat kuoleman eri vaiheita eli fyysisen kuoleman käsittelyssä tarvitaan kuolemisrituaaleja, ruumiin hävittämisessä hautausrituaaleja ja sosiaalisessa kuolemassa tärkeässä osassa ovat muistajaisrituaalit. Toisaalta kuolemanprosessiin voidaan lisätä vielä suremisrituaalit, vallansiirtorituaalit ja omaisuudenjakorituaalit, jotka keskittyvät etenkin jälkeen jääneiden elämän uudelleenjärjestämiseen, kun taas aiemmin mainittujen rituaalien kohteena on vainaja. Näiden kaikkien rituaalien avulla kuolemasta tulee dialektinen prosessi, jossa vainajalle ja häntä suremaan jääneelle yhteisölle tärkeät asiat sovitetaan yhteen. Rituaalien avulla vainaja siirretään vainajien yhteisöön, minkä jälkeen hän ei voi enää palata maan päälle kuin vain tiettyinä kalendaarisina muistopäivinä. Vaikka erilaisten rituaalien suorittamisen

tärkeyttä perustellaan sillä, että rituaalit ovat vainajan hyväksi tehtyjä, on niiden pääasiallinen merkitys auttaa jälkeen jääneitä, joiden on pystyttävä jatkamaan elämäänsä menetyksestään huolimatta. Rituaalisten toimien kautta elävät voivat irrottautua vainajasta sosiaalisesti, psyykkisesti ja emotionaalisesti ja samalla osoittaa uskoaan elämänjatkumiseen. (Nenola-Kallio 1985, 183 – 185.) Nenola-Kallio ottaa artikkelissaan esille sen tärkeän näkökulman, että rituaaliset toimenpiteet kuuluvat ennen kaikkea yhteisön täysivaltaisille jäsenille, joiden kuolemalla on todellakin merkitystä yhteisön elämään ja yhteisöelämän tasapainoon. Yhteisö luo kuolemasta huolimatta jatkuvuutta ihmisten elämään. Vaikka yksilön elämä on rajallinen, on yhteisön elämä kuitenkin jatkuva ja sen takia sitä on suojeltava erilaisten rituaalisten toimintojen avulla. (Nenola-Kallio 1985, 202 – 203.)

Vainajat keskuudessamme ja muistoissamme

Kuolema vaatii aina jonkinlaisen rituaalisen käsittelyn: ihmisen elämä ei voi vain yhtäkkiä päättyä. Ihmisen elämä päättyy siirtymärituaaleihin, jotka yleensä saavat huijantuntemansa hautajaisissa. Hautajaiset ovat nykyisessäkin yhteiskunnassa sellainen rituaalinen tapahtuma, jota ei voida jättää kuoleman yhteydessä tekemättä. Vaikka kuolemaa muuten voidaan tavalla tai toisella vältellä, hautajaisten välttämättömyyttä on kunnioitettava. Jos hautajaisia ei järjestetä, voidaan tällaista pitää suorastaan rituaalisena loukkauksena vainajaa kohtaan. (Grimes 2002, 216). Kuolemaan liittyvät rituaalit voivat nykyään olla kuitenkin melko tuntemattomia monille ja kuolemanhetkellä saamamme neuvot keskittyvät pikemminkin erilaiseen kuluttajatietoisuuteen ja käytännönasioiden järjestelemiseen (Grimes 2002, 218). Käytännönneuvotkin ovat tietysti tarpeen, etenkin nykyään, kun ihmiset ovat hyvin tietoisia kuluttajia. Mutta pelkkä konkreettisten käytännönneuvojen antaminen ei riitä, vaan myös henkinen tuki ja apu erilaisten rituaalisten toimintojen läpiviemiseen on usein tarpeen. Kuolemanrituaalit voivat tarjota lohdutusta ja tukea sekä helpottaa surua ja samalla osoittaa lojaalisuutta. Rituaalien avulla voidaan esimerkiksi testata hajaantunutta sukulaisuuden verkostoa: ketkä ystäviä ja sukulaisista ovat todellisia ystäviä ja sukulaisia. (Grimes 2002, 237.) Vaikka kuolemanrituaalien pääasiallinen tarkoitus on osoittaa vainajan statuksen muutosta, on niillä yhtä tärkeä rooli jälkeen jääneiden elämässä: ilman oikealla tavalla suoritettuja rituaalisia toimintatapoja omaisten olisi vaikeampi päästä läheisen kuolemasta yli ja jatkaa omaa elämäänsä ilman läheistä. Rituaalit antavat kuolleen läheisille luvan jatkaa elämäänsä, etenkin oikealla tavalla suoritettujen hautajaisrituaalisten avulla uuden elämän

alkamisen merkinä. Hautajaisten jälkeen tulee tunne siitä, että asiat on nyt hoidettu tarvittavien rituaalisten toimintatapojen mukaan ja kaikki, mitä vainajan hyväksi voi enää tehdä, on tehty.

Ainaki se oli että että hautajaisten jälkeen oli oli niinku tavallaan semmonen levollinen olo että asiat on nyt kunnossa, sen sen suhteen että on saatu lepoon. (I5)

Toisaalta hautajaiset voivat juuri tämän takia olla niin raskas tapahtuma, sillä ne todella konkretisoivat läheisen kuoleman ja sen, ettei läheistä voi enää saada takaisin. Hautajaisiin halutaankin varautua kunnolla ja kaiken halutaan olevan kunnossa ennen läheisen hautaamista. Hautajaisten jälkeen läheisensä menettäneen on aloitettava uusi elämä, uusi elämänjakso ja näin ollen on tärkeää, että aikaisemman elämän voi jättää hyvillä mielin taakseen. Toki kuollut läheinen säilyy aina tärkeänä osana elämää eivätkä ikävä ja suru lopu yksittäiseen rituaaliseen toimenpiteeseen, kuten hautajaisiin, mutta rituaalit toimivat kuitenkin tärkeinä rajapyykkeinä.

Et mulle se olis ollu ihan ihan kamala ajatus, mulle sekin yks vaihtoehto että ois loppiaisena [noin puolitoista viikkoa kuolemasta] jo pidetty hautajaisia mä sanoin et en mä niinku mä en pysty siihen niinku mun täytyy jotenki niinku keretä valmistella ja henkisesti valmistautua siihen asiaan että - -. (I5)

Nii mäkin oon silleen - - mul oli ihan sama tunne, et se on hyvä ku se [hautajaiset] on niinku näin paljo myöhemmässä - - mä olin ihan sitä mieltä, et se on hyvä et siin on siin on niinku useem tai tällai useempi viikko et sitä ehtii - - mä oon hidas käsittelemään asioita, ni se ois ollu liika jysäys sitte et jos se ois ollu liian lähellä ni sitte ois niinku, vaikkei se tarkota et siihen se loppuu se ikävä ja muu. (I6)

Monet rituaaliset toimenpiteet ovat nykyään siirtyneet asiantuntijoiden hoidettavaksi, kuten vainajan pukeminen ja valmistaminen hautajaisia varten, joten jälkeen jääneiden ei aina edes tarvitse osallistua kaikkiin rituaaleihin itse, jos he eivät sitä halua. Vaikka kaikkia rituaaleja ei ole enää pakko itse suorittaa, kokevat monet kuitenkin edelleen hyvin tärkeäksi sen, että he voivat olla mukana esimerkiksi pukemassa vainajaa. Tällaisen rituaalisen toiminnan kautta läheiset voivat käydä läpi menetystään ja myös oman statuksensa muutosta. Siirtymäriitit koskevat yhtä lailla sekä vainajaa että hänen läheisiään: niiden kautta vainajan poistuminen läheistensä luota konkretisoituu ja ne antavat konkreettisen mahdollisuuden hyvästellä vainaja.

Sillä lailla sillä lailla sitte halusin halusin sitä surutyötä tehdä että ihan konkreettisesti käytiin [miehensä] pukemassa tuohon pyjamaan mikä tossa kuvassakin on, [miehensä

sisko] tuli sitte mukaan vaikka ensin ensin varmaan aatteli että apua mutta sitte tuliki. Mä silloin kun mä olin omaa äitiäni tällä lailla niinku saattelemassa sitte must se tuntu hyvältä että konkreettisesti konkreettisesti sanoo hei. (I5)

Vaikka monet varsinaiset rituaaliset vainajan käsittely- ja muistelutavat ovat vähentyneet nykyisessä kulttuurissamme aikaisempaan verrattuna, ei tämä kuitenkaan tarkoita sitä, etteivät edesmenneet läheiset eläisi kuolemansakin jälkeen läheistensä mielessä. Vainajia voidaan usein muistella esimerkiksi erilaisia tarinoita kertomalla tai käymällä läpi edesmenneen läheisen kanssa vietettyjä hyviä hetkiä. Kynttilöiden ja kukkien viemisestä haudoille tai muille tärkeille muistopaikoille on myös tullut tärkeä rituaalinen tapahtuma, joka on olennainen osa esimerkiksi joulunviettoa tai muiden merkkipäivien, kuten vainajan syntymäpäivän tai kuolinpäivän juhlistamista. Kynttilät ja kukat ovatkin tärkeä osa nykyistä suomalaista kuolemankulttuuria ja vainajien muistoksi sytytettyjä kynttilöitä voi nähdä nykyisin melkein missä tahansa, ei yksinomaan hautausmaalla.

Kynttilöiden ja kukkien sekä erilaisten muistolauseiden ja vaikkapa pehmolelujen vieminen haudalle tai kuolinpaikalle on muodostunut tärkeäksi rituaaliksi, jolla voidaan osoittaa omaa kaipausta ja menetystä ja näin muistaa kuollutta läheistä, tai joskus jopa tuntematontakin ihmistä. Kynttilä, erityisesti kynttilän liekki kuvaa elämää ja tuo ajatuksen kuolemattomuudesta. Tuli on elävä elementti, joka tuo lohtua ja jatkuvuutta kuoleman hetkellä. Tuli voi puhdistaa kaikesta pahasta ja tehdä kaiken jälleen uudeksi. (Biedermann 2003, 170, 378.) Toisaalta kansanuskon mukaan on ajateltu, että aivan kuten villieläimet myös erilaiset henkiolennot, sekä vainajat että muut aineettomat hengen karttavat tulta. Näin ollen tuli on ennen kaikkea pelottanut vainajaa palaamasta takaisin kotiin, hautapaikalleen, kun paikalla on palanut elävä tuli. (Siikala 1994, 111.) Nykyisin tulen ja kynttilän funktiona korostuvat ennen kaikkea esteettiset arvot, ei vaurautuminen vainajien mahdollista kotiinpaluuta vastaan. Toisaalta tulen symbolisia arvoja ei kuitenkaan voida jättää täysin huomiotta: tuli tekee muiston kuolleesta läheisestä jälleen eläväksi ja tuo hänet lähelle. Elävä tuli symbolisoi elävää muistoa vainajasta.

- - kuitenkin siinä kuolemassa meillä on tuli semmonen niinku elävä tuli. (I1)

Vainajien muistelemiseen ei välttämättä aina tarvita edes kynttilöitä tai kukkia eikä muistelemisen ole tiettyyn aikaan tai päivään sidoksissa, vaan edesmenneitä läheisiä halutaan yleensä muistaa silloin, kun se tuntuu itsestä parhaalta ja itselle tärkeältä ja

merkittävältä. Omaan elämään vaikuttaneet edesmenneet läheiset ovat ainakin aluksi mielessä lähes koko ajan eikä heidän muistelemiseensa tarvita minkäänlaista erityistä hetkeä, vaan he ovat läsnä jokaisessa hetkessä, aivan tavallisessa arkipäiväisessä elämässä. Muistamista ei ole välttämätöntä sitoa kalenteriin ja joihinkin erityisiin päiviin vuodenkierrossa, vaan kuollutta läheistä voi muistaa tavalliseen arkipäivään liittyvien asioiden kautta. Usein muistot voivat tulla mieleen hyvinkin pienistä asioista, kuten vaikkapa musiikista oikealla hetkellä.

Itse muistelen useimmiten vainajaa kun on sopiva hetki – sopiva musiikki tuo autoa ajaessa ajatukset mieleen jne. (I12)

Mut tota kyllä mä sit sitäki et ku me nyt ollaan ihmiset tämmösiä et me vietetään kaikenmaailman Mozartin syntymä- ja kuolemajuhlia ja muuta että ja sit meil on se joku kalenteri johon ne aina sidotaan että että onks se nyt sit niin, tietysti yks tapa mut että miksi sen pitää olla aina jotenki kalenteriin sidottua se muistaminen. - - Että en mä usko että siitä nyt ehkä mitään semmosia niin, semmosia säännöllisiä pakollisia traditioita tulee. Eiköhän ne muistot oo kyllä mielessä joka hetki ku on jotaki ihanaa, silleen mä aina niinku aina sanon et tehäs jotain hyvää ku isä teki aina jotain hyvää, niinku yritän tuoda aina positiiviset asiat esille. - - Et se ois luo mahdollisimman tavallaan luontevaa ja tuntuis mukavalt. (I5)

Vaikka vainajien muistelemisen ei välttämättä ole tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottua toimintaa eikä se aina vaadi erityisiä rituaaleja, on kuoleman käsittely helpompaa, jos vainajasta on konkreettisia muistoja. Esimerkiksi valokuvien ja videoiden katseleminen tuo lohtua ja muistuttaa hyvistä hetkistä, joita on kuolleen läheisen kanssa saanut kokea. Muisto vainajasta halutaan pitää mahdollisimman elävänä ja todentuntuiseana ja joskus ajatuskin muiston haalistumisesta saattaa tuntua epämiellyttävältä. Kaikki ne ihmiset, jotka ovat olleet tärkeitä läheisilleen eläessään, tulevat olemaan tärkeitä myös kuolemansa jälkeen. Vainajat ovat vaikuttaneet eläessään omalta osaltaan läheistensä elämään, joten heidän muistollaan on yhtä lailla merkitystä siihen, millaiseksi jälkeen jääneiden elämä muotoutuu läheisen kuoleman jälkeen.

Usein katselen valokuvia, ne ovat minulle terapiaa. - - Samoin videolla laulat 'Lapin kesän' vävyysi hautajaisissa kirkossa. Sitä katselen, kun on kova ikävä – minun rakkaani! - - Sinun vaatteistasi luopuminen oli myös raskasta. Haistelin aina aluksi sinun tuoksujasi vaatteissa, piippusi tuoksua, partavetesi on vieläkin laukussani. Kesäloman aikana menin mökille, tein siellä surutyötä koko kesän – siellä oli taas vastassa samat asiat ja tavarat ja muistot edellisiltä kesiltä. (I4/2)

Ja sit edelleen vaik siit tosiaan niinku on jo viis vuotta viis vuotta ku isä kuoli ni sitte

ku niihin tavaroihin törmää täällä ni se kuitenkin noissa jossain laatikoissa on isän joutain työkaluja juttuja ja semmosia, ni aina rupee itkettään kun niitä kaivaa sieltä. (I5)

Vainajien muistelemisessa ja muistelun rituaaleissa tärkeintä on muiston muodostaminen vainajasta, sillä juuri muistojen avulla voidaan luoda jatkuvuutta sekä vainajan että myös omaan elämään. Erilaiset muistelutavat ja -rituaalit auttavat ymmärtämään sen, että kuolemankin jälkeen elämä voi jatkua, ainakin läheisten muistoissa. Vaikka kuolema tuntuu lopulliselta ja läheisen kuoleman kautta joutuu hyvin konkreettisesti kohtaamaan myös oman kuolevaisuutensa, on elämässä kuolemasta huolimatta jatkuvuutta. Muistamisen yksilöllinen tarkoitus ja merkitys on pitää muisto kuolleesta läheisestä mahdollisimman elävänä ja hänen kanssaan vietettyjen yhteisten hetkien muistoja halutaan vaalia ja pitää yllä.

- - sen uuden surukäsityksen semmosia avainasioita oikeestaan on nimenomaan se, että sureminen ei ole unohtamista vaan muistamista, ja koko sen sen suruprosessin tarkoitus tai tehtävä on tämmönen muiston se on semmonen muiston muodostuksen prosessi - - mut olennainen asia siin on se että se ei oo unohtamista vaan muistamista. - - Ja siihen sitten kaikki tietenkin nää nää ryhmätoiminnotkin sitte tähtää että pyrittäs niinku muodostamaan se se muisto ja siitä entisestä tämmösestä konkreettisesta ihmissuhteesta tulee tämmönen mielikuvatason. (I2)

Perinteitä vai uusia tapoja?

Vaikka nykyään korostetaan erityisesti sitä, että kuolema yritetään kaikin mahdollisin keinoin poistaa silmistämme, voisi kuitenkin olla todenmukaisempaa sanoa, että kuolema on yhä useammin kiinnostuksemme kohteena ja puheenaiheenamme. Onkin aiheellista kysyä, kuten ruotsalainen etnologi Lynn Åkesson tekee: kuinka sellainen asia, josta puhutaan näin paljon, voisi olla unohdettu tai piilotettu elämästämme? Kuolemasta on vain tullut viime vuosisadan jälkipuoliskolla entistä institutionalisoidumpi ja yksityisempi kuin aikaisemmin. Kuoleman voi sanoa olevan institutionalisoitu ennen kaikkea sen takia, että nykyään kuolema tapahtuu yleensä sairaalassa kuolemaan erikoistuneiden specialistien valvovien silmien alla. Yksityisempi se on puolestaan sen takia, että se koskettaa lähinnä perhettä tai hyvin rajattua lähipiiriä, ei suurta yhteisöä, kollektiivia. (Åkesson 1997, 11 – 12.) Koska kuoleman kohtaaminen ei kuulu jokaisen elämään luonnollisena osana, ei kuolemanhetkellä ole välttämättä tietoa siitä, kuinka kuolemaa tulisi käsitellä sekä käytännön että tunteiden tasolla. Tällainen tietämättömyys voi tietenkin hämmentää, mutta samalla se voi johtaa siihen, että ihmisillä on mahdollisuus käsitellä kuolemaa juuri sellaisella tavalla, joka sopii heille parhaiten ja joka heistä it-

sestä tuntuu parhaalta. Kuoleman ja kuolevan käsittelyyn voidaan keksiä hyvinkin persoonallisia ratkaisuja, sillä enää ei ole olemassa sellaisia vakiintuneita rituaaleja, joiden mukaan olisi aina toimittava ja asiat hoidettava. (Åkesson 1997, 67.) Kuolemaa ei voida enää käsitellä samanlaisten rituaalisten toimintatapojen mukaan kuin vielä sata tai viisikymmentäkään vuotta sitten: kuoleman käsittelyyn ja kuolemasta puhumiseen on löydetty tavat, jotka sopivat juuri tähän hetkeen, juuri tällä hetkellä eläville ihmisille.

Meille hautajaiset merkitsevät ”läksiäisjuhlaa” sinne ”toiseen paikkaan”. Yritämme kerätä kasaan kaikki elementit jotka olivat tärkeitä vainajallemme tässä elämässä. - - Omaleimaisesta tyylistämme kertoo jo kukkalaitteet. Minun kukkalaitteeni veljelleni oli biljardipallon puolikas. - - Kun nuoret laskettiin hautaan, oli kaikilla ystävillä pu-naiset ruusut ja [veljelle] Camel-aski, jokainen vuorollaan heitti ne hautaan. (I8)

- - ja tota mutta se että kyllä mä toivosin että et perheetkin... loisi itse niitä uusia ri-tuaaleja. - - mut sitte että meilläki näillä kuntoutuskursseilla nin ollaan tietosesti ra-kennettu semmonen rituaali jossa lapsetkin voi olla mukana. - -sitten mulla oli siellä hiljasta musiikkia ja ja ne vaan sai tulla sytyttämään kynttilät semmoseen yhteiseen vesialtaaseen - - vaan pieni semmonen hiljentyminen siinä ja se oli kuitenkin nin nin to-ta joittenkin palautteen mukaan hirveen tärkeä - - että niitä voi luoda itsekin, jotain jotain tän tyyppisiä tilanteita. - - niiden täytyy olla aina sellasia kakstuhatta luvun malleja sit. (I2)

Omien rituaalien ja tapojen luominen kuoleman yhteydessä tuo vainajan mieleen yksilönä, ihmisenä, ei vain arkussa makaavana kuolleena ruumiina. Esimerkiksi hautaus-tilaisuuden persoonalliset piirteet voidaan yhdistää nimenomaan kuolleeseen läheiseen ja käydä läpi hänen elämänsä kukkien, musiikin jne. kautta. (Åkesson 1997, 89, 114.) Kuoleman personoiminen auttaa myös surun läpikäymisessä: kuolleesta läheisestä on helpompi päästää irti, kun häntä voidaan muistaa juuri sellaisella tavalla, mikä kuvastaa häntä yksilönä. Kuolemasta voi tulla läheisempi, jos saamme tehdä asiat oman tyyli-mme mukaan sekä vainajan toiveita ja yksilöllisyyttä kunnioittaen.

Tämänhetkisessä kuoleman kulttuurissamme on yleistä se, että kuolemaan voidaan liittää sekä profaaneja että uskonnollisia rituaaleja. Kuolemanrituaalit on perinteisesti yhdistet-ty tiiviisti uskontoon ja uskonnollisiin näkemyksiin elämästä ja kuolemasta, mutta maal-listuneessa yhteiskunnassamme monet uskonnollisen alkuperän omaavista rituaaleista voivat tuntua kaukaisilta ja vierailta, eivätkä ne tarjoa toivottua lohtua kuoleman hetkel-lä. Kuolema ja siihen liittyvät rituaalit kuitenkin antavat viitteitä siitä, millaiset arvot yhteiskunnassa ovat kullakin hetkellä vallalla (Åkesson 1997, 183). Vaikka kulttuurim-me on tällä hetkellä selvästi maallistuneempi kuin vielä sata tai viisikymmentä vuotta

sitten, on kuolemasta kuitenkin tullut jälleen tällä vuosituhanella entistä läheisempi ja tärkeämpi asia, samoin kuin kuolemaan liittyvistä tavoista ja rituaaleista. Kuoleman kohdatessaan ihmiset haluavat korostaa vainajan ja hänestä jäävän muiston yksilöllisyyttä, persoonallisuutta, ei välttämättä kuolemaan perinteisesti liittyneitä uskonnollisia tapoja.

- - sitten tää että joitakin voi ärsyttää kirkon ja seurakunnan ihmisten semmonen hirveen... säännönmukaiset et ei saa sanoa että joku muuttuu enkeliks tai ei saa ei saa sanoa et se muuttuu tähdeksi, mun mielestä sitte että se antaa kuitenkin sen mahdollisuuden sitte tehdä toteuttaa sitä omaa henkisyttä sit ilman sääntöjä, se tuntuu ehkä nykyajan ihmisestä paremmalta. (I2)

Yksilöllisyyttä korostava kulttuurimme ja kuolemankulttuurimme mahdollistavat sen, että vainajien muistamista ei tarvitse tehdä vanhojen rituaalisten tapojen mukaan, vaan jokainen voi luoda omat yksilölliset rituaalinsa ja muistaa kuolleita läheisiään omalla tavallaan. Kuolemasta on tullut vainajien muistelunkin kannalta yksilöllinen: muistelurituaalien täytyy olla sellaisia, jotka lohduttavat ihmisiä yksilöinä, ei niinkään yhteisönsä jäseninä. Rituaalit voivat myös olla hyvin yksinkertaisia, mutta niillä on silti suuri vaikutus ihmiseen yksilönä, joka kaipaa keinoja surunsa läpikäymiseen. Joskus voidaan ajatella niin, että rituaalien olisi oltava jollakin tavalla erikoisia, normaalista elämästä poikkeavia käyttäytymismalleja, vaikka ne voivat myös olla pieniä tekoja aivan tavallisessa arkipäivässä ja niiden tärkein funktio on se, että ihminen itse kokee ne oman surunsa kannalta tarpeellisiksi. Erilaiset rituaaliset toimet voivat joskus tuntua vain välttämättömiltä toimenpiteiltä, jotka kuuluu suorittaa silloin, kun joku kuolee. Omaa surua halutaan kuitenkin käsitellä ennen kaikkea omaehtoisesti, ei toisten ihmisten tai muun yhteisön määräämien rituaalisten tapojen määräämällä tavalla.

- - ja sitten käydään käydään ihmisten kotona, lähdetään mukaan sitten esimerkiksi sairaalaan taikka... patologiselle osastolle vainajaa katsomaan läheisten mukaan jos on mahdollista, siinäkin pääperiaatteena että ihan mukana siinä niitten omaisten puolison mukana niinkun ite kyllä aistii sitä mitä on kunkin perheen niinku tavat tavat ja tottumukset kun sitten seuraa... ihmisiä rohkasta niinku kohtaamaan kuolema, ja kuollut... siihen mitä he haluavat niinku mukaan tuua semmosta omaa minää niinkun sitten. (I1)

- - et tota mä tein sen surutyön sillon ku siis se tulee kohalle, et ei se se ei välttämättä tarvii niitä niitä kirkollisia menoja - - vaan vaan että se voi tulla tulla sitten oonhan mä itkeny mun miestäki joskus jonku aamuyön tai tälleen. Joskus ku kirjotan jolleki jotain sähköpostia ja tulee mieleen joku vanha asia ni mä saatan itkee tai jos mä kerro jostaki häneen liittyvästä, vaikka niinku jotain henkilöö tsemptakseni ni nin tota

mä saatan itkee sillon. Mut että että taas, ja mun mielest se pitää ollakki niin että ihmisellä on lupa itkee sillon kun se tulee se itku eikä sillon ku sil siihen joku toinen antaa tilaisuuden, et hei tää on nyt se siunaustilaisuus tää on nyt se hautajaistilaisuus että nyt tässä saa itkee. (17)

Kuolemasta on tullut tai siitä on tarkoituksellisesti tehty kaukainen asia, kun se on annettu asiantuntijoiden, esimerkiksi sairaalalahenkilökunnan ja hautaustoimiston työntekijöiden hoitoon. Itse luodut rituaalit voivat kuitenkin tehdä kuolemasta jälleen läheisen, osan elämää. Mitä läheisemmäksi kuoleman voi kokea, sitä helpompi siitä on päästä yli ja ymmärtää se elämän kokonaisuuteen kuuluvaksi tapahtumaksi. Samalla ajatus omasta kuolevaisuudesta on helpompi hyväksyä osaksi ihmisyyttään, ei pelottavaksi elämää uhkaavaksi voimaksi.

- - ku monet kuitenkin päivitteli sitä että kun me mentiin sinne [miestään] pukemaan, jostain kun me luettiin sitä että et voi niinku et ei se aina tarvi olla se mitä hautaustoimistost annetaan - - kuolinvaatteet vaan et voi laittaa vaikka pukuun tai pyjamaan tai johonki ni sitte kävin toisen siskon kans - - nin tota ehkä niinku monet aattelee et ei hän ikinä vois mennä silleen et hyi kamala ja kauhee (naurua) - - et must se on jotenki must se helpottaa se että ei tee siitä etäistä siitä asiaa asiasta että. (15)

Meille vai vainajille – muistelurituaalien funktioita

Vainajien muistelemiseen liittyvät rituaalit ovat koskettaneet sekä koko yhteisöä että ennen kaikkea vainajaa itseään: rituaalien avulla on voitu taata, että vainajalla on kaikki hyvin tuonpuoleisessa eikä hän häiritse jälkeen jääneiden elämää tämänpuoleisessa. Nykyisin rituaalien suorittamista ei kuitenkaan ohjaile tällainen vahva uskomusmaailma eikä rituaaleja suoriteta sen takia, että niiden avulla turvattaisiin vainajan kuolemanjälkeinen elämä. Rituaalien taustalla ei vaikuta pelko siitä, että vainaja tuottaisi esimerkiksi onnettomuuksia, ellei häntä kohdella oikealla tavalla. Vainajia ei enää pelätä heidän pahantahtoisuutensa takia, vaan heitä halutaan muistaa rakkaina perheenjäseninä tai ystävinä. Rituaalisia toimia halutaan suorittaa sen takia, että niiden avulla kuolemasta voidaan tehdä helpommin ymmärrettävä ja hyväksyttävä. Jos aikaisemmin rituaalien avulla taattiin vainajalle paras mahdollinen elämä kuoleman jälkeen, nykyään rituaalit takaavat jälkeen jääneille parhaan mahdollisen elämän läheisen kuoleman jälkeen: vainajista ja heidän kuolemanjälkeisestä elämästään ei tarvitse olla huolissaan, vaan tärkeämpää on pitää huolta elävistä. Rituaalien avulla pystytään säilyttämään elämä tasapainossa muutoksista huolimatta ja saadaan uskoa elämän jatkumiseen muodossa tai toisessa kuoleman jälkeenkin. Kuolemanrituaalit ja etenkin muistelurituaalit ovat aina taanneet tasapainon säilymisen sekä yksilöiden että yhteisöjen elämässä, joten sinänsä

rituaalien funktiot ovat pysyneet hyvin samankaltaisina vuosikymmenestä ja vuosisadasta toiseen.

Vainajien muistamisesta on meidän aikamme kuolemankulttuurissa tullut hyvin yksilöllistä: koko suvun vainajille järjestettävät yhteiset muistojuhlat eivät ole enää tärkeitä, vaan tärkeintä on se, että muistamisella on merkitystä muistelijalle itselleen. Muistamisen avulla voi selvittää itselleen, mistä kuolemassa loppujen lopuksi on kysymys ja mitä kuolema oikein tarkoittaa. Erilaisten rituaalisten toimintojen avulla kuolemaa voi yrittää ymmärtää paremmin, sillä kaikesta huolimatta kuolema on ihmisen käsityskyvyn yläpuolella. Rituaalit tuovat lohtua ja niiden avulla vainaja pysyy läheisten elämässä yhä edelleen mukana, eikä häntä unohdeta kuolemankaan jälkeen, vaan hänestä pidetään hyvää huolta. Samalla läheisillä on mahdollisuus lohduttaa itseään ja pohtia oman elämänsä tarkoitusta ja omaa suhtautumistaan kuolemaa kohtaan sekä omaa identiteettiään. Kuoleman kokeneen ihmisen on selvitettävä itselleen, kuinka kuolema on muuttanut tai tulee muuttamaan ulkoista, arkipäiväistä elämää sekä sisäistä elämää, minuutta.

- - ehkä nää kaikki tämmöset niinku mä puhuin että käydään syömässä syn vainajan syntymäpäivänä tai viedään kukkia ni ni se on sitä itsensä lohduttamista ja sitä yrittää ymmärtää että mitä se [kuolema] on. (17)

Koska yhteiskunta muuttuu koko ajan, on vain luonnollista, että myös vainajien muistamiseen liittyvät tavat muuttuvat. Vaikka tavat ovat erilaisia eri aikoina, ei se kuitenkaan tarkoita sitä, ettei vainajien muistaminen tulisi aina olemaan tärkeä osa ihmisten elämää. Muistamisen merkitys vain näkyy eri tavalla eri aikoina, mutta toisaalta tietynlaiset muistamisen tavat pysyvät yllättävänkin samanlaisina vuosista ja vuosikymmenistä toisiin. Hautapaikalla suoritettavat rituaalit ovat aina olleet tärkeitä kuolleen läheisille, samoin erilaisiin vuosipäiviin, kuolinpäiviin, syntymäpäiviin jne. liittyvät rituaalit. Vaikka vainajia halutaan usein muistaa aivan tavallisten arkipäiväisten toimien lomassa, tarvitaan joskus myös erityisiä kalenteriin sidottuja päiviä, jolloin vainajia voidaan erityisesti muistaa. Tällaisilla merkkipäivillä on ollut tärkeä merkitys läheisen vielä eläessä ja sen takia ne säilyvät tärkeinä päivinä myös läheisen kuoleman jälkeen.

Poltan usein kynttilöitä kotona [veljen] kuvan edessä. Varsinkin kuolin- ja syntymäpäivä ovat tärkeitä. [veljen kuolinpäivä] kaikki toistuu vuodesta toiseen samalla tavalla. Omien arkisten askareiden lomassa elän sen päivän minuutti minuutilta uudelleen. - - Nykyisin kun asun kaukana [paikkakunta] vie äiti yksin kynttilät haudalle kuolinpäivänä. Monet muutkin muistavat, haudalla palaa montakymmentä kynttilää.

[veljen] syntymäpäivänä kerään kukkia maljakkoon ja pistän tuikun palamaan tuikkukuppiin jonka [veljeltä] joskus sain. (I8)

Emme voi unohtaa elämäämme vaikuttaneita ihmisiä noin vain ja jatkaa elämäämme kuin mitään ei olisi tapahtunutkaan, vaan tärkeät vainajat säilyvät muistoissamme pitkään. Vainajilla on ollut eläessään suuri vaikutus myös jokaisen läheisensä elämään, joten vainajien muiston ylläpitäminen on oman identiteetin ylläpitämistä: kuolleet läheisemme ovat eläessään omalla tavallaan vaikuttaneet siihen, millaiseksi elämämme ja identiteettimme ovat muotoutuneet ja näin ollen heillä on vielä kuolemansakin jälkeen tärkeä osuus elämässämme. Läheisen kuoleman hetkellä voi tuntua siltä, että osa itsestäkin kuolee, niin voimakkaasti läheisimmät ihmiset voivat olla osa identiteettiämme ja minuuttamme.

Osaminusta kuoli hänen mukanaan, mutta elääkö osa hänessä minussa. Vaikka tapahtumasta on reilu 5vuotta, ei päivääkään ole sen jälkeen ollut etteikö tapahtuma mielessä. (I11)

Vainajat eivät ole kuolemansa jälkeen enää konkreettisesti paikalla, mutta heidät halutaan kuitenkin pitää mukana erilaisissa elämän käännekohtissa sekä aivan tavallisessa arkipäiväisessä elämässä. Kuoleman jälkeen, kun fyysinen läsnäolo ei ole enää mahdollista, monille on äärimmäisen tärkeää, että on jonkinlainen paikka, jossa voi käydä kertomassa uutiset ja jossa voi jollakin tavalla kokea kuolleen läheisen läsnäolon. Hyvin usein tällainen paikka on hautapaikka ja hautapaikalla käyminen tarkoittaa samaa kuin kävisi konkreettisesti läheisen luona, hänen uudessa kodissaan. Hautapaikalla kuolleelle läheiselle voi jutella, hänelle voi kertoa kaikki tärkeät tapahtumat, elämän ilot ja murheet. Konkreettinen paikka auttaa pääsemään lähemmäksi vainajaa ja tekemään muistoista konkreettisia: muistot voidaan kiinnittää tähän konkreettiseen, fyysiseen paikkaan. Hautapaikasta halutaan myös pitää hyvää huolta ja erityisen tärkeää on, että siellä palavat kynttilät kertomassa siitä, että kuollutta läheistä ei ole unohdettu, vaan hän elää vielä jälkeen jääneiden mielessä. Hautapaikka on myös se paikka, johon vainajan maalliset jäännökset on laskettu ja näin ollen on helppo ajatella, että juuri tällä paikalla voi vielä päästä hänen lähelleen. Kuolema on helpompi ymmärtää ja hyväksyä, jos sen voi sijoittaa johonkin fyysiseen paikkaan, joka konkretisoi kuoleman ja läheisen ihmisen elämän päättymisen.

Haudalla käydessäni vein useimmiten kynttilät. Monta kertaa mukaan sattui jotain ar-

kipäivään, tärkeään tapahtumaan liittyvää tms. liittyvää. Syksyllä 2000 jäin odottamaan [tytärtä], kauan kaivattua lasta, josta [veli] kertoi unessa. Raskaustestin tikku-kin päättyi hautakummun hiekkaan enolle tiedoksi. Monet piirustukset, enkelit sun muut on haudalle viety. Peitetty Camel-askeja ja lorautettu Lapin Kultaa kukan juurille. [veljeä] pidetään elämässä mukana. (I8)

Joka päivä käyn hautausmaalla, kun olen paikkakunnalla, se tuo aina lohdutusta. Ru-koilen ja itken – siellä on levollinen ja rauhoittava tunnelma. Tuoreet kukat ovat aina maljakossa. Talvella 2 kynttilää palamassa koko ajan. (I4/2)

- - sillon aluks siis varmaan se ensimmäiset kolme (kuukautta?)... mä kävin kaks kertaa päivässä, se oli ihan niinku ja sit ku oli niin äkillinen vielä se kuolema mun piti aina käydä - - miten se voi olla totta siis niinku siis se tuntu et siellä on lähellä. (I3)

Jokainen luo elämänsä aikana ympärilleen ihmissuhteiden verkoston, johon kuuluvat sekä elävät että kuolleet läheiset. Kuolemankaan jälkeen ei merkittävä ihmissuhde voi katketa täysin, vaan tärkeät ihmiset säilyvät elämässämme aina ja vaikuttavat omalla tavallaan tekemisiimme. Muistamalla itselleen tärkeitä vainajia voi samalla itse pyrkiä kohti kuolemattomuutta: kun joku muistaa kuolemankin jälkeen, ei tällöin voi koskaan olla täysin kuollut. Toisaalta esimerkiksi Aili Nenola-Kallio on esittänyt muistajaisrituaaleja käsitellessään, että erilaisten muistajaisten avulla vainaja kuolee vähitellen myös sosiaalisesti. Sosiaalinen kuolema ei kuitenkaan tarkoita sitä, että vainaja poistettaisiin yhteisöstä kokonaan tai että hänet pyrittäisiin unohtamaan täydellisesti. Niin kauan kuin vainajaa muistetaan, on hän vielä sosiaalisesti olemassa. Mutta kun viimeiset muistajaiset on vietetty, tarkoittaa tämä sitä, että vainaja on siirtynyt pois elävien yhteisöstä ja sureminen jälkeen jääneiden yhteisössä voi päättyä. Viimeiset muistajaiset ovat merkki siitä, että elämä voi jälleen jatkua normaaliin tapaan ja vainajan yhteisöön jättämä aukko voidaan paikata uudella yhteisön jäsenellä. (Nenola-Kallio 1985, 191.) Nykyään vainajien muistelemisessa korostuu ennen kaikkea muiston pysyvyys: vainajasta ei edes haluta päästää irti tai unohtaa häntä kokonaan, vaikka elämää jatketaankin kuoleman jälkeen. Yksi iso osa elämää on poissa eikä sitä voida, tai edes haluta, korvata. Kuolemaan liittyvät rituaalit eivät poista muistoja vainajasta eikä niiden tarkoituksenaan ole, että vainaja unohdettaisiin jonakin päivänä, vaan tärkeät ihmiset pysyvät tärkeinä läpi koko elämän.

Se, että muistelen ”omia kuolleitani” pitää heidät ”elossa”. En halua luopua kuolemassakaan tärkeistä ihmisistäni, vaan näin he pysyvät aina elämässäni. (I8)

Ulla-Maija Peltosen teos *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja*

unohtamisesta (2003) käsittelee vainajien muistelemista sekä muistelemisen merkitystä sisällissodan aikana ja sen jälkeen. Kuolema tuottaa aina kuolleen läheisille voimakkaan halun ja tarpeen hyvästellä kuollut omainen. Näin myös sisällissodan aikana ja jälkeen, jolloin kuolleen läheisen hyvästeleminen auttaa hyväksymään epäoikeudenmukaiselta tuntuvan kuoleman. Kuolleen läheisen hyvästeleminen ilmentää samalla sekä kuolevan että jälkeen jääneiden käsityksiä kuolemasta yleensä. (Peltonen 2003, 66.) Sodan aikana käsitykset hyvästä ja pahasta kuolemasta ovat erityisesti esillä. Hyvän kuoleman ajatukseen kuuluu ajatus läsnäolosta: kuolevan läheisen vierellä odotetaan kuoleman hetkeä ja ollaan tilanteessa läsnä (Peltonen 2003, 68). Sodassa kuolevan ihmisen kuolema on kuitenkin hyvin erilainen kuin kotona kaikessa rauhassa ja läheisten ympäröimänä tapahtuva kuolema. Yleensä sodassa kuolleet henkilöt joutuvat kokemaan hyvin väkivaltaisen kuoleman ja monia vainajia kohdellaan usein epäkunnioittavasti. Epäkunnioittavalla tavalla tapahtuva kuolema on paha kuolema ja se tuntuu omaisista erityisen ikävältä ja vainajien kohteleva ihmissarvoa halventavalla tavalla loukkaa suuresti suremaan jääviä läheisiä. (Peltonen 2003, 94.)

Sodat voivatkin usein synnyttää erilaisia uskomustarinoita, joiden tarkoituksena on antaa vainajille hyvä ja ihmissarvoinen kuolema. Uskomustarinat toimivat jälkeen jääneiden keinona lohduttaa itseään ja järjestää itselleen terapiaa, etenkin silloin kun sitä ei ole muuten saatavissa. Sodankin hetkellä on tärkeintä, että saa muistaa kuolleita läheisiään, kunnioittaa heidän muistoaan ja käsitellä heitä ihmissarvon edellyttämällä tavalla. Kaikkien pahinta on se, että vainajien muistaminen ja muiston kunnioittaminen kielletään. Jos ihmiset eivät saa muistaa kuolleita läheisiään, vaan heiltä kielletään muisteleva jopa pakkokeinoin, syntyy helposti laajamittainen kuolemaa ja vainajia käsittelevä kertomusperinne. (Peltonen 2003, 102.) Kukaan ei halua unohtaa kuolleita läheisiään edes pakkokeinoin, vaan kuoleman käsittelyssä tarvitaan ennen kaikkea muistoja vainajista ja konkreettisia paikkoja, joissa vainajia muistella. Edes poikkeukselliset olosuhteet eivät saa ihmisiä luopumaan vainajien muistamisesta, vaan tällaisissa oloissa, kuten sodan aikana, muistamisen merkitys vain vahvistuu entisestään. Jos kuoleva läheinen ei ole saanut asiaankuuluvaa kohtelua, on jälkeen jääneillä tarve taata hänelle hyvä kuolema edes omien tekojensa kautta. Vain muistelemisen avulla ihmiset voivat hyväksyä läheisensä kuoleman ja saavat voimia jatkaa omaa elämäänsä eteenpäin.

Joka päivä sytytin kynttilät lattialle niihin kohtiin mihin itse kukin oli menehtynyt. Soitin hiljaisella äänellä veljeni ja minun mielimusiikkia. - - Koin myös oman aikansa, et-

tä siellä ravintolasalissa kuolleet ihmiset jäivät sinne. Ikäänkuin leijailemaan ja odottelemaan lupaa siirtyä eteenpäin. Koin hyvin vahvasti että he olivat siellä. - - Missään vaiheessa en pelännyt yksin suuressa talossa, siellä oli kaikista helpoin olla. Olin lähellä veljeäni. Olen monesti ajatellut että ihminen jää joksikin aikaa siihen paikkaan odottamaan mihin on kuollut. Mietin myös monesti voimmeko me omaiset edesauttaa kuolleen omaisemme siirtymistä eteenpäin toimimalla jollain tietyllä tavalla. Uskon vahvasti että asia on niin. Kun ihminen kohtaa väkivaltaisen kuoleman, hän aivan varmasti ehtii ajatella etten halua kuolla. Hän joutuu kuolemaan ”vihaisena. (18)

Paikka kuolemassa ja kuolema paikoissa

Tilat ja paikat – kokemuksen lähtökohdat

Ihmisen kokemukset ja käsitykset maailmasta ovat yleensä erilaisiin paikkoihin tai tiloihin sidottuja: ihminen hahmottaa maailmaa erilaisten konkreettisten paikkojen ja tilojen kautta ja näin hän voi tehdä maailmasta helpommin ymmärrettävän, helpommin käsiteltävän. Myös kuoleman yhteydessä erilaiset paikat saavat joskus hyvinkin tärkeän merkityksen: kuolemaa on vaikea käsitellä ilman minkäänlaista paikkaa, konkreettista muistutusta elämän päättymisestä ja jokaisen elävän olennon kuolevaisuudesta. Mutta mikä paikka on, millä tavalla paikkoja on määritelty ja millaisia merkityksiä paikoille on annettu? Entä mitä paikka voi merkitä kuoleman yhteydessä?

Ihmisellä on pyrkimys hallita omaa ympäristöään, mikä onnistuu parhaiten erilaisten ympäristörepresentaatioiden kautta. Representaatioiden avulla voimme muokata ympäristötämme juuri sellaisen kuin haluamme eli toimimme ympäristömme kontrolloijina. Representaatioiden avulla voimme myös luoda ympäristöstä objektin, joka auttaa meitä tavoitteisessa toiminnassamme. (Mäntysalo 2004b, 9 – 10.) Ihmisen käsitykset ympäröivästä maailmasta muodostuvat ennen kaikkea toiminnan ja ympäristön hallinnan kautta. Kun ympäristöä voi kontrolloida omien tarpeidensa mukaan, on tällöin myös mahdollista antaa sille erilaisia merkityksiä. Erilaisten merkitysten kautta ympäristön ja ympäröivän maailman tilat erottuvat laajasta kokonaisuudesta erityisiksi, yksittäisiksi paikoiksi. Kaikki ympäristöt eivät kuitenkaan saa aina samanlaista tulkintaa erilaisissa tilanteissa, vaan ympäristöä tulkitaan yleensä hyvin kontekstisidonnaisesti ja esimerkiksi kielellisten käytäntöjen kautta. Jokainen voi tulkita ympäristöä omalla tavallaan eikä sille voida antaa sellaisia merkityksiä, jotka olisivat ainoita oikeita tulkintamahdollisuuksia. Mikään tulkinta ei voi olla vääristynyt tai virheellinen, sillä ihmiset tulkitsevat ympäristöään vain omien lähtökohtiensa ja elämäntilanteidensa mukaan. (Karjalainen 2004, 49.) Ihmiselle on tärkeää saada toimia ympäröivässä maailmassa samalla, kun hän havaitsee ja tulkitsee sitä. Ympäristön merkitykselliseksi tekeminen on mahdollista ainoastaan tietoisuutemme ja toimintamme kautta. Kun elämme tiiviisti jossakin ympäristössä, tulee siitä meille hyvin henkilökohtainen, omakohtaisten kokemusten ja muistojen ympäristö. (Karjalainen 2004, 52 – 55.)

Maantieteilijä Yi-Fu Tuan on käyttänyt ihmisen ja paikan suhteesta käsitettä *topofilia*, joka tarkoittaa voimakasta paikkaan kuulumisen tunnetta (Tuan 1974, 4). Topofilia ku-

vastaa ihmisen suhdetta ja kiintymystä materiaaliseen ympäristöönsä. Ihminen kiintyy sellaiseen materiaaliseen ympäristön paikkaan, joka on hänen muistojensa keskiössä, siis paikkaan, jolla on erityinen merkitys hänen elämässään, kuten kodilla tai paikalla, joka on oleellinen osa elannon hankkimista. Tällaisia paikkoja kohtaan ihmisillä on suuria tunteita, joita on helppo ilmaista ja jotka ovat hyvin pysyviä. Mikäli tietyn maiseman tietty paikka liittyy oleellisesti elämäkokemusten luomiin muistoihin, tällöin tunteet paikkaa kohtaan ovat pitkäaikaiset ja kestävät. (Tuan 1974, 93.) Topofilia on ympäröivästä maailmasta ja todellisuudesta johdettu side ihmisen ja ympäristön välillä. Ihminen kiinnittää huomiotaan juuri niihin asioihin ja elementteihin ympäristössään, jotka tukevat hänen elämänsä tarkoitusta ja antavat tyydytystä hänen elämälleen. (Tuan 1974, 120.) Ympäristö toimii näin identiteetin ja persoonallisuuden muokkaajana, vaikkakin samalla myös ympäristöä voidaan muokata omaan persoonaan paremmin sopivaksi ja omia arvoja paremmin vastaavaksi.

Ihmisen ja ympäristön vuorovaikutussuhteen lisäksi Tuan on tarkastellut sitä, mitä paikka ja tila itse asiassa ovat, miten ne voidaan määritellä ja millä tavalla ne eroavat toisistaan. Tuanin mukaan paikka on käsitteenä selvemmin rajattu kuin tila: tilasta tulee koki-
jan myötä paikka eli abstrakti tila muuttuu paikaksi, kun annamme sille merkityksen ja arvot. Kun alun perin merkityksettömästä tilasta on tullut täysin kotoisa, voidaan sitä tällöin kutsua paikaksi. Tila tarvitsee sekä ihmisen tilalle antaman määritelmän että merkityksen, jotta siitä voi tulla paikka. Tilaa voidaan ajatella liikkeen sallivana, kun taas paikka tarkoittaa taukoa, pysähtymistä. Pysähtyminen tekee mahdolliseksi sen, että sijainnista tulee paikka. Paikka koetaan objektina, kun taas tila antaa mahdollisuuden liikkua. Tila kuvastaa vapautta, se on avoin, se viittaa tulevaisuuteen ja kutsuu toimintaan. Kun tila on suljettu, siitä tulee paikka. Paikka on rauhallinen ja edustaa vakiintuneita arvoja. Ihmiselle on tärkeää, että hänen ympärillään on sekä tiloja että paikkoja, sekä vapautta että pysyvyyttä. (Tuan 1977, 4, 6, 12, 54, 58, 136.)

Ihmiset luovat ympärilleen intiimejä paikkoja, jotka säilyvät syvällä muistissa ja joiden muistaminen saa aikaan tyytyväisyyden tunteen. Intiimeistä kokemuksista on kuitenkin vaikea tehdä julkisia, sillä niitä on hyvin vaikea ilmaista niin, että kokemus välittyisi myös toisille samanlaisena. Paikat säilyttävät ihmisen mielessä erilaisia muistoja ja saavutuksia. Koska paikat ovat pysyviä, ne rauhoittavat jatkuvan muutoksen alaisena elävää ihmistä: elämässä on jotakin pysyvää, kuten muistoissa säilyvät paikat. (Tuan 1977,

141, 147, 154.)

Myös filosofi Jeff Malpas on teoksessaan *Place & Experience: A Philosophical Topography* (1999) käsitellyt tilan ja paikan käsitteitä, niiden yhtäläisyyksiä ja eroja ja erityisesti paikkojen merkityksiä elämässämme. Malpas on sitä mieltä, että usein ihmisillä on tapana pitää paikkoja vain taustakulisseinä, joissa toiminta ja kokemukset tapahtuvat, vaikka ne ovat todellisuudessa toimintojen ja kokemusten tärkeitä osia, eivät vain kulis-seja. Identiteettimme suhde erilaisiin paikkoihin on hyvin moninainen, mutta erilaiset paikat ovat ennen kaikkea olennainen osa identiteettiämme. Elämäämme kuuluvat paikat ovat aina mukana, mutta usein kiinnitämme niihin huomiota vasta epätavallisissa tilanteissa. Kun elämäntilanteemme tai mielentilamme muuttuu radikaalisti, tulee paikoistakin aivan uudella tavalla merkittäviä, niihin aletaan kiinnittää enemmän huomiota ja ne merkitsevät jotakin aivan uutta. (Malpas 1999, 173, 177.)

Malpas korostaakin kokemusten ja elämänhistorian merkitystä paikkojen muodostumisessa: paikan ymmärtäminen tapahtuu historiallisten tai henkilökohtaisten kokemusten ja kertomusten kautta. Kokemukset ja kertomukset antavat paikalle yhtenäisyyttä ja niiden avulla paikkoja voidaan yhdistellä niin, että ne saavat uudenlaisia merkityksiä. Yksilöllisen ihmisen identiteetin ja muistin lisäksi kulttuurinen identiteetti ja muisti liittyvät tiiviisti erilaisiin paikkoihin ja maisemiin, fyysiseen ympäristöön, jossa yhteisö elää ja toimii. (Malpas 1999, 186 – 187.) Fyysinen ympäristömme on yhtä tiiviisti osa meitä itseämme, kuin mikä tahansa arkipäiväiseen elämäämme kuuluva asia. Ympäristön ja paikkojen kautta voimme määritellä itsemme ja huomata omat erikoisuutemme. (Malpas 1999, 189.) Myös oman kuolevaisuuden ymmärtäminen on yhteydessä ympäristöön ja paikkoihin: kun ymmärrämme olevamme erottamattomasti osa ympäristöämme, ymmärrämme myös oman kuolevaisuutemme (Malpas 1999, 192). Ihmisen kiinnittyminen ympäristöönsä ja ympäröiviin paikkoihin tuo hänet lähemmäksi luontoa, osaksi luonnon kiertokulkua ja auttaa häntä myös ymmärtämään sen tosiasian, että mikään ei ole pysyvää, eivät edes elämäkokemusten muovaamat paikat.

Sosiologi Raimondo Strassoldo on pohtinut kirjassaan *Tilan sosiaalinen rakenne* (1993) tilan käsitettä ja tilan rakennetta kiinnittäen huomionsa erityisesti ”mesotilaan” eli tilaan, jossa ihminen elää ja liikkuu ja jonka hän välittömästi kokee. Mesotila on ennen kaikkea inhimillinen tila, sillä se heijastaa ihmisen biologiaa ja psyykettä. Koska olem-

me kaikin puolin sosiaalisia olentoja, on mesotila myös sosiaalinen tila. Ihminen on aina kulttuurinsa tuote ja kulttuurisen järjestelmän aikaansaama olento. Kulttuurinen järjestelmä vaikuttaakin tila-käsityksiin merkittävästi, vaikka tilaa rakennetaan etupäässä omista lähtökohdista käsin. Ihmisen henkilökohtaiset tarpeet ja ominaisuudet vaikuttavatkin siihen, millä tavalla hän tilaa havainnoi ja käyttää. Ihmisen havainnoima ja käyttämä tila ei kuitenkaan ole yhtenäinen eikä pysyvä, vaan se voi muuttua aivan kuten elämäntilanteemmekin muuttuvat. (Strassoldo 1993, 2 – 3.)

Sekä Strassoldo että Malpas painottavat tilojen ja paikkojen kokemusten yhteydessä henkilökohtaisen identiteetin lisäksi kulttuurisen järjestelmän ja kulttuurisen identiteetin vaikutusta: ihminen on aina osa jotakin kokonaisuutta, yhteisöä, josta hän ei voi koskaan täysin irrottautua ja joka antaa maailmasta tehtäville havainnoille lähtökohdat. Tilat ja paikat eivät ole kulttuuristaan irrallisia, vaan ne ovat tärkeä osa kulttuurista kokonaisuutta. Myös historioitsija Stefan Haas on kiinnittänyt huomionsa siihen, että kun hahmotamme erilaisia tiloja ja paikkoja sekä yksilöllisen persoonamme kautta että myös tietyn yhteisön ja kulttuurin jäsenenä, vaikuttaa tämä siihen, millaisia ihmisiä me olemme ja millaiseksi yksilöllisyytemme muotoutuu. Vaikka esimerkiksi julkisiin, kaikille yhteisiin tiloihin voidaan luoda omia henkilökohtaisia tiloja, ovat nämäkin tilat jo lähtökohteisesti tietyllä tavalla yhteisöllisiä: niiden muodostumiseen ovat vaikuttaneet merkittävällä tavalla kulttuuriset, yhteisön hyväksymät näkemykset siitä, millaisiksi tilat muotoutuvat. Yksilö ei voi karistaa itsestään kulttuurin luomaa leimaa, joka vaikuttaa monin tavoin hänen ympäristöstään tekemiin havaintoihinsa. Tilaa hahmotetaan kulttuurisen kontekstin sallimissa rajoissa sekä aistihavaintojen että kielen avulla. Havaintojen ja kielen kautta ihminen voi muodostaa visuaalista diskurssia, joka toimii asioiden hahmottamisen ja mieltämisen perustana ja tekstidiskurssin tavoin se saa koko ajan uusia merkityksiä. (Haas 2002, 211.)

Maantieteilijä Pauli Tapani Karjalainen on useissa teoksissaan ja artikkeleissaan käsitellyt tilan ja paikan käsitteitä ja näiden käsitteiden merkityksiä. Karjalainen näkee paikat jokaisen ihmisen elämään luonnollisesti kuuluvina asioina, joita ei välttämättä edes tietoisesti huomata arkipäiväisen elämän toiminnoissa. Paikka vain tarjoaa kehyksen ja toimintamahdollisuudet elämälle. Uudesta paikasta muotoutuu ajan myötä lähes näkymätön, tai ainakin tiedostamaton, osa jokapäiväistä elämää. Uusien paikkojen myötä entiset elämän paikat muuttuvat vain muistoissa sijaitseviksi paikoiksi. (Karjalainen

1997b, 41.) Paikkoja voidaan määrittellä leveys- ja pituuspiirien avulla, mutta tällainen kartografinen määrittely ei kuitenkaan toimi elämäkokemuksiimme kuuluvien ja kokemuksiamme määrittävien paikkojen yhteydessä. Elämäkokemusten kannalta tärkeitä paikkoja ei voida mitata tai luokitella objektiivisesti, vaan ne on koettava subjektiivisesti ja niissä on elettävä, jotta ne voivat saada määritelmänsä. Jokaisella ihmisellä on muistin paikkoja, jotka ovat yhteydessä paikan muistavan ja kokevan yksilön elämäntarina. Tällaisia muistin paikkoja ei voida määrittellä ja kartoittaa objektiivisesti, sillä ne ovat hyvin henkilökohtaisia ja jokaisen yksilön itsensä luomia ja muokkaamia. Suhteemme tiettyyn paikkaan muodostuu kaikkien aistien välityksellä: paikkasuhteemme on hyvin ruumiillinen ja sitä ei voida tutkia ilman, että paikka koetaan konkreettisesti (Karjalainen 1997b, 42 – 43, 46).

Paikkoihin sidottu ihminen

Humanistinen maantiede on tieteenala, joka on ollut kiinnostunut paikoista etenkin yksilön näkökulmasta. Se on tarkastellut paikkoja yksilöiden paikkoihin liittämien merkitysten kautta. Merkitykset puolestaan ovat avautuneet tutkijalle erityisesti subjektiivisten kokemusten, arvojen, tunteiden, muistojen ja toiveiden välityksellä. Ihminen tekee elämänsä paikoista omanlaisiaan, niistä tulee osa hänen persoonallisuuttaan, osa häntä itseään. Aistien havaitsemamme ympäristö luo pohjan elämismaailmallemme. Havaintojen ja niiden tulkitsemisen kautta maailma, jossa elämme, muuttuu merkitykselliseksi. Nämä merkitykset puolestaan auttavat meitä muuttamaan objektiivisen tilan paikaksi, jolla on meille itsellemme henkilökohtaista merkitystä. Tällainen paikkaan kiinnittyminen ja henkilökohtaisten paikkojen luominen ei tapahdu hetkessä, vaan se vaatii aikaa. Kerran kohtamamme paikat muuttuvat mielessämme muistoiksi ja näiden menneisyyden paikoista muodostuneiden muistojen pohjalle voimme rakentaa käsityksemme uusista kohtaamistamme paikoista. Ilman muistoja menneistä paikoista meidän olisi vaikea luoda uusistakaan paikoista merkityksellisiä: muistot antavat paikoille perspektiivin. (Haarni et al. 1997b, 16 – 17.)

Maantieteilijä Edward Relph käsittelee teoksessaan *Place and Placelessness* (1976) paikkoja ja tiloja ja ottaa huomioon ennen kaikkea sen, miten monin eri tavoin paikat ovat osa elettyä maailmaamme ja kokemuksiamme. Hän kiinnittää huomiota myös siihen, miten paikat ja paikattomuus saavat ilmaisunsa meitä ympäröivässä maisemassa. Relph erottelee Tuanin tavoin toisistaan tilan ja paikan käsitteet, mutta hän on kuitenkin

sitä mieltä, että tilan ymmärtämiseksi tarvitsemme myös tunteen tai käsityksen siitä, mikä on paikka. Tila saa merkityksensä erityisistä paikoista, mutta samalla se tarjoaa kontekstin paikoille. Ennen kaikkea juuri eletty tila, jonka merkitystä esimerkiksi humanistinen maantiede korostaa, on edellytys sille, että paikka ja sen luonne voidaan ylipäänsä ymmärtää. (Relph 1976, 8.)

Ihmisen henkilökohtaiset kokemukset erilaisista tiloista luovat merkityksiä: ympäristöstä ja maisemasta tulee tärkeä kokemusten kautta. Tilojen ja paikkojen merkitykset kuitenkin luonnollisesti muuttuvat elämäntilanteiden mukaan: yleensä muistetut ja kyseisellä hetkellä ajankohtaiset, merkittävät paikat ovat toiminnan ja käsitysten keskiössä. (Relph 1976, 11.) Ne paikat, jotka ovat jollakin hetkellä toiminnan ja käsitysten keskiössä, eivät välttämättä ole yhtä merkityksellisiä enää hetken päästä. Ihminen on elävä olento, joka muokkaa elintilaansa ja elettyä tilaansa eletyn elämänsä mukaan. Aina on kuitenkin ymmärrettävä se, että jokaisella yksilöllä on omat merkittävät tilansa ja paikkansa ja ne voivat erota suurestikin toisistaan, mutta ovat kuitenkin jokaiselle yksilölle yhtä tärkeitä (Relph 1976, 12).

Jokainen voi luoda omat käsityksensä erilaisista paikoista, joten sama paikka voi saada eri yksilöiden ajatuksissa hyvin monenlaisia merkityksiä. Esimerkiksi kuolemaan liittyvä paikka on kuolleen läheisille tärkeä sen takia, että se on olennainen osa heidän elämänhistoriaansa ja identiteettiään, kun taas toisia paikka muistuttaa käsittämättömistä tapahtumista tai se voi olla vain merkityksetön paikka muiden paikkojen joukossa. Kuolinpaikka voi olla kuolleen läheisille hyvin henkilökohtainen eivätkä he halua merkitä sitä toisia varten tai korostaa muille paikan merkitystä, riittää, että he itse tietävät, mitä paikalla on tapahtunut. Omaisille riittää usein se, että heillä on paikkaan liittyvät muistot.

- - mua suorastaan niinku vähän huvittaa se että että miksi se paikka nyt olis jotenki erikoinen että et mun pitäis mennä laittaa sinne jotain merkkiä tai siis no okei siis mä en halua sitä merkata niinkun muille koska mä oon kertonu et mikä se paikka oli, että monet niinku halus tietää tai näin mutta, sillä lailla se oli mulle tärkeä että et se on meille rakas paikka - - sit päivää ennen hautajaisii mä vasta sit pystyin siskon kanssa käymään siellä paikassa, et on se on se niinku semmosta totta kai mikä tahansa paikka oli se sitten ilonen tai surullinen asia mikä siin tapahtuu - - sit sen muistaa niinku nii. (15)

Jokaisella sosiaalisella yhteisöllä on omat eletyt tilansa ja jokaisella yhteisön jäsenellä

on omat henkilökohtaiset eletyt tilansa. Jokaisen yksilön tilat ovat kuitenkin enemmän tai vähemmän merkityksellisiä kaikkien yhteisön tilojen joukossa. (Relph 1976, 12.) Yksilöt huomioivat ympäröivästä tilastaan tiettyjä osia, jotka ovat erityisesti kiinnittäneet heidän huomionsa ja jotka he voivat erotella yksilöllisiksi paikoiksi. Yksittäiset paikat ovat kokonaisesta tilasta erotettuja yksilöllisiä ympäristön kohtia, mutta samalla ne myös muistuttavat tilan kokonaisuudesta. (Relph 1976, 28.) Ihminen kokee ympäristönsä sekä yksilöllisten että yhteisöllisten paikkojen kautta. Yksilöllisten paikkojen ei tarvitse aina välttämättä olla yleisesti näkyviä, riittää, että yksilö voi muistaa ne, niitä ei tarvitse edes kokea. (Relph 1976, 36 – 37.) Kuolemankin yhteydessä ihminen tarvitsee erilaisia paikkoja sekä muiston luomiseen että muiston ylläpitämiseen. Kuolinpaikan lisäksi tai kuolinpaikan sijaan kaikki vainajan kanssa vietetyn yhteisen elämän aikana koetut paikat ovat tärkeitä ja auttavat ymmärtämään ja hyväksymään tapahtuneen. Kun kuolleesta läheisestä halutaan muodostaa elävä muisto, voi olla tärkeää päästä niihin paikkoihin, joissa on kyseisen henkilön kanssa aikaa viettänyt ja kokenut erilaisia asioita. Tällaisissa paikoissa voi vielä päästä kosketukseen kuolleen läheisen kanssa, aivan kuin osa hänestä jäisi näihin paikkoihin vielä kuolemankin jälkeen elämään.

- - et sillon mä muistan ku äiti kuoli ni mulle tuli hirvee tarve mennä heti niinku semmosiin paikkoihin missä missä oli äidin kanssa oltu, ku mä oon ollu lapsi tai si itse asias mun lapsuudenmaisemiin missä mä olin mun piti mennä sinne käppäileen niit hiihtolatupolkuja mitä oli - - sillon mua niinku oikein huvitti kun mä aattelin et mä takerrun niinku niihin muistoihin jotka on ollu ihania siellä jossain elikkä se paikka - - Isän kanssa ei ollu tavallaan sellasta että sillon mä menin vaan mustikoita poimimaan ja itkemään, mut et just tekee niinku teki sellasia asioita tai semmosissa paikoissa mitä oli niinku vanhempien kans tottunu tekemään. (I5)

Heti kuoleman jälkeen minun oli lähdeävä käymään läpi kaikki paikat ja polut, joita vuosien aikana olimme kulkeneet. Jo kuolinpäivänä kävelin saman reitin sauvakävelyä, jonka olimme edellisenä päivänä yhdessä kävelleet. Samoin menin hiihtämään saman reitin, jonka yhdessä hiihdimme edellisellä viikolla. Kävin joka kahvilassa, pubissa ja kuppilassa, jossa olimme tavanneet käydä. Oli valtava tarve kertoa heti kaikille, että mieheni on kuollut – sen takia olen tässä nyt yksin. (I4/2)

Toisaalta se, että vainajan kokee jollakin tavalla jäävän osaksi niitä paikkoja, joissa hän on elämänsä viettänyt, voi olla myös hyvin vaikea ajatus joillekin, eivätkä he halua välttämättä olla ollenkaan tekemisissä tällaisten paikkojen kanssa. Esimerkiksi vainajan sänkyyn nukkumaan meneminen voi olla hyvin vaikeaa: sänky tulee aina olemaan osa vainajaa ja hänen elämänsä. Toisaalta kyseessä voi olla myös pelko, jota ihmiset tuntevat vainajaa ja kuolemaa kohtaan. Kuolemaan ja vainajiin liittyy jotakin selittämätöntä,

jotakin tähän maailmaan kuulumatonta. Vaikka vanhat kuolemaan liittyvät uskomukset eivät enää määrittele toimiamme kuoleman yhteydessä samalla tavalla kuin aikaisemmin, on kuolemassa yhä edelleen jotakin sellaista, mitä emme voi järjellisesti selittää, jotakin, minkä vain uskomme olevan niin kuin se on.

- - samoin silloin kun vanhemmat kuoli ni ku mä taas koin just niin että mä halusin mennä just siihen äidin sänkyyn - - nukkumaan missä se oli, se oli taas niinku mulle semmonen läheinen paikka, ni sisko sano mä en ainakaan voi tulla sinne huoneeseenkaan nukkumaan että, et niin eri lailla me ajatellaan niitä. (15)

- - olihan mullaki silloin alussa että enhä mä nukkunu meiän makuuhuoneessa - - kyl mä pystyin siinä käymään ja vaatekaapilla ja liinavaatekaapilla ja tälleen mut että en mä jotenki voinu nukkua siellä - - mieltää sen toisen ihmisen siihen paikkaan sitte joo joo, nii on. (17)

Yksilöiden kokemat paikat eivät ole lainkaan yksiselitteisiä, vaan tunteet, muistot, mielikuvitus, aikomukset ja kulloinkin vallitseva tilanne vaikuttavat siihen, millaiseksi ihminen paikan kokee ja millä tavalla hän paikkaa tulkitsee (Relph 1976, 56). Paikat ovat välittömän maailmakäsityksemme keskiössä ja antavat perustan maailman ymmärtämiselle ja oman identiteetin luomiselle (Relph 1976, 141). Paikat ovat hyvin yksilöllisiä, eikä toinen ihminen voi täysin ymmärtää sitä, millä tavalla joku toinen paikan kokee. Toiselle esimerkiksi kuolinpaikka voi olla kaikesta huolimatta hyvinkin tärkeä, rakas paikka, kun taas toinen voi kokea sen jopa kauheana tai ainakin epämiellyttävänä. Kuolinpaikkaan liitetyt mielikuvat eivät välttämättä liity juuri kuolemaan, vaan jos paikasta on muodostunut tuttu ja tärkeä paikka jo aikaisemmin, ei edes kuolema tee paikasta epämiellyttävää tai järkyttävää. Ihminen arvioikin paikkoja ennen kaikkea elämänsä kokonaisuudessa eikä vain yksittäisten tapahtumien perusteella.

Mut et sitte on aatellu et se paikka [kuolinpaikka] oli niinkun ehkä se paikka ja tilanne kuitenkin oli ihanimpia mitä voi kuvitella, et jos jos se olis ollu jotain vaikka liikenteessä keskellä jossain tai et mä en ois ollu paikalla ni se ois tuntunu ihan eri lailla kamalalta - - tuttu ja rakas paikka ni siinä mielessä niinku ihan, näin jälkeinpäin aatellen tuntuu hyvältä. - - hautajaisii ennen ni mä otin siel sitte kuvan - - tämä tää mäki oli se kohtalon mäki et mun siskon kans just siel käytiin, kyl mä sit jollekin lähetin sen kuvan jolleki jollekin läheisistä ja sit ne jotenki kommentoi että että se oli karmee tai jotenki jotenki sillä lailla niinku kokivat - - että sitte tuntunu pahalta tai en mä tiedä tark oliko se sanavalinta vaan huono. (15)

Se maailma, jonka aistein havaitsemme ja koemme, sisältää meidän paikkamme. Kaikkia paikkoja emme kuitenkaan voi mitenkään muistaa, etenkin kun paikkojen merkityk-

set muuttuvat elämäntilanteidemme mukaan. Osan elämämme paikoista voimme unohtaa, mutta jotkut paikat meidän on muistettava aina. Jos unohtaisimme kaikki elämämme paikat, tällöin unohtaisimme myös sen, keitä oikein itse olemme. Kun muistamme ainakin osan elämän aikana kokemistamme paikoista, muistamme myös sen, keitä olemme, missä olemme ja minne olemme matkalla. (Karjalainen 1997a, 240.) Ihmisten elämään kuuluvat paikat ovat subjektiivisten kokemusten kautta muodostuneita, ei vain objektiivisia, ihmisen ulkopuolelta annettuja tiloja, vaan nimenomaan elettyjä tiloja. Subjektiiviset paikat luovat usein turvallisuuden tunteen: olonsa voi tuntea kotoisan turvalliseksi tuttujen paikkojen ympäröimänä. Toisaalta paikkoihin voi myös liittyä pelkoa: on olemassa sellaisia elettyjä tiloja, jotka herättävät ihmisissä voimakkaita negatiivisia tunteita. (Haarni et al. 1997b, 17.) Yksi tällainen negatiivisten tunteiden herättäjä voi olla esimerkiksi kuolinpaikka, paikka, jossa läheinen ihminen on kohdannut elämänsä päätepisteen. Paikkaa voi olla vaikea kohdata, sillä se tuo mieleen ikäviä muistoja. Kuitenkin ikäviäkin muistoja herättävällä paikalla on tärkeä osa ihmisen elämän kokonaisuudessa. Kuolinpaikka on tärkeä paikka, sillä siihen liittyy ihmisen elämän kannalta merkittävä, joskin ikävä tapahtuma: läheisen ihmisen kuolema. Negatiivisia tunteita herättäviä paikkoja ei voi pyyhkiä kokonaan mielestään ja biografiastaan, sillä ne ovat aivan yhtä lailla osa elämänhistoriaa kuin mikä tahansa muukin paikka.

Kuolinpaikka, terminaalisairaala, tulee mieleeni aina ajaessani sen ohi. En ole käynyt siellä kuoleman jälkeen kuin kerran, ja se oli vaikeaa. - - Ei se [sairaala] ole kovin merkityksellinen paikka minulle. - - Se on raskas paikka. (I9)

Vaimoni kuoli potilasvahinkoon sairaalassa ja täytyy sanoa, että vältän turhaa menemistä kyseiseen paikkaan – paikalla (tai sen lähellä) käynti aiheuttaa lähinnä ikäviä tunnetiloja.. - - Kuolinpaikalle ei ollut menemistä – enkä olisi halunnut sinne mennä. (I12)

Sekä positiiviset että negatiiviset elämäkokemukset ovat osa elämämme kokonaisuutta ja kokonaisuuden kannalta yhtä tärkeitä. Kipeitä muistoja herättävien paikkojen kokeminen uudelleen voi myös auttaa läheisensä menettänyttä ihmistä jatkamaan elämässä eteenpäin. Raskaiden paikkojen uudelleen kohtaaminen osoittaa sen, että elämä jatkuu, tosin erilaisena kuin ennen mutta kuitenkin se jatkuu.

- - vielä ku se laiva millä me mentiin Tukholmaan ni oli sama millä mä olin tehny mieheni kanssa - - hopeahäpäiväristeilyn, ni mä pikkusen mietin sitä että mitenhä mä voin sinne laivalle mennä, että mitä kaikkia muistoja mulle punkee mieleen. Mutta kun ihmiset oli erilaiset ni ei se ollukkaan samanlaista sitte että ei se ei sitä kannata pelä-

tä ja itse asiassa kaikki tilanteet pitää elää läpi sen mä oon huomannu - - mä sanon sen näin että että kaikki tilanteet pitää elää läpi että jos sä oot käyny hänen kanssaan jossaki jos sä oot kokenu jossaki jotaki ni ni koe se myös muitten kanssa et se on se niinku auttaa. (I7)

Kuoleman paikka

Ihmisen kuollessa on usein läheisten mielessä kysymys: miksi? Mutta lähes yhtä usein läheiset myös kysyvät miten ja missä. Kuolintapa ei ole koskaan yhdentekevä, mutta ei myöskään paikka, jossa kuolema tapahtuu. Kuolemalle on löydyttävä syy, mutta syyn löytäminen ei aina riitä, vaan kuolema on saatava sijoittaa johonkin konkreettiseen paikkaan, kuoleman paikkaan.

Amerikkalainen folkloristi Holly J. Everett on tutkinut teoksessaan *Roadside Crosses in Contemporary Memorial Culture* (2002) kuolinpaikoille rakennettuja muistomerkkejä keskittyen erityisesti auto-onnettomuuksien tapahtumapaikkoihin. Hän käsittelee tutkimuksessaan sekä muistomerkeille tuotua esineistöä että muistomerkkeihin liitettyjä muistoja ja merkityksiä. Vaikka Everettin tutkimuskohteena on kuolema amerikkalaisessa kulttuurissa, joka monin tavoin eroaa suomalaisesta kuolemankulttuurista, tulee tutkimuksessa esille mielenkiintoisia piirteitä, joita on varmasti löydettävissä myös suomalaisesta kuolemankulttuurista ja kuolinpaikkoihin liitettyistä merkityksistä. Kuolinpaikkaa voidaan pitää aivan samanlaisena muistopaikkana kuin mitä tahansa muuta muistopaikkaa ja sen takia se halutaan usein merkitä jonkinlaisella muistomerkillä. Muistomerkin pystyttämisen myötä paikalla on todella merkitystä muistopaikkana ja muistomerkin avulla voidaan tuoda esille sekä yksilöllisiä että kollektiivisia surun ja tunteiden ilmauksia (Everett 2002, 3).

Muistomerkillä on kuitenkin erilaisia merkityksiä erilaisille ihmisille. Ihminen, joka kulkee päivittäin muistomerkin ohi, reagoi siihen luonnollisesti aivan eri tavalla kuin ihminen, joka näkee sen ensimmäisen kerran. Joihinkin paikkoihin voidaan kiintyä niin suuresti, että niistä tulee eräänlaisia pyhiinvaelluspaikkoja, kun taas toisia paikkoja ei muisteta kuin vain tietyn hetken ajan, minkä jälkeen ne unohdetaan ja paikalle rakennettu muistomerkki menettää merkityksensä. Toisaalta unohtaminen voi johtua siitä, että kuolinpaikka itsessään ei ole enää muutaman viikon tai muutaman kuukauden jälkeen merkityksellinen, vaan omaiset muistavat kuollutta läheistään mieluummin esimerkiksi hautapaikalla. Mutta kuolinpaikoille ja erityisesti tienvarsille tehdyille muistomerkeille on leimallista se, että ne tuovat esille tavallisen ihmisen tavallisen elämän sekä muistu-

tuksen kuolemasta sellaisessa paikassa, jossa kuolemasta kertovaa muistomerkkiä ei välttämättä uskoisi näkevänsä, banaalissa julkisessa tilassa. (Everett 2002, 9 – 11.) Kuolinpaikalle tehdyt muistomerkit tarjoavat paikan, jossa voi muistaa kuollutta läheistään ja kommunikoida hänen kanssaan. Muistomerkki säilyttää mielikuvan läheisestä ja sen avulla voi irrottautua jokapäiväisestä arkielämästä. Everett ottaa huomioon myös sen, että kuolinpaikalle tehdyt muistomerkit ovat oleellinen osa kansankielistä muistelupe-rinnettä. (Everett 2002, 14.)

Suomalaisessa kuolemankulttuurissa kuolinpaikka, kuten auto-onnettomuuden tapahtu-mapaikka, ei kaikissa tapauksissa saa niin suurta merkitystä kuin Everettin esittelemässä amerikkalaisessa kuolemankulttuurissa. Aluksi tällainenkin paikka voi tietysti olla tärkeä, mutta yleensä esimerkiksi hautapaikan hoitaminen ja haudalla käyminen korvaa pian kuoleman jälkeen kuolinpaikalla suoritettavat rituaalit. Suomessa ei juurikaan näe samanlaisia valtavilla kukka- ja pehmolelumäärillä koristeltuja tienvarsiristejä kuten amerikkalaisessa kulttuurissa. Etenkään omaiset eivät halua tehdä kuolinpaikasta sa-manlaista muistelupaikkaa kuin hautapaikasta: kuolema koetaan pikemminkin yksityi-seksi ja yksilölliseksi asiaksi ja tämän takia julkiseen tilaan sijoittuva kuolinpaikka ei voi korvata yksityistä hautapaikkaa. Hautapaikka on tärkeä, sillä se on henkilökohtainen paikka, jossa voi käydä muistamassa kuollutta läheistä ja kokea hänen läsnäolonsa. Koska hautapaikka on yksityinen, ei siitä haluta tehdä samalla tavalla yleistä muistelu-paikkaa kuin julkisessa tilassa olevasta kuolinpaikasta, johon täysin tuntemattomillakin on mahdollisuus tulla muistamaan vainajaa. Hauta halutaan pitää yksityisenä, henkilö-kohtaisena vainajan muistamisen paikkana, joka kuitenkin sijaitsee julkisessa tilassa ja johon muillakin on periaatteessa mahdollisuus tulla vainajaa muistamaan, mutta sanat-tomat kulttuuriset säännöt säilyttävät haudan yksityisyyden.

Siitäkin on monenlaisia juttuja mä muistan tota no siitä ollaan puhuttu siitä haudalla käymisestä - - vanhempia ihmisiä, ne sano, että et ne oli laskenu kuinka monta kyntti-lää sinne jouluna ilmesty ja se tuntu niinku oli tuntu hyvältä, mut sitte mä tiän sel-lasiaki, että et jotkut niinku jotenki tuntuu, että se on niinku niin hirveen tarkka reviiri se on oma et siihen ei saisi suurin piirtein kukaan pysähtyäkää sen haudan kohdalla, että se siinä mielessä se on niinku niin yksityinen - - joku ainaki kerto sitä, että että oli tuntunu kauheen kurjalta et sinne oli ilmestyny joku koriste-esine, joka ei ollu niitten viemä ei ollu niitten tyylinen että on siinä tietenki joku raja sitte että mitä sinne voi viedä. (I2)

Everett on tutkimuksessaan tarkastellut erityisesti sitä, millaista esineistöä muistomer-

keille tuodaan ja millä tavalla muistomerkit koristellaan. Esineistö on usein uskontoon ja uskonnollisiin tapoihin liittyvää, kuten ristejä, enkeleitä tai rukousnauhoja, ja esineiden pääasiallinen tarkoitus on jatkaa yhteydenpitoa vainajan kanssa. Muistomerkkejä koristellaan erityisesti erilaisten juhlapäivien aikoihin, etenkin jos hautapaikalle on vaikea päästä. Tällöin muistomerkkien tarkoituksena on menetettyjen juhlapäivien ja juhlien viettäminen. Muistomerkit koristellaan yleensä niin, että ne kuvastavat vainajaa ja hänen elämäänsä sekä niitä yhteisiä kokemuksia, joita läheiset ovat vainajan kanssa saaneet kokea. (Everett 2002, 78 – 80.) Muistomerkkien koristelemisen ja koristeiden vaihtaminen eri aikoihin sopiviksi pitävät yllä elävää muistoa vainajasta, aivan kuin vainaja olisi edelleen elämässä mukana. Muistomerkit kertovat näin omalla tavallaan omaisten meneillään olevasta suruprosessista. (Everett 2002, 97, 99.) Kuolinpaikkojen muistomerkit ovat tärkeä osa vainajien muistamista, mutta niidenkin merkitys voi muuttua vuosien varrella täysin toisenlaiseksi. Kuolinpaikoille pystytetyillä muistomerkeillä on kuitenkin se tärkeä merkitys, että ne voivat korvata hautapaikan, silloin kun hautapaikkaa ei vielä ole tai kun sinne on vaikea päästä.

Everett pohtii teoksessaan syitä sille, miksi kuolinpaikoille, ja etenkin tienvarsille, halutaan pystyttää ristejä tai muunlaisia muistomerkkejä. Hänen mielestään tällaiset muistomerkit toimivat muistuttajina, joiden tehtävänä on tuoda ihmisten tietoisuuteen ajatus usein tapahtuvan ja väistämättömän kuoleman tunkeutumisesta elämään. Muistomerkit muistuttavat kuolemasta yleensä mutta myös meidän omasta kuolevaisuudestamme. Samalla tienvarsimuistomerkeillä on käytännöllistä merkitystä, sillä niiden uskotaan pystyvän estämään edes jonkin verran onnettomuuskuolemia. Muistomerkit osoittavat huolta, jota ihmiset tuntevat julkisen tilan vaaroja kohtaan. Julkisten paikkojen muistomerkit sekoittavat piirteitä sekä pyhästä että profaanista ja näin ne koskettavat erilaisista kulttuurisista ja uskonnollisista taustoista tulevia ihmisiä. (Everett 2002, 20, 25, 37.) Julkiset muistomerkit luovat yhteisöllisyyttä erilaisten ihmisten välille: muistomerkit ovat yksi niistä harvoista asioista, jotka yhdistävät erilaiset taustat omaavia ihmisiä toisiinsa. Everett ottaa huomioon myös sen, että kuolinpaikoille pystytetään muistomerkkejä pääasiassa vain silloin, kun ihminen kuolee äkillisesti eli kokee ns. pahan kuoleman (Everett 2002, 21). Tällöin ihminen ei ehdi olla kuoleva ja saada kuolevalle kuuluvaa kohtelua osakseen, minkä takia on tärkeää, että vainajaa muistetaan kuolemansa jälkeen erityisellä tavalla.

Etnologi Anders Gustavsson on myös käsitellyt artikkelissaan *Rituals Around Unexpected Death* (2004) onnettomuuspaikoille tehtyjä muistomerkkejä sekä niiden sisältämiä merkityksiä. Gustavsson ottaa artikkelissaan esille sen, että nykyään on hyväksyttyä, joskus jopa toivottavaa, kuoleman yhteydessä korostaa nimenomaan ihmisen yksilöllisyyttä, persoonallisuutta ja ainutlaatuista luonnetta. Tällainen persoonallisuuden korostaminen voi auttaa ihmisiä suremaan ja pääsemään elämässään eteenpäin surustaan huolimatta. (Gustavsson 2004, 216.) Hautapaikka korostaa paikkana jokaisen yksilön persoonallisuutta ja ainutlaatuisuutta. Näin ollen esimerkiksi onnettomuuspaikka ei aina olekaan yhtä tärkeä kuin hautapaikka, sillä se ei korosta kuolleen ihmisen yksilöllistä luonnetta ja persoonaa samalla tavalla kuin juuri hänelle tehty hautapaikka. Onnettomuuspaikalla voi kuitenkin olla koko yhteiskuntaa koskevia merkityksiä, sillä jos onnettomuuspaikka merkitään näkyvällä tavalla, voidaan näin varoittaa niistä vaaroista, joita esimerkiksi liikenteeseen väistämättä kuuluu. Tällöin onnettomuuspaikka voi olla merkittävä myös sellaisille ihmisille, jotka eivät edes tiedä, mitä paikalla on tapahtunut ja kulkevat paikan ohi vain sattumalta. (Gustavsson 2004, 227 – 228.) Kuten Everettkin esitti, voi kuolinpaikalle pystytettyjen muistomerkkien yksi tärkeimmistä funktioista yhteisöllisesti olla se, että ne muistuttavat elämää jatkuvasti uhkaavasta kuoleman olemassaolosta ja siitä, että elämä voi loppua täysin ilman varoitusta. Kun ihmisiä muistutetaan erilaisista vaaroista, joita elämään kuuluu, saadaan heidän toimintaansa ohjattua niin, että he pyrkivät välttämään turhia vaaroja. Ihmiset tarvitsevat aika ajoin muistutuksia elämän arvaamattomuudesta ja siitä, että jokaisen elämä päättyy joskus, tällöin jokainen päivä voi tuntua arvokkaalta.

Ja kyllä sit kun tossa talven mittaan ku tos oli se joku pyöräilijä jääny liikennevaloissa ja siinä oli aika usein ni kyllä se taas niinku siinä mieles must tuo semmosii hyviä et niinku kyllä siinä nyt kuvittelis et autoilijat vähän on huolellisempia kun siinä on semmonen merkki - - että oppii olemaan vähän varovaisempi. Mut että kyllä se voi olla iha hyvä juttuki - -. (I5)

Vaikka kuolinpaikan muistomerkki ei aina ole yksilöllisyyttä korostava samalla tavalla kuin hautapaikka, voidaan myös onnettomuuspaikoille tehdyillä muistomerkeillä tuoda esille ihmisten yksilöllisyyttä eikä pelkkä puuristi ole enää riittävä paikan merkitsijä. Jokaisesta ihmisestä halutaan jättää yksilöllinen muisto jälkipolville ja näin ollen persoonallinen muistomerkki kertoo enemmän muiston kohteesta kuin pelkkä valkoinen puuristi. Persoonattomat puuristit ovatkin alkaneet korvautua valoisammilla symboleilla, kuten kukilla tai kynttilöillä, joskus jopa kuvilla tai muistolauseilla. Tällaisten sym-

bolien kautta ihmisten on helpompi käsitellä äkillistä kuolemaa ja kuoleman aiheuttamaa shokkia ja surun tunnetta. Ne myös korostavat elämän jatkumista ja surusta selviämistä; pelkkä puuristi viittaa lähinnä vain kuolemaan ja suruun, olemassaolon päättymiseen ja sen pimeisiin puoliin. (Gustavsson 2004, 228 – 229.) Näiden uudenlaisten symbolien myötä onnettomuuspaikat ovat jossakin määrin menettäneet varoittavaa luonnettaan ja niistä on pikemminkin tullut yhden ihmisen elämän päätepiste kuin yhteiskunnallista merkitystä kantava vaarasta varoittava paikka (Gustavsson 2004, 231).

Kuoleman paikka yhteisöllisyyden luojana

Kuolinpaikkoihin liittyy usein kollektiivinen paikan kokemus: erilaiset kuolemantapahtumat voivat joskus saada aikaan sen, että paikasta tulee merkityksellinen laajalle ihmisjoukolla eikä vain yksittäiselle ihmiselle. Kollektiivinen kokemus paikasta voidaan luoda esimerkiksi yhteisen historian pohjalta: tietyllä alueella elävät ja samantyyppisen elämänhistorian omaavat ihmiset voivat luoda paikalle yhteisen merkityksen, jonka jokainen tuntee omakseen. Mutta kollektiivisen mielikuvan paikasta voi luoda myös esimerkiksi median avulla. Media luo yleisen mielipiteen siitä, millainen paikka on eli millainen on paikan luonne ja henki. Tällaiset yhteiset, kollektiiviset paikkakäsitykset luovat mielenmaisemia, jotka yhdistävät sekä subjektiivisia että intersubjektiivisiä käsityksiä paikasta. (Haarni et al. 1997b, 18.) Kuolinpaikkojen yhteydessä kollektiivisten merkitysten luominen tapahtuu ennen kaikkea juuri median kautta: tiedotusvälineet tarjoavat meille tietoa erilaisista kuolemantapahtuksista, mikä mahdollistaa kollektiivisen mielikuvan luomisen paikasta. Erilaiset onnettomuudet ja katastrofit ovat yleensä julkisia tapahtumia, vaikkakin koskettavat kipeimmin kuolleiden läheisiä. Median tehtävänä on antaa meille tällaisista tapahtumista perustietoja, joiden pohjalta voimme luoda omat näkemyksemme tapahtumapaikasta ja sen luonteesta. Vaikka kuolema on aina ennen kaikkea yksilöllinen tapahtuma, voivat ihmiset kokea kuolinpaikan julkiseksi tekemisen kautta myös aivan uudenlaista kollektiivisuutta, yhteisöllisyyttä: kuolinpaikalla voidaan osoittaa myötätuntoa tuntemattomia vainajia kohtaan ja surra yhteisesti omaisten kanssa. Julkiset, yhteiset muistopaikat mahdollistavat sen, että ajoittain voimme kokea vanhasta kuolemankulttuurista muistuttavaa yhteisöllisyyttä: kuoleman paikat tekevät piilossa olevasta yhteisöllisyydestä ja kollektiivisista tunteista jälleen näkyviä.

Mielestäni media mahdollistaa sen, että kuolema tulee ”luonnolliseksi” osaksi yhteiskuntaa. Monessa suhteessa on kuolemasta puhuminen vaikeaa, vaikeaa on myös kohdata omaisensa menettäneitä. Ns. joukkosureminen on helpompaa; voit ilmaista suru-

si kukin ja kynttilöin ja näin myös kuolinpaikkojen ja niihin tehtyjen muistopaikkojen merkitys korostuu. Omaiset saavat myötätuntoa ja myötäeläjät, jotka suruaan ja myötätuntoaan osoittavat, saavat jäädä ”kasvottomiksi” pysytellen ehkä omasta mielestään soveliaan matkan päässä. On eri asia viedä kukkakimppu surevaan kotiin kuin kuolinpaikalle kynttilä. Monet ihmiset haluavat myös kunnioittaa omaisia muistamalla surussa, mutta moni pitää esim. hautaa jo niin yksityisenä asiana, että esim. onnettomuudessa vie kynttilänsä kuolinpaikalle. Lisäksi on muistettava että ihmisten on todella vaikeaa lähestyä surevaa ihmistä. (I8)

On varmaan terapeutista vielä [viedä] kuolinpaikalle kynttilä tms. ja se vahvistaa ihmisten tuntemaa yhteisyyttä. Se on hyvä asia. - - Se [kynttilöiden yms. sellaisten vieminen kuolinpaikalle] kertoo että ihmisillä on kyky myötäelää ja surra toisen puolesta. Kollektiivinen suru yhdistää, on osoitus empatiasta. Saattaa olla, että tunteiden ilmaisu on nykyään sallitumpaa kuin ennen, mikä on hyvä asia. (I9)

Yleensä julkiset kuolinpaikat, olivatpa ne sitten onnettomuuspaikkoja tai esimerkiksi henkirikoksen tapahtumapaikkoja, tuovat aina jossakin määrin esille solidaarisuutta, ihmisten välistä yhteenkuuluvaisuuden tunnetta. Tällaisilla paikoilla kaikilla on mahdollisuus osoittaa suruaan ja järkytystään traumaattisen tapahtuman takia. Tällaisiin paikkoihin voidaan jopa kokoontua tietyin väliajoin tai esimerkiksi kuoleman vuosipäivinä muistelemaan edesmennyttä ja viettämään aikaa yhdessä. (Gustavsson 2004, 234 – 235.) Kuolinpaikoilla käymisestä on muodostunut uudenlainen yhteinen, joskus jopa yhteisöllinen rituaali, johon tuntemattomatkin voivat osallistua ja käsitellä kuoleman aiheuttamia tuntemuksia ilman, että heidän itsensä tarvitsee menetystä kokea. Uusi yhteisöllinen tapa käsitellä kuolemaa tuo kuoleman uudella tavalla esille kulttuurissamme ja myös yhdistää meitä uudella tavalla kuoleman hetkellä.

Se [kuolinpaikalla käyminen] on myöskin osallistumista siihen siihen tämmönen uudentyypinen mistä äsken tossa aiemmin puhuin... voi tehdä ulkopuoliset, siellä voi käyä omana aikanaan ja semmosetki henkilöt jotka ei ehkä hautajaisiin voi mennä, varmasti luokkakaverit työkaverit, ja haluavat itse niinku nähdä sen myöskin... ihan semmonen kokea ja myös voi niin käyä et jos ei oo muita ihmisiä ni voi yhtä lailla mennä ja sekin yhdistää. (I1)

Yhä edelleen [tapahtumasta kulunut kirjoitushetkellä noin viisi vuotta] ”jotkut uskolliset” vievät kynttilöitä rappusille, varsinkin tammikuun [tapahtumapäivä]. (I8)

Vaikka onkin selvää, ettei kuolema ole enää samalla tavalla yhteisöllinen tapahtuma kuin vielä vaikkapa sata vuotta sitten, voi erilaisten onnettomuuksien, katastrofien, henkirikosten jne. yhteydessä havaita päinvastaistakin: ihmisten välinen yhteenkuuluvaisuuden tunne ei ole hävinnyt kokonaan, se ei vain hallitse elämääme samalla tavalla

kuin isovanhempiemme elämää. Yllättävä, äkillinen kuolema voi tuoda esille sellaisia tunteita, jotka halutaan ehdottomasti osoittaa myös julkisesti. Äkillisissä kuolemantapa- uksissa meidän jokaisen on varoittamatta kohdattava pois ajatuksistamme ollut kuolema ja ajatus jokaisen ihmisen kuolevaisuudesta, mikä puolestaan voi aiheuttaa hämmennys- tä ja surun tunnetta, vaikei kuolema henkilökohtaisesti kosketakaan. Kuolemaan liitty- vät julkiset paikat antavat mahdollisuuden surun tunteiden opettelemiseen ja kuoleman kokemiseen. Samalla kuolemasta opitaan puhumaan ääneen ja sen aiheuttamista tunteis- ta uskalletaan tehdä julkisia.

- - sehän on mun mielest aika hoitavaakin, et aina kun sä joudut niinku miettiin ja kohtaan niitä sun omia vaikka käsittelemättömiäki asioita, joskushan saattaa olla kä- siteltyjäkin, mutta jos se koskettaa jollakin lailla ja jos siitä saa niinku itelleen hyvän olon ja samalla myös niinku omaisille. Siitä että en mä usko et kukaan siitä omainen loukkaantuu jos jos koskettaa ja vie niinku kynttilän, että päinvaston monethan on sa- nonu että ihmiset on niin läheisiä ja puhuu siitä asiasta ja on niin myötätuntosia ja muuta et siin on varmaan sit sitä. (13)

Vaikka kuolema ei ole meille useinkaan näkyvä ja luonnollinen osa elämäämme ja siitä on yleensä helpompi vaieta kuin puhua, on kuolemassa kuitenkin yhä edelleen joitakin sellaisia piirteitä, jotka tekevät siitä aivan yhtä näkyvän meidän ajassamme kuin van- hassakin kuolemankulttuurissa. Yksi tällaisista piirteistä on tiettyihin paikkoihin keskit- tyvä vainajien muistaminen, joka tulee esille esimerkiksi teiden varsilta tai muista julki- sista tiloista löytyvien kynttilöiden, kukkien, pehmolelujen, valokuvien, kirjeiden, runo- jen ja erilaisten muistolauseiden muodossa. Vainajien muistoksi sytytettyjä kynttilöitä voi nähdä yhä useammin lehtien sivuilla tai televisioruudulla, tai vain ulkona liikkues- saan. Kuolinpaikoista on muodostunut tärkeä osa nykyistä kuolemankulttuuriamme: niiden avulla kuolemaa voidaan käsitellä peittelemättä ja salailematta sen aiheuttamia tunnetiloja.

Kun [veli, tämän tyttöystävä ja ystävä] ammuttiin ravintolassamme, suljimme ovet saman tien. Seuraavana aamuna, omat työntekijämme toivat ravintolan rappusille 3 kynttilää ja 3 valkoista ruusua. Päivän mittaan porras täyttyi kynttilöistä, kukista, muistolauseista ja pehmoleluista. Koko sen ajan, tammikuun lopulta huhtikuun lop- puun, kunnes uusi yrittäjä avasi ovet, kynttilät paloivat rappusilla. - - [veljen ja tämän tyttöystävän] kuolemaa suri koko kylä. - - Monelle oli helpompaa tuoda se kynttilä, kuin sanoa meille omaisille jotain. (18)

Tietoisuus kuolemasta

Yllättävä, äkillinen kuolema aiheuttaa erityisen paljon hämmennystä ja kysymyksiä: tällainen kuolema saa meidät ymmärtämään sen, että kuolema voi tulla kenelle tahansa, koska tahansa ja missä tahansa, aivan hyvin myös omille läheisille tai itselle. Usein vaikeinta onkin käsitellä juuri omaa kuolemaansa, vaikka tietoisuus omasta kuolevaisuudesta kuuluu olennaisena osana ihmisenä olemiseen. Oma kuolemaa voidaan peilata siihen, millaisena kuolema on tullut esimerkiksi jollekin läheiselle, ja sen takia äkillinen, järkyttävä kuolema hämmentää. Mitä lähempää kuolema koskettaa, sitä vaikeampi sitä on käsitellä. (Heikkilä & Jokivuori 1994, 10 – 11.) Ihminen näkee onnettomuudessa kuollessa ystävässään, tuttavassaan, sukulaisessaan tai jopa tuntemattomassa ihmisessä muistutuksen omasta kuolemastaan ja toimii niin kuin toivoisi toimittavan, jos kyseessä olisikin hänen oma kuolemansa. Äkillinen kuolema tuo ajatuksen kuolemasta hieman lähemmäksi ja muistuttaa siitä, että kuolema voi tulla juuri silloin, kun sitä vähiten odottaa. Näin ollen kuolinpaikan merkitsemisellä, sen lisäksi, että sen tarkoituksena on muistaa kuollutta läheistä ja päästä vielä kerran häntä lähelle, pyritään myös siihen, että kuoleman aiheuttamaa ahdistusta halutaan purkaa jollakin tavalla. Kuolinpaikalla käyminen on tärkeää, sillä tällöin kuolema konkretisoituu ja tulee todelliseksi, eikä sen todellisuutta tarvitse sen jälkeen enää epäillä. Paikat antavat kuolemasta faktatietoja, joiden avulla omassa surutyöössään pääsee eteenpäin: on tärkeää nähdä, millainen kuolinpaikka on ja mitä siinä on tapahtunut, ennen kuin asian voi todella hyväksyä.

Ni mul on tota noin nin kuolinpaikka itsessään niinkun herättää mulla semmosta niinku tietyn lailla semmosta vihaa ja inhoa, koska mun mies kuoli niinku työtaturmassa - - mut se siitä paikasta sinänsä et mun piti sillon ku tota se tapahtu, mun mies kuoli sitte ihan parissa tunnissa tuolla teho-osastolla, ni mul tuli heti semmonen tunne, et mun on pakko lähtee kattoo missä se on tapahtunu, ettei mun tarvii niinku miettiä että et minkälainen se oli ja minkälainen se kone oli joka hajosi - - ei siis siinä paikassa sinänsä mitään, mutta se oli hirveen tärkeitä et mä menin sit sinne, se on niinku ensimmäinen kerta ku mä oon käyny siellä paikassa - - mut mä näin sen paikan, mä en ollu koskaan kato siellä aikasemmin käyny et mä tiän siis niinku ei oo tarvinnu kauheesti pähkäillä et minkälainen se on... muuta ja, sit, sitte pois sieltä ja tota sen koommin en oo tosiaan käyny siellä. (I3)

- - haluaa nähdä missä missä se rakas läheinen on on kuollu, esimerkiks auto-onnettomuudessa - - itse haluaa nähdä missä se on, siihen liittyy hyvin monenlaisia tunteita pelkoa ja epäuskoa ja voiko mennä - - ja jotkuthan ei halua käydä kokee niinku et ei halua - - kyllä sillä varmasti merkitystä on et mis missä tapahtuu, et faktatiedoitan on ihmisille hirveen tärkeitä et niitähän pyritään kertomaan sen verran mitä nyt on mahdollista tietysti poliisi kertoo ja myöhemmin tarpeen mukaan - - tekee mieli tarkentaa et mitä on tapahtunu missä on tapahtunu ja millon koska mielikuva vaikut-

taa alitajusesti mieleen, et sitte se on paljo tärkeempi rankoissaki asioissa tietää - - mutta jos ei tiedä ni seki on hirveen raskasta - -. (I1)

Nykyihminen haluaa käsitellä kaikenlaisia elämäänsä kuuluvia asioita järjellisesti, rationaalisesti ja näin halutaan toimia kuolemankin yhteydessä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että suhtautumisemme kuolemaa kohtaan olisi kylmäkiskoista tai välinpitämätöntä, usein kuolemaa vain on helpompi lähestyä todellisen faktatiedon valossa kuin epätodellisilta tuntuvien tunteiden kautta. Esimerkiksi läheisen kuoleman kokeneet haluavat varmuuden asiaan ja konkreettisen tapahtumapaikan näkeminen voi tehdä asiasta todellisen ja uskottavan. Asia on helpompi selittää itselle, kun sitä ei tarvitse jossitella, vaan todella tietää, mitä on tapahtunut ja miten ja missä kaikki tapahtui. Nykyisessä yhteiskunnassamme monet asiat perustuvat nimenomaan tietoon ja monessa tapauksessa sanonta ”*Tieto on valtaa*” pitää todellakin paikkansa. Yhteiskunnastamme on tullut ennen kaikkea tietoyhteiskunta ja kuolinpaikatkin kiinnostavat juuri sen takia, että niistä halutaan saada tietoa, joka selittää käsittämättömät tapahtumat. Usein onnettomuudet, katastrofit tai esimerkiksi henkirikokset voivat olla niin käsittämättömiä, joskus jopa järjenvastaisia tapahtumia, että tapahtumapaikka on koettava konkreettisesti, jotta tapahtuneen voisi edes jollakin tavalla järjellisesti käsittää. Tiedon avulla voidaan hakea selitystä sille, miksi näin piti tapahtua ja mikä merkitys tällä kaikella on.

Joka kerta kun ihmisiä kuolee omat kokemukset nouseavat pintaan. Tsunamista selviämisen otti itseni kohdalla todella koville. - - Myös tässä surussa toimin kuten [veljensä] kohdalla, imin itseeni kaiken mahdollisen tiedon. Sanotaan että tieto lisää tuskaa. Se kyllä pitää paikkansa, mutta minun kohdallani se toimii myös niin että saan asian selvitettyä ”pohjamutia” myöten. Minun on pakko tietää kaikki mahdollinen, koska en halua jossitella koko loppuelämäni. (I8)

Mustaa turismiako?

Kuolinpaikan merkitystä pohdittaessa tulee helposti mieleen ajatus mustasta turismista, turismin ja pyhiinvaelluksen muodosta, jossa yksittäisen ihmisen tai suuren ihmisjoukon kuolemaan eri tavoin yhteydessä olevat paikat kiehtovat ihmisiä niin, että heidän on päästävä niihin vierailemaan. Kun satunnainen ohikulkija vie tuntemattoman ihmisen kuolinpaikalle esimerkiksi kynttilän tai kukan kuolleen muistoa kunnioittaakseen, voidaan pohtia sitä, täytyvätkö tässä mustan turismin määritelmät ja voiko tällöin olla kyse mustasta turismista, kuolinpaikan kiehtovuudesta. Vai haluavatko ihmiset vain tyydyttää omaa tiedonjanoa ja uteliaisuuttaan? Vai kenties vain muistaa kuolleen läheisiä ja osoittaa heille myötätuntoa?

Musta turismi liittyy usein kuolinpaikkoihin, jotka ovat yhteydessä koko kansakunnan historian kannalta merkittäviin katastrofaalisiin tapahtumiin. Tällaisia paikkoja voivat olla esimerkiksi keskitysleirit, sotien taistelupaikat tai muut sotiin liittyvät merkittävät paikat. John Lennon ja Malcolm Foley ovat tarkastelleet teoksessaan *Dark Tourism* (2002) edellä mainitun kaltaisia paikkoja, joissa henkensä ovat menettäneet sadat, tuhannet ja jopa sadattuhannet ihmiset ja jotka kiehtovat paikkoihin vaeltavia turisteja vuodesta toiseen. Kuolemaan tavalla tai toisella liittyvät paikat ovat lähes aina olleet hyvin oleellinen osa turismia ja turistien kokemuksia eri kulttuureissa (Lennon & Foley 2002, 3). Lennonin ja Foleyn mielestä musta turismi on ennen kaikkea meidän ajallemme tyypillinen, siis postmodernin ajan ilmiö. Etenkin maailmanlaajuiset kommunikointivälineet ja -teknologiat ovat mahdollistaneet tällaisten paikkojen ja mustan turismin syntymisen. Musta turismi on postmodernin ajan ilmiö senkin takia, että paikat itsessään luovat levottomuutta ja epäilystä modernia kohtaa, ovathan ne juuri modernin ajan tuloksia. Postmoderni aika sekä mukavuus ja kaupallinen etiikka sallivat kuitenkin sen, että paikoilla vierailun myötä paikoista voidaan kehittää yksi turismin tuotteista. (Lennon & Foley 2002, 11.) Kun kuolemanrituaalit ovat tulleet länsimaisessa yhteiskunnassa aina vain yksityisemmiksi eivätkä ne ole enää koko yhteisön käsittäviä julkisia tapahtumia, ovat sureminen ja rituaalit pääasiassa ydinperheille ja vainajan ystäville kuuluvia asioita (Lennon & Foley 2002, 5). Mustan turismin luomat paikat tarjoavatkin vastakohtan yksilöllisille rituaaleille, sillä niissä vieraillessaan ihmiset voivat surra näkyvästi, ilman, että heidän täytyisi peitellä omia hämmentäviä tunteitaan. Tällaiset kuolinpaikat luovat yhteisiä, ihmisiä yhdistäviä surukokemuksia.

Se [kuolinpaikoilla käyminen] on muistelemista se on tämän päivän muistelemista, myös yhteisöllistä se on yksilöllistä lähinnä se oma se lähin se on läheinen, muistuttaa meitä myöskin kuoleman yllätyksellisyydestä ja läsnäolosta ja se on yks osa elämää. - et kyllä se varmaan pysäyttää et esimerkiksi jos tiellä liikkuu taikka muuta että... harva ei me niinku sillä tavalla kylmiä kuitenkaan olla. (I1)

Tuhansia ja taas tuhansia ihmisiä koskettavat kuolinpaikat, kuten keskitysleirit ovat kuitenkin paikkoina hyvin erilaisia kuin esimerkiksi auto-onnettomuudessa kuolleen yksittäisen ihmisen kuolinpaikka. Kuitenkin yksilölliselle ihmiselle erilaisillakin kuolinpaikoilla voi olla hyvin samankaltaisia merkityksiä: kuolemaan liittyvät paikat pysäyttävät ihmiset ja saavat heidät ajattelemaan kuolemaa yleensä sekä omia menetyksiään. Nykyihmisen elämä on hyvin kiireistä eikä siinä ole juurikaan aikaa eikä sijaa sellaisille ajatuksille, joita kuolema meissä herättää. Kun näemme ja koemme paikan, jossa toinen

ihminen on menettänyt elämänsä, auttaa tämä ymmärtämään sen, mikä elämässä todella on tärkeää. Kaikki kuolinpaikat eivät suinkaan ole kategorisoitavissa mustan turismin kohteiksi, sillä jo musta turismi sanana sisältää tietynlaisen odotuksen paikkaa kohtaan: musta turismi on nimenomaan tuotteistettua toimintaa, joka hyödyntää kuolinpaikkoja ennen kaikkea kaupallisesti (Lennon & Foley 2002, 12). Yksittäisen auto-onnettomuudessa kuolleen ihmisen kuolinpaikkaa voidaan tuskin kutsua tässä mielessä mustan turismin kohteeksi, mutta ihmisten motiivit erilaisilla kuolinpaikoilla vierailemiseen ovat hyvinkin samanlaisia, olipa kyse sitten keskitysleiristä, sodan taistelupaikasta tai onnettomuuspaikasta. Kuolema aiheuttaa hämmennystä, jota on helpompi käsitellä jonkinlaisen konkreettisen muiston, esimerkiksi paikan kautta. Tosin esimerkiksi keskitysleireillä vierailemisen tarkoituksena on ennen kaikkea saada ihmiset muistamaan paikkaan liittyvät historian tapahtumat, joten paikka liittyy tiiviisti siihen keskusteluun ja tulkintaan, jota historiankulusta ja -tapahtumista käydään (Lennon & Foley 2002, 33).

Myös David W. Lloyd on käsitellyt teoksessaan *Battlefield Tourism. Pilgrimage and the Commemoration of the Great War in Britain, Australia and Canada 1919 – 1939* (1998) mustaa turismia, mutta hän on keskittynyt pääasiassa erilaisiin viime vuosituhanen alkuun sijoittuviin sotiin ja yksittäisiin taisteluihin liittyviin muistopaikkoihin. Lloyd esittää teoksessaan, että sota- ja taistelupaikoille on vaellettu ennen kaikkea sen takia, että näillä paikoilla on mahdollista päästä kuolleiden ihmisten lähelle, sillä heidän henkensä uskotaan olevan yhteydessä paikkaan (Lloyd 1998, 5). Taistelupaikoilla vieraileminen on aina ollut tiiviisti yhteydessä pyhän ja maallisen väliseen suhteeseen: monelle turistille taistelupaikka on merkinnyt pyhää paikkaa, jolla on aivan erityinen merkitys ja joka eroaa selvästi arkielämän paikoista (Lloyd 1998, 7). Sodanaikaisten massakuolemien ymmärtäminen on hyvin vaikeaa, joten oleellisinta taistelupaikoilla ja muistomerkeillä vierailemisessa on se, että tällä tavalla käsittämättömille kuolemille voidaan antaa edes jonkinlainen merkitys ja tarkoitus. Vasta taistelupaikalla vieraillessaan voi todella ymmärtää sen, mitä on tapahtunut ja millaisia sodassa tapahtuneet kuolemat ovat olleet. (Lloyd 1998, 26.) Se, että vain näkee taistelupaikat ja taistelujen aiheuttamat rauniot ei kuitenkaan riitä antamaan kuolemille ja paikoille erityistä merkitystä, vaan sen lisäksi on tiedettävä, mihin tapahtumiin taistelupaikat liittyvät ja mikä on aiheuttanut kaikki ne rauniot, jotka voi paikoilla nähdä (Lloyd 1998, 74).

Lloydin käsittelemille taistelu- ja sotapaikoille suuntautunut musta turismi ei olisi voi-

nut syntyä ilman 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa alkanutta turismiteollisuuden valtavaa kasvua, joka omalta osaltaan mahdollisti myös tällaisten pyhiinvaellusten suosion lisääntymisen. Viime vuosituhaten alussa olikin yleistä, että useimmat turistien tekemät matkat olivat juuri pyhiinvaelluksia sotien aikaisille taistelupaikoille. Yleisimmin pyhiinvaeltajat olivat entisiä sotilaita tai läheisensä sodassa menettäneitä surevia omaisia, joilla oli riittävästi varallisuutta pyhiinvaelluksia varten. (Lloyd 1998, 47 – 48.) Turismiteollisuus puolestaan mahdollisti paikkojen tuotteistamisen, josta tuli vähitellen yksi mustan turismin edellytyksistä ja elinehdoista: paikkoja oli osattava käyttää taloudellisesti hyödyksi, jotta niiden kiinnostavuus voitaisiin säilyttää mahdollisimman pitkään.

Paikan tuotteistaminen on yleensä liittynyt koko kansakunnan historian kannalta merkittäviin kuolinpaikkoihin, yksittäisen ihmisen kuolinpaikan kohdalla on harvemmin kyse paikan taloudellisesta hyödyntämisestä, ellei kyseessä ole erityisen merkittävä ja kiinnostusta herättävä henkilö. Tämän takia yksittäiset onnettomuuspaikat menettävät aikaa myöten, joskus hyvinkin nopeasti merkityksensä, sillä ihmisten mielenkiinto suuntautuu pian uusiin kohteisiin. Yksittäisen, tavallisen ihmisen kuolema herättää ajattelemaan kuolemaa vain hetkeksi, kun taas laajasti yhteiskuntaan, sen menneisyyteen ja myös tulevaisuuteen vaikuttavat kuolinpaikat muistetaan vielä vuosikymmenienkin jälkeen. Hetkellisestä onnettomuuden muistopaikasta ei tule koko yhteiskuntaan ja kulttuuriin vaikuttavaa paikkaa, vaan se unohtuu, kun elämä jatkuu eteenpäin ja tilalle tulee uusia muistopaikkoja. Koko kansakunnan identiteettiin vaikuttanut kuolinpaikka, jollaisia esimerkiksi sotien taistelupaikat yleensä ovat, eivät kuitenkaan unohdu kenties koskaan, sillä ne tulevat aina olemaan osa tietyn kulttuurin historiaa ja ihmisten elämänkokonaisuutta ja niiden merkitys yhteisölleen tuodaan aina uudelleen esiin. Kuitenkaan kaikki muistin paikat eivät suinkaan ole staattisia, vaan niiden merkitykset voivat muuttua hyvinkin nopeasti ja monista julkisista kuolinpaikoista ja niihin liittyvistä muistomerkeistä voi tulla aikaa myöten näkymättömiä kuriositeetteja yhteisössään (Hallam & Hockey 2001, 213).

Kuoleman paikkojen pyhä viehätys

Kuolemaan liittyvät paikat kiehtovat aivan eri tavalla kuin tavalliset arkipäiväiseen elämään liittyvät paikat. Mustan turismin ja kuolinpaikoille tapahtuvan pyhiinvaelluksen kautta kuolinpaikoista voidaan tehdä pyhiä paikkoja, joilla on erityinen merkitys ihmis-

ten elämässä. Ihmiset voivat tuntea kuolemaan liittyvien paikkojen olevan pyhiä, sillä ne eivät varsinaisesti kuulu jokapäiväiseen elämään, mutta kuitenkin muokkaavat arkipäiväistäkin elämää ja vaikuttavat yksilön elämänselämään. Mitä pyhä sitten on ja miten se voi erilaisissa paikoissa esiintyä?

Uskontotieteilijä Mircea Eliade on yksi usein siteeratuista tutkijoista, kun puhutaan pyhä- ja pyhä tila -käsitteistä sekä pyhän suhteesta profaaniin. Eliaden mielestä ihminen voi havaita pyhää, pyhyyttä ympärillään sen takia, että pyhä on jotakin sellaista, mikä eroaa täysin kaikesta maallisesta, profaanista. Esimerkiksi arkipäiväiseen elämäämme kuuluviin esineisiin ei varsinaisesti liity pyhyyttä, mutta me voimme kuitenkin huomata omasta maailmastamme poikkeavan todellisuuden nimenomaan tutuissa, profaaneissa esineissä ja paikoissa. Tällaiset pyhät paikat tai pyhää ilmentävät esineet ovat paradokseja, sillä kun ne ilmentävät pyhää, ne ovat jotakin muuta, mutta ne eivät silti lakkaa olemasta myös sitä, mitä ne olivat aluksi: pyhästä huolimatta ne jatkavat entistä profaania olemassaoloon. Joskus voi kuitenkin käydä niin, että ihmiset eivät tunne oloaan kotoisaksi, luonnolliseksi kohdatessaan pyhän erilaisia ilmenemismuotoja elämäänsä ympäröivissä paikoissa. Ajoittain voi myös olla vaikea käsittää, miten jotkut voivat havaita pyhän olemassaolon erilaisissa paikoissa tai objekteissa. (Eliade 2003, 33 – 34.)

Pyhä tila on merkityksellinen ja se eroaa muista tiloista sen takia, että sillä on rakenne ja pysyvyys. Pyhät tilat antavat ihmisille kiintopisteitä, joiden varassa he voivat luoda maailmaa ja elää todellisessa maailmassa. (Eliade 2003, 43, 45.) Pyhän paikan tunnuksena on jokin merkki, joka ei ole ihmisen reaali maailmasta, mutta se hallitsee paikkaa ja antaa ihmiselle suunnan. Ihminen voi myös itse tuottaa tällaisia tunnusmerkkejä ja jäsentää erilaisia tiloja näiden merkkien avulla. (Eliade 2003, 49.) Pyhän tilan kokeminen on edellytys maailman rakentumiselle: tilassa ilmenevä pyhä ilmentää myös todellisuutta. Näin ollen maailma on todella olemassa oleva siellä, missä pyhä ilmenee. Kosmos eli yhtenäinen ja järjestäytynyt maailma on maailma nimenomaan sen kautta, missä määrin se ilmentää pyhää, pyhyyttä. (Eliade 2003, 85 – 86.) Pyhä rakentaa maailmaa ja tekee siitä järjestäytyneen, mutta samalla pyhä on jotakin sellaista, joka ei ole jokapäiväisestä todellisuudestamme. Kuolinpaikkojen kokeminen pyhänä voi hämmäntää ihmisiä, mutta pyhät kuolinpaikatkin kuuluvat olennaisena osana kokemustemme kokonaisuuteen. Ne ovat ennen kaikkea tavallisia arkipäiväiseen elämäämme kuuluvia paikkoja, mutta samalla ne ilmentävät meille jotakin tavallisesta elämästämme poikkeavaa.

Pyhän käsitettä ja sen suhdetta erilaisiin paikkoihin on käsitellyt myös Veikko Anttonen teoksessaan *Ihmisen ja maan rajat. 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana* (1996). Anttonen mukaan pyhä käsitteenä sisältää erilaisia tarkoituksia eri kielissä ja suomen kielessä pyhä-termillä voidaan esimerkiksi erottaa aika ja paikka rituaaliseen tarkoitukseen. Uskontojen ja kansanomaisten maailmankuvien kielissä pyhä liittyy yleensä eri aikoihin ja paikkoihin kuten puihin, kiviin, vuoriin jne. Valtauskontojen piirissä pyhällä tarkoitetaan aikojen ja paikkojen lisäksi henkilöitä sekä erilleen rajattuja rakennuksia kuten temppeleitä ja kirkkoja. Pyhän käsite voidaan liittää kielellisesti myös arvoihin, asenteisiin ja kieltoihin, joiden avulla voidaan määrittää se, miten pyhiin paikkoihin suhtautumista halutaan ohjata ja normittaa sekä miten ihmisten odotetaan käyttäytyvän pyhäksi luokitellussa paikassa. Pyhä voidaan siis käsittää sekä kielellisesti että ihmisten käyttäytymistä säätelevänä normina. Kun pyhä ymmärretään normina, tällöin siihen ajatellaan liittyvän arvoja, joiden avulla voidaan suojella koskemattomuutta ja loukkaamattomuutta koskevia vaatimuksia. (Anttonen 1996, 14.) Pyhä on kuitenkin käsitteenä mentaalinen ja sen suhde ulkoiseen objektiin on lähinnä vain mielivaltainen. Minkään kulttuurin pyhä ei ole toisen kulttuurin pyhää parempi. Eri kulttuureilla ja uskonnoilla on kuitenkin tapana erotella toisistaan eri pyhä-termit, sillä pohjimmiltaan jokaisessa kulttuurissa ja uskonnossa omaa pyhää pidetään parempana kuin toisten kulttuureiden ja uskontojen pyhää. Näin ollen pyhää arvioidaan aina omien kulttuuristen arvojen pohjalta. (Anttonen 1996, 33 – 34.)

Pyhä-termillä on usein tarkoitettu asioita, esineitä tai ilmiöitä, jotka pyritään erottamaan muista asioista, esineistä tai ilmiöistä. Sen avulla pyritään asettamaan erilleen ja rajaamaan ulkopuolelle, se on siis rajakategoria, joka näkyy sosiaalisessa elämässä muun muassa rituaalien ja symbolisen käyttäytymisen kautta. Pyhä-termin rajaa kuvastava luonne on välttämätön ennen kaikkea sen takia, että sen avulla esimerkiksi maa-alue voidaan erotella sisä- ja ulkopiiriin. (Anttonen 1996, 91, 93 – 94.) Ihmisen tunne pyhästä ei ole yhteisöllisistä kategorioista ja niiden symbolisista tunnuksista erottamaton, vaan tunne on yhteydessä erilaisiin yhteisön hyväksymiin käyttäytymistä sääteleviin ja yhteisiä arvoja ilmaiseviin kategorioihin (Anttonen 1996, 153). Pyhä ei merkitse vain ulkoisen objektin ominaisuutta, vaan pyhyys syntyy ennen kaikkea siitä, että ihminen voi luoda mielikuvansa varassa metaforisen tai metonymisen yhteyden ulkoisen objektin ja tämän objektin sisäisen merkityksen välille. Pyhä kuvastaa aina symbolista rajaa, joka muotoutuu kulttuuristen arvojen pohjalta sekä näihin arvoihin liittyvien aikaan ja

paikkaan sidoksissa olevien merkitysten pohjalta. (Anttonen 1996, 155, 159.)

Vaikka musta turismi on ennen kaikkea turismiteollisuuden luoma ilmiö, jonka tarkoituksena on hyötyä paikoista ja paikoilla kävijöistä taloudellisesti niin kauan kuin vain mahdollista, liittyy kuolinpaikkoihin huomattavasti syvempiäkin merkityksiä. Paikoilla vierailevat ihmiset saavat vierailustaan elämyksiä ja tunteita, jotka poikkeavat arkipäiväisestä todellisuudesta, mutta voivat kuitenkin tapahtua päällisin puolin arkipäiväisiltä vaikuttavissa ympäristöissä. Toisaalta paikkaan liittyvät kokemukset ovat hyvin kulttuurisidonnaisia ja paikan luonteesta on tiedettävä etukäteen, jotta kokemus voisi olla arkipäiväisestä poikkeava, pyhä. Pyhänä pidetty kuolinpaikka voi toimia rajana elämän ja kuoleman välillä, sillä ihmisten kulttuurinen tietous antaa paikalle tällaisen luonteen. Kuolinpaikka sinänsä voi olla täysin tavallinen ympäristöstään erottumaton paikka, mutta ihmisten paikalle antamat symboliset merkitykset tekevät siitä erilaisen, pyhän. Kun paikalle antaa kulttuurisen tietämyksensä pohjalta tietynlaisen luonteen, esimerkiksi ajattelee paikan olevan pyhä, on sitä tällöin vaikea ohittaa merkityksettömänä ympäristön kohtana. Paikka rajaa arkipäiväisen pyhästä ja sen kohtaaminen vaatii rituaaleja ja symbolisia toimintatapoja.

- - kynttilän vein tosiaan [tunnetulle onnettomuuspaikalle], se se kyllähän se niinku sekin asia kosketti ja sitte niinku tuntu, et en mä voi mennä sinne niinku sen paikan ohi et mä vaan kattelen että justiin - - et mulle tuli semmonen tunne et mun on ihan pakko siinä tota noin nin pysähtyä ja viiä kynttilä, siis se oli niinkun se vaan niinku kosketti - -. (13)

Karsikot – kuoleman rajalla

Sen lisäksi, että kuolinpaikat voivat olla tuotteistettuja turistikohteita, pyhiinvaelluskohteita ja paikkoja, joilla on arkipäivästä poikkeava merkitys, voivat ne myös omalla tavallaan jatkaa vanhaa kansanuskoon kuulunutta karsikkoperinnettä. Postmodernin ajan kuolinpaikoilla ja karsikoilla on osittain samoja funktioita, vaikka eroavaisuuksiakin tapojen välillä on, eikä kuolinpaikan merkitsemisellä ole enää samanlaista aatetaustaa kuin karsikkoperinteellä aikoinaan. Kuolinpaikka merkitsee kuitenkin karsikon tavoin ennen kaikkea siirtymää, se osoittaa vainajan uutta statusta ja toimii rajapyykkinä elämän ja kuoleman, tämän- ja tuonpuoleisen välillä.

Vanhaan kuolemankulttuuriin kuuluvat karsikot olivat ennen kaikkea merkkejä ja niiden avulla pystyttiin jättämään viestejä maisemaan. Kun ihmiset asuivat metsien keskellä,

yksi helpoimmista tavoista viestiä toisten kanssa oli jättämällä viesti esimerkiksi havupuun paljaaseen runkoon. Tällainen viesti oli sekä tämän- että tuonpuoleisen väen saatavissa. (Vilkuna 1992, 17.) Kun vainajaa vietiin haudattavaksi kalmistoon, pysähdettiin matkalla yleensä tekemään kuolleelle karsikko, jonka tehtävänä oli estää kuollutta palaamasta kummittelemaan elävien keskuuteen. Karsikko tehtiin yleensä havupuuhun, johon kaiverrettiin vainajan nimi ja kuolinaika. Se erotti elävien yhteisön kuolleiden yhteisöstä ja osoitti vainajan siirtymisen uuteen statukseen eli kuuluvan kuolleiden yhteisöön. (Pentikäinen 1990, 54.) Sen lisäksi, että karsikkoa käytettiin viestinä tämän ja tuonpuoleisen välillä, oli se myös rajan ilmaisija, josta jokainen karsikon ohikulkeva näki rajan kulun. Karsikko ei liittynyt yksinomaan yksilön elämänkaaren päättymisen ilmaisuun, vaan se osoitti laajemminkin koko yhteisöön, missä kulki raja elävien ja kuolleiden välillä. (Vilkuna 1992, 19.)

Karsikko tehtiin yleisimmin paikkaan, jossa levähdettiin tai jonka alkuperäinen funktio oli toimia rajana. Tällaisia paikkoja saattoivat olla esimerkiksi kylänraja, mäki, tienristeys tai joku muu maisemasta selvästi erottuva kohta. (Vilkuna 1992, 124.) Karsikon luokse saatettiin myös jättää esineitä, joiden tarkoituksena oli sitoa vainaja kyseiseen paikkaan. Näin pyrittiin varmistamaan se, että vainaja ei tulisi enää takaisin kotiin, vaan jäisi paikkaan, jossa oli hänen henkilökohtaisia tavaroitaan. Karsikoiden avulla voitiin huolehtia siitä, etteivät kuolleet tulleet kummittelemaan ja näin ollen myös jälkeen jääneiden elämä oli helpompaa, sillä heidän ei tarvinnut pelätä kummittelevaa vainajaa. (Vilkuna 1992, 127, 131.) Karsikoiden pääasiallinen tehtävä oli osoittaa vainajan siirtymisen tuonpuoleiseen yhteisöön ja samalla toimia varautumisen välineenä. Koska vainajien karsikot kuitenkin sijaitsivat usein kulkureittien varrella, muistuttivat ne ohikulkijoita kyseisestä vainajasta eli karsikot toimivat myös hautamuistomerkkien kaltaisina muistomerkkeinä, joiden kautta muisto vainajasta on voinut aktualistua. Koska karsikoiden tarkoituksena oli pääasiassa estää vainajan palaaminen takaisin kotiin, ei niillä ollut kuitenkaan täysin samanlaista muistofunktiota kuin hautamuistomerkillä. (Vilkuna 1992, 132, 152.)

Karsikkopuut olivat osa siirtymäriittien kokonaisuutta ja ne voidaan yhdistää erityisesti osaksi irtautumisriittejä, sillä karsikoiden avulla pyrittiin konkreettisesti merkitsemään vainajan eroaminen elävien yhteisöstä. Karsikon tekeminen irrotti vainajan elävien yhteisöstä ja samalla varmisti sen, ettei vainaja tullut häiritsemään yhteisöä eli se poisti

yhteisöä mahdollisesti uhkaavan epäjärjestyksen. Sen lisäksi, että karsikot osoittivat vainajan eroamista, niiden avulla voitiin myös varautua vainajaa vastaan estämällä vainajan kotiinpaluu. Karsikot viestittivät yleismaailmallista uskoa, jonka mukaan vainaja siirrettiin hautajaisissa uuteen statukseen, pois elävien parista mutta samalla uskottiin siihen, että vainaja saattaisi vielä palata haudasta takaisin kotiin. Myöhemmin teollistumisen vaikutuksesta kansanuskon luonne muuttui ja karsikot menettivät merkityksensä. Esihistoriallista perua oleva vainajausko ei enää kuvannut suhtautumista vainajiin eivätkä ihmiset varautuneet samalla tavalla vainajia ja heidän mahdollista kotiinpaluutaan vastaan. (Vilkuna 1992, 165 – 166.)

Karsikon merkitys elävien yhteisölle oli ennen kaikkea se, että se suojeli yhteisöä vainajalta. Karsikon tekemisen avulla elävien yhteisö teki palveluksen vainajalle ja auttoi häntä pysymään haudassaan, sillä karsikko toimi vainajallekin merkinä siitä, että hän kuului nyt vainajien yhteisöön eikä hänellä ollut enää mitään tehtävää elävien parissa. Vaikka nykyisin vainajalle pystytettävien muistomerkkien tarkoituksena ei olekaan vainajan pitäminen pois elävien yhteisöstä, voidaan kuitenkin ajatella, että muistomerkkien tarkoituksena on osoittaa karsikoiden tavoin elävien ja kuolleiden välillä vallitseva ylittämätön raja. Vainajan ei enää ajatella olevan vihamielinen kuolemansa jälkeen tai vahingollinen elävien yhteisölle, eikä erityisen merkin, viestin jättäminen vainajasta ole sen takia tärkeää. Muistomerkki ei ole enää varautumista vainajaa vastaan, vaan aktiivista muiston ylläpitämistä. Muistomerkki ei auta vainajaa siirtymään uuteen statukseensa, vaan se auttaa pikemminkin jälkeen jääneitä pääsemään yli omasta surustaan ja jatkamaan elämäänsä. Muistomerkki konkretisoi ihmisen elämän loppumisen, mutta samalla pitää yllä muistoa.

Kielletty alle 80-vuotialta?

Sallittu harvoille – tabu muille

Kuolemaa näkyy kaikkialla, arkipäiväisissä paikoissamme, jokapäiväisessä elämässämme. Kuitenkin olemme valmiita ilman vastaväitteitä hyväksymään näkemyksen, jonka mukaan kuolema on yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme tabu, vaiettu osa elämää eikä siitä saa ääneen puhua. Millä perusteella voimme sanoa kuoleman olevan tabu, vai voimmeko sittenkään?

Tabulla viitataan usein sellaiseen, mikä on kiellettyä. Asian ei kuitenkaan tarvitse olla kielletty lain mukaan, vaan se voi olla kielletty nimenomaan yleisten tapojen takia. Tabu voi olla jotakin, mitä ei saa mainita ihmisten välisissä keskusteluissa, mutta toisaalta se voi olla myös jotakin, mitä ei voi edes ajatella ja mikä kielletään kokonaan. (Walter 1991, 295.) *Jargon. Kulttuuriantropologian englantia – suomi oppisanastossa* (1998, 165) tabu-käsite määritellään polynesian kielen tapu sanan johdannaiseksi ja näin ollen se tarkoittaa pyhää mutta myös kiellettyä. Tabu määrittelee normin, jonka rikkomisen seurauksena on rangaistus. Tabujen noudattamista valvotaan erilaisten voimakeinojen avulla, mutta yhtä lailla erilaiset riitit voivat puhdistaa tabun rikkomisesta. Erilaiset tabut koskevat joko koko yhteisöä tai vain joitakin yhteisön jäseniä. Myös *Perinteentutkimuksen terminologiassa* (1998, 59) tabu määritellään sellaiseksi asiaksi, joka on kielletty ja josta voi koitua haitallisia seurauksia, jos tabua rikkoo. Rangaistus tabun rikkomisesta tulee automaattisesti, ei yhteisön antamana. Tabu tarkoittaa myös pyhää, mutta ennen kaikkea negatiivisen pyhän merkityksessä. Kuolema on toki monin tavoin tabun kaltainen asia yhteiskunnassamme: siitä ei ole helppo puhua tai sitä ajatella eli se on tavallaan kielletty asia, mutta ei lain mukaan, vaan yleisten tapojen mukaan. Jos kuoleman kuitenkin tuo esille ja siitä puhuu avoimesti, siis tabua rikkoo, ei tästä seuraa rangaistusta, vaan pikemminkin päinvastoin: usein tämän kielletyn asian esilletuojaa kiitellään rohkeudestaan. Kuoleman tabuisuus tarkoittaa siis pikemminkin sitä, että asiasta on vaikea puhua, ei sitä, että siitä vaiettaisiin rangaistuksen pelossa.

Kun kuolema on esillä, on tällöin usein kysymys jollakin tavalla epätavallisesta kuolemasta; tavallisen ihmisen tavallinen kuolema on harvoin uutiskynnyksen ylittävä tapahtuma. Näin ollen kuolema näyttäytyy meille epätavallisena, ei tähän maailmaan kuuluvana asiana. Tällaisia epätavallisia kuolemia ovat ennen kaikkea sellaiset kuolemat, joissa ihminen ei kuole vanhassa iässä, kokonaisen elämän eläneenä, vaan esimerkiksi

onnettomuuden seurauksena nuorena iässä, jolloin elämä olisi vielä edessäpäin. Tällaisten kuolemien yhteydessä voidaan kokea erityisen tärkeäksi osoittaa yhteisöllisyyttä ja luoda näkyviä rituaaleja osoittamaan kuoleman aiheuttamaa surua ja hämmennystä (Åkesson 1997, 126). Epätavallisesta kuolemasta on huomattavasti vaikeampi päästä yli kuin vanhan ihmisen odotettavissa olevasta kuolemasta. Läheisten suru voi kestää tavallista pidempään ja erilaisilla rituaalisilla toiminnoilla, kuten hautajaisilla tai muistotilaisuuksilla, on erityisen tärkeä merkitys.

- - jotkut oli menettäny sekä puolison että lapsen, jossaki onnettomuudessa tai sitten ne joitten puoliso oli tehny itsemurhan, tai lapsikin, nin ne oli kyllä kaikkein sano-taanko, vaikeimmassa olotilassa et ne oli suorastaan shokissa, niinku tietysti alussa ollaanki mut että et se niitten shokkivaihe kesti valtavan kauan. Että mä uskon että mul mul oli sillä tavalla helppo koska mä valmistauduin tähän pikkuhiljaa - - mutta se että toisille se tulee silleen puhelinsoittona tai poliisi tulee ovelle että sun miehes on nyt löydetty jostaki tai sun miehes sai metsästysretkellä sydänkohtauksen, ni tämmö-nen on se paha kuolema, että siitä on varmasti vielä vaikeempi toipua, ja sitte alottaa elämää taas taas uudelleen. - - Nii ja sit tietysti se että mitä nuorempi henkilö sitä suurempi suru, ja sitä, jota mitä sitte vanhempi henkilö ni sitä suru voi olla suuri vie-läki mut että sitä luonnollisempi se kuolema on. (I7)

Jos ihminen kuolee kesken elämänsä ja hänellä jää paljon asioita kesken, on tällainen kuolema paha kuolema. Hyvä kuolema puolestaan tarkoittaa sitä, että ihminen kuolee vasta vanhassa iässä elämänsä onnellisesti loppuun saakka eläneenä ja kaiken kokeneena. Kuolemaansa odottavalle vanhukselle kuolema tuskin näyttäytyy pahana, elämän riistävänä voimana, pikemminkin se on odotettu vieras, jonka saapuessa elämänkaari umpeutuu ja päättää yhden vaiheen sukupolvien jatkumossa. Kuoleva vanhus käy usein läpi omaa elämäänsä ja sen tärkeimpiä tapahtumia pyrkien löytämään elämänsä tarkoituksen, punaisen langan, joka on tehnyt hänenkin olemassaolostaan merkityksellisen (Ruth 1985, 116). Tämän takia äkillinen, nuorena iässä tullut kuolema koetaan erityisen ongelmallisena ja sitä on vaikea käsitellä: tällöin ihminen ei ehdi pohtia elämänsä tarkoitusta ja tehdä elämästään yhtenäistä kokonaisuutta. Epätietoisuus omasta elämästä ja oman elämän tarkoituksesta aiheuttaa pelkoa kuolemaa kohtaan: ihmiset pelkäävät sitä, että heidän elämänsä jää merkityksettömäksi.

Jo vuosisatojen ajan suomalaisessa kuolemankulttuurissa yllättävällä kuolemalla on ollut poikkeuksellisen, jopa pelottavan kuoleman leima ja kuoleman onkin aina toivottu tulevan niin, että siihen on voinut valmistautua (Pentikäinen 1990, 62). Jos kuolema on koettu yhteisössä pahaksi, poikkeavaksi, se on tuolloin ritualisoitu poikkeuksellisella

tavalla. Kuolemaan liittyvät rituaalit ovat voineet jäädä tällaisissa tilanteissa myös hyvin vähäisiksi tai sitten ne ovat jääneet kokonaan suorittamatta, sillä yhteisö ei tunne voidensa vaikuttaa vainajan tuonpuoleiseen olotilaan. Tällaisista pahan kuoleman kokeista vainajista on tullut statuksettomia vainajia, joilla ei ole ollut asemaa elävien mutta ei myöskään kuolleiden yhteisössä. Pahan kuoleman on ajateltu yleensä johtuvan jollakin tavalla ihmisestä itsestään, hänen elämänsä aikana suorittamista teoistaan, joiden seurauksena hän on joutunut kohtaamaan äkillisen kuoleman. Näin ollen jälkeen jääneiden ei ole myöskään tarvinnut pitää huolta siitä, että vainajalla olisi kuolemansa jälkeen kaikki hyvin, sillä epätoivottavan kuoleman seurauksena hän ei voinut edes päästä vainajien arvostettuun yhteisöön. (Pentikäinen 1990, 88.) Nykyäänkin toivomme tietenkin, että voisimme ennen kuolemaamme tehdä kaiken sen, mistä olemme haaveilleet ja ehdisimme sanoa läheisillemme kaikki tärkeät asiat, mutta suhtautumisemme äkilliseen kuolemaan ei ole enää yhtä yksiselitteinen kuin ennen. Äkillinen kuolema ei ole vain paha kuolema, vaan se saa ihmiset ajattelemaan elämäänsä uudella tavalla: elämää ei näyttäydy enää itsestäänselvyytenä, vaan arvaamattomuus hyväksytään osaksi elämänkokonaisuutta. Aina voi sattua yllätyksiä, joihin kukaan ei osaa varautua, mutta joiden kanssa on opittava elämään.

Kuoleman kokemus on postmodernin ajan ihmiselle outo tapahtuma, johon on vaikea löytää oikeanlaista suhtautumistapaa: kun emme juurikaan kohta kuolemaa, ei meillä myöskään ole kokemusta siitä, miten kuolemaan tulisi suhtautua. Näin ollen kuolema voi tuntua kielletyltä, tabulta. Useimmiten ihmiset kuolevat sairaalassa, eivätkä omaiset välttämättä edes näe kuollutta läheistään. Kuolemasta tulee epätodellinen osa elämää, jota on vaikea uskoa todeksi, todella tapahtuvaksi. Kuoleman epätodellisuus voi tehdä läheisensä menettäneistä hyvin yksinäisiä, omalla tavallaan syrjäytyneitäkin, sillä kuoleman käsitteleminen on meille vaikeaa, vaikkakaan ei kiellettyä. (Walter 1991, 300 – 301.) Koska yhteiskunnassamme on vuosien ajan vaiettu kuolemasta, meille ei ole muodostunut malleja, joiden mukaan kuoleman hetkellä voisimme toimia: mitä pitäisi tehdä tai mitä pitäisi sanoa. Kuolemaa ja kuoleman kohdannutta ihmistä onkin helpompi vältellä kuin kohdata kasvokkain.

- - jotenki se että surevalle surevalle ihmiselle on tyypillistä kuvata sitä että kuinka kun se viesti saadaan nin koti täytyy ihan kyllästymiseen ja ärsytykseen asti kukista ja muistamisista ja sitten sitten juuri kun ne oikeesti jää yksin ja tuntuu että aivan tyhjän päälle ni sit kukaan ei... että siinäkin mielessä nin ihmisille ei anneta aikaa. (I2)

Sanotaan näi että jotkut ystävät niinku piti hirveestikki huolta mut sit taas jotkut nii ystävät ku sukulaisetki pelkäs mua että esimerkiks mun hyvä ys ystävä - - nin ei puoleen vuoteen ottanu minuun yhteyttä, nin sitä ei niinku oikeen silleen voinu ymmärtää to tietenkin sen ymmärsi sillä tavalla että että hän ei oo tätä itte kokenu hän ei tienny miten minuun pitäis suhtautuu - - Mutta sitte kyllähän sellastaki tapahtu että kun menit johonki tavarataloon sit joku tuttu siellä on samoilla hyllyillä ja se tietää miten mulle on käyny ni se puikkelehtii sieltä pois sanomatta päivää - - tai vaihtaa kadulla toista puolta ettei tarvii kohdata sitä tosiasiaa mitä on tapahtunu. - - se alkuaika ni se on aika aika ankeeta siinä mielessä että ku suhtautumisia on niin monenlaisia. (I7)

Kuoleman tabuisuus onkin juuri läheisensä menettäneelle vaikea asia: kun on kohdannut kuoleman kasvokkain, ei kuolemasta vaikeneminen ja kuoleman kieltäminen auta asian hyväksymistä. Omaisilla on tarve käsitellä kuolemaa, puhua siitä muille ja saada apua kuoleman käsitelyssä. Tällaisessa tilanteessa on tärkeää, että kuolema on sellainen aihe, josta kaikki voivat puhua ja joka ei säikäytä ketään. Monet kuoleman kohdanneet kuitenkin kokevat kuoleman eräänlaisena vedenjakajana, asiana, johon ystävät ja tuttavat joko osaavat suhtautua luonnollisesti tai jota he välttelevät viimeiseen saakka. Samalla kun ihmiset välttelevät kuolemaa, he välttelevät kuoleman kohdannutta läheistään. Todellisen kuoleman kohtaaminen on vain joskus niin vaikeaa meille postmodernin ajan ihmisille, että mieluummin vaikenemme ja pakenemme sitä kuin, että yrittäisimme ymmärtää sitä.

Kun läheinen rakas ihminen kuolee, asian ei halua olevan tabu. Kuolema on totta ja tuntuu loukkaavalta, kun sitä aihetta kaihdetaan. Viime vuosikymmeninä ei ehkä mikään ole paljon muuttunut suhtautumisessa kuolemaan. Toivoisin, että se tajuttaisiin todelliseksi, luonnolliseksi asiaksi. (I9)

On paljon semmosia ihmisiä jotka on niinku ei saa puhua, mäkin tiien yhen vanhan pariskunnan se rouva sano että kuolemast ei saa puhua mittään - - Et se on aivan tabu se mies ei yhtään suostu keskustelemaan - - Eihän se mikään helppo aihe oo, et kyllähän niinku syntymä on paljon helpompi keskustella - - ottaa osaa ja mennä juttelemaan ja sitte kaikki ihmiset on sanonu sen jälkeen et mä en voinu soittaa sulle tai mä en voinu tulla ku mä en tiä mitä sanosin mut eihän sen ihmisen tarvii sanoa mitään olis hiljaa ja kuuntelis ku sillä jol jota se kuolema on koskettanu sil on hirveesti puhumista - -. (I4/1)

Omaisiet eivät halua tehdä kuolemasta tabua tai asiaa, josta ei voisi puhua ja jota ei voisi käsitellä, vaan heidän suhtautumisensa kuolemaan on ennen kaikkea luonnollinen ja ymmärtävä. Kuollut läheinen halutaan esimerkiksi hyvästellä kasvokkain ja valmistaa hänet hautajaisia varten itse. Kuolleen ihmisen näkeminen ja kuolleen ihmisen kanssa samassa huoneessa oleminen aiheuttaa kuitenkin monenlaisia tunteita ja kysymyksiä,

mikä puolestaan osoittaa sen, että kuolema on kaikkea muuta kuin yhdentekevä asia (Åkersson 1997, 94). Kuolleeseen ihmiseen ja kuolemaan on aina liitetty ja liitetään edelleen sellaisia näkemyksiä, joita ei välttämättä voida järjellisesti selittää, mutta jotka kuitenkin vaikuttavat siihen, miten vainajaan suhtaudutaan. Useimmiten kuolleen läheisen läsnäoloa ei kuitenkaan pidetä pelottavana asiana, vaan kuolleen kohtaaminen ja näkeminen koetaan nimenomaan oman surutyön kannalta tärkeänä. Vaikka vainajan kohdatessaan joutuu kasvokkain myös oman kuolevaisuutensa kanssa, on tärkeintä se, että voi vielä viimeisen kerran tehdä jotakin läheisensä hyväksi ja hyvästellä hänet konkreettisesti, rauhassa, ilman kiirettä niin, että saa sanottua kaikki tärkeät asiat.

Sillä lailla sillä lailla sitte halusin halusin sitä surutyötä tehdä että ihan konkreettisesti käytiin [miehensä] pukemassa tuohon pyjamaan mikä tossa kuvassakin on, [miehensä sisar] tuli sitte mukaan vaikka ensin ensin varmaan aatteli että apua mutta sitte tuliki. Mä silloin kun mä olin omaa äitiäni tällä lailla niinku saattelemassa sitte must se tuntui hyvältä että konkreettisesti konkreettisesti sanoo hei. (I5)

Sain kaikessa rauhassa jättää [miehelle] jäähyväiset: silitin, paijasin, hyväilin kuollutta rakastettuani. Suukottelin – ei ollut mitään kiirettä. Kukaan ei hätistellyt minua mihinkään. (I4/2)

Kun ihmiset kohtaavat kuoleman ja vainajan ilman rajoittavia ennakko-oletuksia ja opittuja toimintamalleja, he ymmärtävät sen, ettei kuoleman tarvitse olla elämästä irrallinen osa, vaan se on todellinen asia ja osa jokaisen elämää. Samalla kuoleman todellisuus aukeaa aivan uudella tavalla: kukaan meistä ei lähde täältä hengissä, vaan jokainen meistä on kuolevainen ja jokaisen on kohdattava jossakin vaiheessa oma kuolevaisuutensa. Kun on kokenut läheisen kuoleman, osaa sen jälkeen suhtautua aivan uudella tavalla myös toisten menetyksiin: oman kokemuksen myötä toisten suruun on helpompi samaistua ja ymmärtää kuoleman aiheuttamia tunnetiloja.

Tota en tiedä jos nyt jos oon pelänny joskus aikasemmin kuolemaa ni ni en sitä nyt sillä tavalla pelkää että se on osa elämää kyl se mulle on nyt iskostunu. - - niin tuota sen sillai että ei sitä tiedä millon kenenki vuoro tulee ja onneks ei tiedä. - - ja sit se että niinku on niinku huomannu että miten miten niinku maailmassa on nykysin niin paljon tappavia sairauksia toisaalta on on paljon onnettomuuksia semmosia uskomattomimpia onnettomuuksia ja, ja tota no vaikka nytten näitä luonnonkatastrofeja kaikkia et kyllähän sitä ihan eri tavalla niinku varmaan näitten menetysten jälkeen ni seuras sitä vuoden takasta tsunamiaki, ku semmonen henkilö joka ei oo menettäny et sa tai ainakaan lähiaikoina - - Et kyl se niinku kun se on lähellä ni kyl se niinku sit kaikki kaikkien muittenki menetykset sattuu. (I7)

Kuka pelkää kuolemaa?

Mielipiteemme ja kokemuksemme kuolemasta rajoittuvat usein tiedotusvälineiden esittämiin näkemyksiin siitä, mitä kuolema yhteiskunnassamme on. Tiedotusvälineiden antama kuva kuolemasta on kuitenkin usein keinotekoinen tai etäinen, joskus epätodellinenkin. Se ei välttämättä kosketa henkilökohtaisesti ja näin ollen kuolema näyttäytyy asiana, joka voidaan nähdä muualla mutta jota ei tarvitse omassa elämässään kokea kuin vain äärimmäisen harvoin. Ihmiset eivät kohtaa todellista kuolemaa, vaan tarinoita ja kuvia kuolemasta. Kuolemasta kertovia lehtiartikkeleita tai uutisjuttuja nähdään päivittäin joka puolella, mutta ne eivät tunnu samalla tavalla todelliselta kuin läheisen kuolema tai oma edessä oleva kuolema. Median välittämä kuva kuolemasta on harvoin kovinkaan kaunis tai seesteinen, sillä uutisoinnin arvoisiksi koetaan yleensä vain kaikkein järkyttävimmät ja epätavallisimmat kuolemantapaukset. Tämäkin lisää omalta osaltaan pelkoa kuolemaa kohtaan: kuolema on jotakin hirvittävää, elämään kuulumatonta ja täysin käsittämätöntä, vaikka todellisuus on usein täysin toisenlainen.

- - nyt sit tuntuu et iltapäivälehdissä koko ajan on niinku niinku, mua ärsyttää tietenkä kaikki semmoset koko ajanhan ne on vaan murhia ja sitä ja tätä ja tota että niinku se on, se ei ainakaan tee kuolemasta kovin kaunista asiaa ihan oikeesti et aina vaan tuodaan niinku se et miten järkyttävää tai hirveetä joku asia on että, ois niillä aika kauheesti oppimista kyllä tuolla medias jos ne haluais oikeesti haluais niinkun parantaa maailmaa - - et nehän vois saada vaikka mitä hienoo aikaseks kun ne miettis vähän sitä että minkälaisii asioita ne tois esille ja millä tavalla. - - siel näkyy kaikki kaikki tota noin niinkun nytkin tappamiset ja ja onnettomuudet ja siis kaikki ikävä, kaik kaikki kuolema on mun mielestä aina liitetty johonki ikävään, sit se okei joku siis joku teatterinäyttelijä kuolee tai muuta ni siitä voidaan sanoo ihan asiallisestiki. (I5)

Katastrofin tai onnettomuuden sattuessa ei riitä se, että media raportoisi kuolemasta, vaan sen on myös rekonstruoitava katastrofi tai onnettomuus yhä uudelleen ja uudelleen. Media tuo kuoleman silmiemme eteen ja tietoisuuteemme. Kuolema onkin jätetty postmodernissa yhteiskunnassa paljolti lääketieteen eli sairaaloiden ja median harteille. Koska nämä tahot ovat niitä, jotka auttavat meitä luomaan näkemyksiä kuolemasta, voitaisiin jopa sanoa, ettei kuolema ole tabu koko yhteiskunnassamme, vaan vain näiden kahden alan piirissä: lääketiede ja media tekevät tavallisen ihmisen tavallisesta kuolemasta tabun. (Walter 1991, 303.) Yksittäisten merkkihenkilöiden kuolemasta kyllä puhutaan paljonkin, samoin kuin muista jollakin tavalla erikoisista kuolemantapauksista, mutta tavallinen kuolema ei kiinnosta ketään muuta kuin vainajan läheisiä. Loppujen lopuksi tällainen suhtautuminen kuolemaa kohtaan saa meidät uskomaan, ettei tavallinen kuolema ole kiinnostava aihe tai ainakaan sitä ei tarvitse mitenkään erityisesti käsi-

tellä. Kuoleman on oltava epätavallinen, että se ylipäänsä kannattaa ottaa puheenaiheeksi tai että se voi koskettaa ihmisiä yhteisöllisesti.

- - yhteiskunta on muuttunut kylläkin mediayhteiskunnaksi. Kaikesta pitää heti tiedottaa, ajankohtaisista asioista. Kuolema on vain silloin ajankohtainen, kun joku julkinen henkilö haudataan (esim. presidentti, kenraali jne.). (I10)

Olen monesti ajatellut ihmisten suhtautumista kuolemaan. Olen selittänyt sen myös niin, että yksittäisen ihmisen kuolema ei tässä raaistuvassa maailmassa enää kosketa ketään. Oli se sitten kuinka raaka ja väkivaltainen kuolema hyvänsä. Vasta totaalinen katastrofi, hirveä bussionnettomuus, satoja tappanut terroriteko antaa luvan surra. Kuoleman pitää tulla jotenkin rytinällä, kaataa alleen mahdollisimman monta, että se olisi totta. (I8)

1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kuolemasta on tullut hyvin vahvasti institutionaalisoitu ja yksityinen asia. Institutionaalinen kuolema on sen takia, että se tapahtuu useimmiten sairaalassa specialistien valvovien silmien alla ja yksityinen sen takia, että kuolema ei enää kosketa kokonaista yhteisöä, kollektiivia, vaan vain tiettyä tarkoin rajattua perhepiiriä. Kuolema kuitenkin tekee näkyväksi ja vahvistaa sen, millaisia asioita kyseinen kulttuuri arvostaa ja millaiset arvokäsitykset kulttuurissa vallitsevat. (Åkesson 1997, 10 – 12.) Nykyiset kulttuurissamme vallitsevat arvot perustuvat pitkälti materiaaliseen hyvinvointiin ja taloudelliseen tuottavuuteen, ei niinkään ihmisten henkiseen hyvinvointiin tai tunne-elämään. Ympäröivä yhteiskunta ei anna ihmisille mahdollisuutta surra riittävästi, vaan heitä hoputetaan pääsemään surustaan yli ja palaamaan takaisin ns. normaaliin elämään mahdollisimman pian. Ihmisille ei anneta postmodernissa yhteiskunnassa juurikaan tilaisuuksia näyttää ja käsitellä tunteitaan. Omien tunteiden näyttäminen voidaan tulkita helposti heikkouden osoitukseksi, joten tunteiden julkista näyttämistä vältellään mieluummin kuin, että niistä kerrotaan avoimesti. Postmoderni yhteiskunta ei suosi heikkoutta, vaan ennen kaikkea tehokkuutta ja tuottavuutta, jollainen jokaisen yksilönkin on pyrittävä olemaan.

- - että minun mielestä ihmisillä ja sillä ulkopuolisilla ihmisillä on tavaton kiire että siitä surusta äkkiä selvittäis että mun mielestä sille ei anneta, mahdollisuuksia nyt on jollakin tavalla mutta että hyvin helposti lähetään leimaamaan että kyllä toi nyt jotenki on... (I2)

Nyky yhteiskuntamme ei tunne sanaa kuolema. Siihen ei ole aikaa. - - Se on jotain, joka tapahtuu toivottavasti naapurille, ei minulle... koska on niin kiire. - - Olemme ajautuneet ns. kvarttaalitalouteen, eli kaikki pitää tapahtua nyt ja mieluummin jo eilen. (I10)

Jotta kuolemasta voisi tulla aidosti osa yhteiskuntaamme ja osa ihmisten elämää, on oltava mahdollisuuksia kuoleman kohtaamiseen ja kuoleman aiheuttamien tunteiden opettelemiseen ja läpikäymiseen. Koska kuolemasta on tullut yksilöllinen, pientä perhepiiriä koskettava tapahtuma, ei todellisen kuoleman kohtaamiseen ole mahdollisuutta kuin vasta sitten, kun joku läheisistä kuolee. Ihmiset vieraantuvat kuoleman todellisuudesta aivan huomaamattaan, vaikkei tätä edes tietoisesti haluttaisi. Elämäämme hallitsee vääristynyt turvallisuudentunne: monet uskovat, että juuri minulle tai läheisilleni ei voi tapahtua mitään ikävää. Toisaalta jos jotakin ikävää sattuu, on tällaiseen tapahtumaan löydettävä aina selvä syy tai syyllinen. Kuolema on aina seurausta jostakin. Kuolema on elämän vastakohta, jotakin sellaista, jota vastaan meidän on kaikin tavoin taisteltava ja pyrittävä välttelemään viimeiseen asti. Kuolema on luopumista ja kaikenlainen luopuminen on vastoin ihmisen käsitystä elämästä ja maailmasta.

Luulen, että useimmille kuolema on etäisempi asia kuin aikasemmin. Kuolleita ihmisä harvoin näkee, varsinkaan lähipiirissä lapsia tai nuoria aikuisia. Vallitsee tietty turvallisuuden tunne – minulle ei tuskin voi tapahtua 'mitään'. (I12)

Mut sitä niinku sit se että ku kuvittelee et elämä on nykyään nin niinku kaikkea yritetään tehdä niin hirveen turvalliseks, kaikki tuntuu niinku semmoselt turvalliselt - - ni on semmonen näennäinen olo että et niinku on turvallista. - - Ollaan niinku ihan turvallisella hiihtoreissulla ni tapahtuu jotain näin, sit sitä... sitte on tietysti se vääryys et aina aatteli et ei ei niinku mitään, ei tääl oo mitään oikeudenmukaisuutta tämmösis vaikka monis asioissa yritetään olla kauheen oikeudenmukasia ni sitte tässä ei ookaan enää mitään sanomista - -. (I5)

Jotta kuolemaa ei nähtäisi enää vain kiellettyinä ja vaiettuna osana elämäämme, on siitä opittava puhumaan aidosti ja rehellisesti, samoin kuoleman aiheuttamista tunnetiloista. Näin on varmasti jo osittain tapahtunutkin, mutta yleensä he, jotka osaavat käsitellä kuolemaa luonnollisena osana elämää, ovat joutuneet elämänsä aikana kokemaan menetyksiä ja kuolema on tullut heille näiden kokemusten myötä tutuksi. Kuitenkin meidän jokaisen olisi opittava käsittelemään kuolemaa ja kohtaamaan kuoleva tai kuollut ihminen. Esimerkiksi nykyinen kuolevien hoito osoittaa omalla tavallaan jo käynnissä olevaa asennemuutosta: ihminen voi nykyään jälleen kuolla kotiin tai ainakin häntä voidaan hoitaa kotona viimeisiin elinpäiviin asti. Kuoleman ei tarvitse olla vain kaukainen institutionalisoitu tapahtuma, vaan siihen voi myös aidosti ottaa osaa ja samalla käsitellä omia tunteitaan kuolemaa kohtaan.

Jotenkin se että uskosin että se semmonen kuoleman joku tämmönen piilottaminen ni

et siitä ois mun mielestä ehkä jo aallonpohjassa käyty, et nyt kuitenkin ni vaikka vaikka niinkun ihminen kuolis sairaalassa ni ehkä siihen on jo tullu vähän jotain semmosta pehmeyttä ja että omaiset voi siihen osallistua tai olla tai tehdä jonkun oman mielensä mukaan siihen - - toisaalta on vähä enemmän tietämystä saattohoidosta ja kotisaattohoidosta ja just tän tyyppisistä asioista mitkä mitkä mun mielestä ois ois niinku että oltas se aallonpohja jo kuitenkin - - ohitettu. (I2)

Yhteiskunnassamme on alettu viime aikoina käsitellä monia arkojakin asioita avoimesti ja julkisesti. Omista vaikeuksista ja selviytymisestä voidaan kertoa häpeilemättä, ilman leimautumisen pelkoa. Pian voi olla niinkin, ettei löydy enää mitään sellaista aihetta, josta emme voisi ääneen puhua ja keskustella. Kuolema on kriisi, josta on selvittävä kuten mistä tahansa kriisistä: on pyrittävä selvittämään, mistä kuolemassa todella on kysymys. Kriisit kuitenkin kasvattavat ihmistä ja niiden läpikäyminen voi tehdä elämästä jälleen elämisen arvoista. Kriisit tuovat elämään muutoksia, jotka vievät elämää eteenpäin ja antavat sille uusia merkityksiä. Nykyinen kulttuurimme on monin tavoin hyvin vapaa ja vapaamielinen ja tämä tulee varmasti näkymään myös kuolemaa koskevassa keskustelussa. Ajat muuttuvat, yhteiskunnat muuttuvat ja ihmiset muuttuvat, joten mikseivät käsitykset kuolemastakin olisi koko ajan muutoksen kourissa.

Kyl mä huomaan semmosta herkistymistä tälle asialle - - mä vaan niin monesti aatellen sitä et ihmisillä on eri keinot tavallaan kehittyä ihmisyydessä ja kasvaa että mikä teema kelläki - - ylipäättäskin nin on ruvettu niinku enemmän jotenki semmonen niinku, ruvettu niinku tämmösiä vaikeita asioita - - enemmän käsittelemään kun ennen, et se on ennen ollu semmosta pintaa - - jotenki kyllä huomaa sellasta henkistymistä tai herkistymistä ylipäättänsä, ku ihmisillä on vaikeeta. - - Mut se herkistää varmaan myös tätä aihetta sitten, et kohta ei oo mitään asioita mistä ei voi puhua - - et niinku miten me laajalti käydään niinkun yhteiskunnallisella tasolla semmosia niinku tabusia juttuja. - - Mut kyllä se on vaan sanon et se on tämmösen yleisen kaiken asioitten vapautumisen yksi muoto - - justiinsa puhuttu yleisen ilmapiirin vapautumisesta - - eihän ne nyt kaikki hyviä asioita asioita oo mitä on vapautunu mutta tota mut kyllä se semmoseen varmaan semmoseen avoimuuteen ja semmoseen keskusteluun liittyy - - ilma- piiri muuttuu hyvässä ja pahassa. (I3)

Nykyisiä käsityksiä kuolemasta ja siitä, kuinka näkyvää kuolema kulttuurissamme on, verrataan usein helposti siihen, millaisia näkemyksiä kuolemaan liitettiin esimerkiksi omavaraistaloudessa eletessä. Vaikka vanhasta kuolemankulttuurista usein puhutaan jopa hieman haikeaan sävyyn ja sitä pidetään mallina nykyisellekin kuolemankulttuurillemme, on hyvin epätodennäköistä, että suhtautumisemme kuolemaan tulisi enää koskaan olemaan samanlaista. Maailmamme on muuttunut kaikilta osin niin paljon, että palaaminen vanhaan kuolemankulttuuriin ei ole enää mahdollista. Esimerkiksi kuolevan ihmisen hoito on muuttunut täydellisesti ja vaikka sairaalakuolemaa joskus pidetään

negatiivisena, jopa huonona tapana kuolla, voi se olla kuolevalle itselleen paljon helpompi kuin kotona ilman kipulääkitystä tapahtuva kuolema.

Kuoleman tabuisuus – aina täällä?

Usein vaikuttaa siltä, että nykyisin pohditaan huomattavasti aikaisempaa enemmän sitä, onko kuolema todellakin kielletty aihe yhteiskunnassamme ja puhutaanko kuolemasta riittävästi vai yritetäänkö se piilottaa pois näkyvistämme. Tällaisten asioiden problematisoiminen ei kuitenkaan ole millään tavalla ainutlaatuista, nimenomaan 2000-luvulle tyypillinen ilmiö, vaan viimeistään 1980-luvulta lähtien ovat samat teemat olleet mielenkiinnonkohteena ja jo tuolloin kuoleman kieltäminen ja piilottaminen keskuudessamme on asetettu kyseenalaiseksi. Esimerkiksi Anssi Peräkylä on pohtinut tätä teemaa teoksessaan *Kuoleman monet kasvot* (1990, 135) ja hän esittää muun muassa ajatuksen, jonka mukaan yhteiskunnallemme tyypillistä ei ole niinkään kuoleman kieltäminen, vaan nimenomaan puhe kuoleman kieltämisestä. Kuoleman kieltämistä ja kuoleman tabuisuutta on pohdittu ja problematisoitu jo vuosien, jopa vuosikymmenien ajan, mutta silti yhä edelleen kuoleman kieltämistä pidetään juuri 2000-luvulle tyypillisenä piirteenä. Käsitys kuoleman tabuisuudesta on oletus, jota ei välttämättä edes kyseenalaisteta eikä sen todenperäisyyttä sen kummemmin pohdita; kuoleman oletetaan olevan kielletty, sillä kaikkialla annetaan näin ymmärtää. Ja kuitenkin kaikkialla on mahdollista nähdä kuolemaa: meidän ei tarvitse kuin avata silmämme ja voimme helposti havaita ympärillämme moniakin asioita, jotka tuovat kuolemaa avoimesti esille, eivätkä suinkaan pyri tekemään siitä tabua. Onkin täysin oikeutettua kysyä, miten kuolema, josta puhutaan ja kirjoitetaan lähes koko ajan, voisi edes olla tabu? Kuolema ei ole sitä, mitä se on joskus ollut, mutta onko kuolema todella kielletty vai ovatko vain ajatuksemme kuolemasta kiellettyjä meiltä itseltämme?

Totta on se, että kuolema on siirretty pois ihmisten silmistä sairaaloihin, mutta yksistään kuoleman sairaalaan siirtyminen ei ole tehnyt siitä kiellettyä. Vaikka kuoleva läheinen olisikin sairaalahoidossa, halutaan häntä käydä katsomassa niin usein kuin se on vain mahdollista ja pitää hänet näin vielä elämässä kiinni viimeisiin hetkiin saakka. Mitä kuolema sitten oikein on sairaalan todellisuudessa ja sairaalan elämässä? Tekeekö sairaalaympäristö kuolemasta tabun? Anssi Peräkylä on edellä mainitussa teoksessaan pohtinut sitä, mitä kuolema ja kuoleva potilas ovat sairaalan arjessa ja miten kuolemaan suhtaudutaan sairaalaympäristössä. Hän on sitä mieltä, että kuolema on selvästi esillä

sairaalan erilaisissa sosiaalisissa muodoissa, se on läsnä puheessa ja toimissa. Kuolemaa ei yritetä piilotella, vaan sen kanssa tullaan toimeen. (Peräkylä 1990, 135.) Moderni sairaanhoito ei alkutaipaleellaan ottanut sairastavaa ihmistä huomioon kokonaisuutena, vaan vain yhteisöstään irrotettuna biologisena olentona. Nykyisessä sairaanhoidossa potilasta ei kuitenkaan käsitellä vain erillisenä ruumiina, vaan kokonaisuutena, jota ei voida irrottaa yhteisöstään ja sosiaalisesta kontekstistaan. Enää ei sairaalakulttuurissa-kaan riitä näkemys potilaasta pelkkänä objektina, esineenä, vaan tärkeintä on luoda aito, inhimillinen yhteys potilaan ja hoitavan henkilökunnan välille. Näin ollen kuolemaan ei voida ajatella olevan pelkkä voitettavissa oleva objekti, vaan sen ymmärtäminen tapahtuu erilaisten ihmissuhteiden ja tunteiden kautta. Kuoleman hallinnassa ja käsittelyssä tarvitaan sellaisia spesialisteja, jotka osaavat käsitellä tunteita ja ihmissuhteita sekä sairaalassa että sairaalan ulkopuolella. (Peräkylä 1990, 46 – 47.)

Vaikka kuolema vaikuttaa sairaalaympäristössä hyvin sterilisoidulta ja medikalisoitulta, koskettaa se kuolevan itsensä lisäksi monia hänen läheisiään ja näin ollen kuolemassa on kyse laajasta tunteiden ja ihmissuhteiden verkostosta, jonka merkitystä ei voida väheksyä. Kuolema on organisoitu perheyhteisön varaan eikä kuolemaa voida kuvitella ilman perheyhteisön tukea, jo sairaalassa vietetyt viimeiset hetket tuovat esille yhteisön ja yhteisöllisyyden tärkeyden (Peräkylä 1990, 57). Kuoleman käsittelyn siirtyminen sairaalaympäristöön voi monessa tapauksessa myös helpottaa merkittävästi kuolevan ja kuoleman käsittelyä. Kokenut ja osaava sairaalan henkilökunta voi antaa tukensa kuolevalle ja hänen läheisilleen sekä auttaa kuoleman käsittelyssä. Lääketiede ja sairaaloissa tapahtuva hoito luovat kuolemalle turvalliset puitteet, jossa kaikki mahdollinen pyritään tekemään eikä jälkeen jääneiden tarvitse miettiä, olisiko kuolema sittenkin pystytty esittämään. Toisaalta kuolevan ympärille muodostuu eräänlainen yhteisö läheisistä ja häntä hoitavasta sairaalahenkilökunnasta, yhteisö, joka on yhtenäinen kokonaisuus ja jota ei voida rikkoa vaarantamatta kuolevalle annettavaa hoitoa. (Siltala 1985, 167.) Sairaalahenkilökunnalle kuolema on lähes päivittäinen, arkipäiväinen asia, joten heillä on mahdollisuus antaa oikeanlaista tukea kuoleman hetkellä ja yrittää auttaa kuolevan läheisiä ymmärtämään, mistä kuolemassa oikeastaan on kysymys. Kuoleman siirtyminen specialistien käsiin ei olekaan yksinomaan kuolemankulttuuriamme köyhdyttävä piirre, vaan sen avulla kuolemasta voidaan tehdä myös helpommin lähestyttävä, mikä toki edellyttää sitä, että sairaalahenkilökunnalla on aikaa ja halua auttaa ihmisiä kohtaamaan kuolema.

Kehdosta hautaan – ideoista päätelmiin

Mitä kuolema on postmodernissa tietoyhteiskunnassamme? Siihen tuskin kukaan voi antaa yksiselitteistä vastausta, sillä näkemyksiä on aivan yhtä paljon kuin maailmassa ihmisiä. Kuolemaa koskevien näkemysten moninaisuus on vain yksi hyvä esimerkki aikamme moninaisuudesta: yksilöt voivat rakentaa oman elämänsä juuri sellaiseksi kuin haluavat eikä heidän tarvitse noudattaa yhteisön ennalta määrittämiä käyttäytymistapoja orjallisesti, toki joissakin tilanteissa myös tällaiset valmiit käyttäytymismallit helpottavat elämää. Kuoleman käsittelyyn sekä yksilöllisesti että yhteisöllisesti on kuitenkin aina liittynyt erilaisia rituaalisia toimintatapoja, ja rituaalit ovat tärkeitä yhä edelleen, mutta ne eivät välttämättä ole enää muodoltaan samanlaisia kuin aikaisemmin. Rituaalit muuttavat muotoaan samalla, kun kuolemaan liittyvät käsitykset muuttuvat. Tekninen kehitys tuo omat mahdollisuutensa rituaalisiin käytänteisiin: tuhannet virtuaalikynttilät palavat tälläkin hetkellä eri internetsivuilla ja aina vain uusia syttyy päivittäin.

Kuolema liitetään usein johonkin konkrettiseen, johonkin, mikä tekee kuolemasta todellisen tuntuisen ja ymmärrettävän. Esimerkiksi konkreettiset paikat ovat kuoleman käsittelyssä tärkeitä apuvälineitä ja niissä muistot kuolleesta läheisestä saavat elävän muodon. Vaikka kuolinpaikat tekevät kuolemasta nykyään uudella tavalla näkyvän osan kulttuuriamme, ei varsinainen kuolinpaikka ole aina välttämättä se kaikkein merkityksellisin paikka: kuolinpaikkaa tärkeämpiä voivat olla erilaiset yhteiseen elämään kuuluneet paikat, joista on paljon eläviä muistoja. Meidän elämäkokemuksemme ovat tiiviisti sidoksissa erilaisiin paikkoihin, näin myös kuolemaan liittyvät kokemukset: me luomme ja muokkaamme paikkoja, mutta myös paikat muokkaavat ja ohjaavat meidän elämäämme. Tilat ja paikat antavat elämällemme kiintopisteitä, joihin voimme kiinnittää elämämme tapahtumat ja tehdä näin elämästämme merkityksellisen.

Onko kuolema sitten näkyvä vai näkymätön osa kulttuuriamme? Mitä ilmeisimmin kuoleman ajatellaan olevan kielletty asia, josta ei voi aidosti keskustella, mutta kuitenkin keskustelua kuolemasta käydään monissa eri yhteyksissä ja monesta eri näkökulmasta. Kuoleman on helppo sanoa olevan tabu, sillä yhteiskunnassamme tuntuu vallitsevan yleinen oletus siitä, että näin todellakin on. Moni asia kuitenkin osoittaa täysin päinvastaita: esimerkiksi hautaustestamenttien suosio kasvaa koko ajan ja ihmiset haluavat suunnitella omaa kuolemaansa, tehdä siitä omannäköisensä. Jos kuolema olisi kielletty, tuskin kovinkaan monelle tulisi edes mieleen suunnitella omia hautajaisiaan. Kun kuo-

lemasta tulee jostakin syystä ajankohtainen aihe, täyttyvät erilaiset keskustelupalstat ja mielipideosastot kirjoituksista puolesta ja vastaan. Kuolema saa ihmiset ottamaan kantaa, keskustelemaan, väittelemään, kertomaan oman mielipiteensä. Kuolema synnyttää aina mielipiteitä ja hyvin usein nämä mielipiteet halutaan myös tuoda julki. Miten kuolemasta sitten pitäisi puhua, miten sitä pitäisi tuoda esille, jotta voisimme kokea sen olevan todella osa elämäämme? Miksi kaikki ne tavat, joiden kautta kuolema nykyisin tulee esille, eivät riitä? Mikä näissä tavoissa on vikana? Kun nyt selvästi näyttää siltä, että kuolema on kuin onkin kulttuurissamme esillä, olisi kenties aiheellista tarkastella sitä, miksi ihmiset kuitenkin kokevat kuoleman olevan piilossa. Toki on ymmärrettävää, ettei kuolemasta puhuta tavallisessa arkipäivän elämässä, silloin kun se ei ole ajankohtainen. Mutta onko kuolemasta tarpeen puhua koko ajan, taukoamatta? Tekisikö tämäkään siitä sen ymmärrettävämpää? Eikö tärkeintä ole kuitenkin se, että kuolemasta voi puhua silloin kun siihen on todella tarvetta?

Kuolema on aina yhtä ajankohtainen aihe, ja tulee varmasti sitä myös olemaan. Koskaan ei ole sellaista tilannetta, että kuolemasta olisi sanottu kaikki, mitä sanottavissa on. Meillä jokaisella on omat näkemyksemme elämän päättymisestä, elämän pääte pisteestä, eikä mikään näistä näkemyksistä ole toista parempi tai oikeampi. Kuolemasta voidaan käydä aina keskustelua, vain keskustelun näkökulmat muuttuvat aikojen ja kulttuureiden muuttuessa. Syntyminen ja kuolema kuuluvat jokaisen elävän olennon olemassaolon kokonaisuuteen, mutta vain meillä rationaalisesti ajattelevilla ihmisillä on etuoikeus tiedostaa oman olemassaolomme rajallisuus. Vaikka tietoisuus kuolemasta ei välttämättä aina tunnu etuoikeudelta, juuri sen avulla voimme tehdä elämästämme merkityksellisen ja ymmärtää elämäämme paremmin. Jokainen päivä voi olla viimeinen, mutta jokainen uusi päivä tarjoaa myös mahdollisuuden; jokainen voi kuitenkin itse yksilönä päättää käyttääkö tarjolla olevat mahdollisuudet hyväkseen vai ei. Vaikka kuolema vie paljon pois elämästämme, se myös tuo monia uusia asioita opittavaksemme. Kuolema tarjoaa mahdollisuuden kasvaa ihmisenä, kehittää itseään ja ymmärtää itseään paremmin.

Että ei se välttämättä oo et vaikka kuoleman kanssa tekee hommia ja se on läsnä tuon tuostakin että se olis pelkästään jotakin synkkää taikka pimeetä, nimenomaan se antaa elämälle myös oman arvon, arvokkuuden, miten lyhyt ihmiselämä on. (I1)

AINEISTOT JA LÄHTEET

Kaikki nauhat, litteroinnit, kirjoitukset, sähköpostiviestit, kenttätyöpäiväkirja ja lehtileikkeet sekä kopiot lehtileikkeistä tekijän hallussa.

Haastattelut

I1 nainen, 28.2.2005, kesto n. 60 min.

I2 nainen, 6.4.2005, kesto n. 70 min.

I3 nainen, 15.11.2005, kesto n. 80 min.

I4/1 nainen, 16.11.2005, kesto n. 60 min.

I5 nainen ja I6 nainen, 12.2.2006, kesto n. 90 min.

I7 nainen, 13.2.2006, kesto n. 90 min.

Kirjoitukset

I4/2 nainen, 16.11.2005 (alun perin kirjoitettu vuonna 2003, 14 konekirjoitettua sivua).

I8 nainen, 29.9.2005 (kymmenen käsinkirjoitettua sivua).

Sähköpostiviestit

I9 nainen, 30.10.2005.

I10 mies, 15.11.2006.

I11 mies, 10.1.2006.

I12 mies, 7.2.2006.

Radio-ohjelma

Kuoleman kohtaaminen, keskusteluohjelma, Radio Yle 1, 5.3.2006, kesto n. 120 min.

TV-dokumentti

Suomalainen kuolema, Yle TV1, 5.3.2006, kesto n. 50 min.

Kenttätyöpäiväkirja ja havaintopäiväkirja

31.1.2005 – 13.2.2006

Lehtileikeaineisto

Lehtileikkeitä noin sata kappaletta vuodesta 1998 vuoteen 2007 sekä sanoma-, aikakau-

si- että iltapäivälehdistä.

WWW-lähteet

www1: Suomi24.fi -keskustelupalsta, keskustelua kuolemasta:

<<http://keskustelu.suomi24.fi/show.fcgi?category=97&conference=4500000000000156&subcat=699>> (Viimeisin viittaus 29.5.2006.)

www2: SPR:n nuorten keskustelupalsta.

<<http://www.redcross.fi/chat/read.php?f=1&i=1159&t=1159>> (Viimeisin viittaus 5.1.2006, sivuja ei löydy enää internetistä, tekijällä kopio sivuista.)

www3: Korhonen, Salme 2005. Kuolema ja kulttuurien tutkimus – bibliografia 1989 – 2004. Sivustolla Fingerroos, Outi & Koski, Kaarina (toim.), Elore, vol. 12 – 1/2005.

<http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_05/kor1_05.pdf> (Viitattu 31.1.2008.)

Painetut lähteet

Achté, Kalle, Lahti, Pirkko & Rouhunkoski, Laura (toim.) 1987. Suomalainen kuolema. Helsinki: Yliopistopaino.

Anttonen, Veikko 1996. Ihmisen ja maan rajat. 'Pyhä' kulttuurisena kategoriana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 646. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anttonen, Veikko 1999. Elämän kääntöpuolen etnografiaa: kuolema eri uskonnoissa ja kulttuuriperinteessä. Teoksessa Eero Kuperinen (toim.), Kun aika loppuu. Kuolema historiassa. Turku: Turun yliopiston, yleinen historia, 11 – 37.

Ariés, Philippe 1974. Western Attitudes Towards Death: From the Middle Ages to Present. Translated by Patricia M. Ranum. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Biedermann, Hans 2003. Suuri symbolikirja. Seitsemäs painos. Porvoo: WSOY.

Demitshev, Andrei 1999. Kuolema työssä. Johdatus filosofiseen thanatologiaan. Jyväskylä: Atena Kustannus.

Douglas, Mary 2000 [1966]. Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi. Tampere: Vastapaino.

Eliade, Mircea 2003 [1957]. Pyhä ja profaani. Helsinki: Loki-kirjat.

Elias, Norbert 1993 [1982]. Kuolevien yksinäisyys. Helsinki: Gaudeamus.

Everett, Holly J. 2002. Roadside Crosses in Contemporary Memorial Culture. College Station TX: University of North Texas Press.

Fingerroos, Outi 2004. Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Gennep, Arnold Van 1960 [1909]. The Rites of Passage. Chicago: The University of Chicago Press.

Grimes, Ronald 2002. Deeply Into the Bone. Re-inventing Rites of Passage. Berkeley: University of California Press.

Gustavsson, Anders 2004. Rituals Around Unexpected Death. Teoksessa Ene Kõresaar & Art Leete (ed.), Everyday Life and Cultural Patterns. International Festschrift for Elle Vunder. Tartu: Tartu University Press, 206 – 238.

Gylling, Heta Aleksandra 2002. Millaisilla arvoilla tutkimusta voidaan perustella? Teoksessa Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen, Juhani Pietarinen (toim.), Tutkijan eettiset valinnat. Helsinki: Gaudeamus, 70 – 81.

Haarni, Tuukka, Karvinen, Marko, Koskela, Hille & Tani, Sirpa (toim.) 1997a. Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino: Tampere.

Haarni, Tuukka, Karvinen, Marko, Koskela, Hille & Tani, Sirpa 1997b. Johdatus nykymaantieteeseen. Teoksessa Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela, Sirpa Tani (toim.), Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Vastapaino: Tampere, 9 – 34.

Haas, Stefan 2002. Visuaalisuus modernin kaupungin hahmottamisessa. Teoksessa Taina Syrjämaa, Janne Tunturi (toim.), Eletty ja muistettu tila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 211 – 231.

Hallamaa, Jaana & Lötjönen, Sanna 2002. Suomalainen tiedeyhteisö ja tutkimusetiikka. Teoksessa Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen, Juhani Pietarinen (toim.), Tutkijan eettiset valinnat. Helsinki: Gaudeamus, 372 – 383.

Harva, Uno 1933. Altain suvun uskonto. Porvoo: WSOY.

Harva, Uno 1942. Mordvalaisten muinaisusko. Porvoo: WSOY.

Harva, Uno 1948. Suomalaisten muinaisusko. Porvoo: WSOY.

Heikkilä, Kai & Jokivuori, Pertti 1994. Kuoleman salaisuus. Helsinki: Kirjayhtymä.

Huntington, Richard & Metcalf, Peter 1979. Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual. Cambridge: Cambridge University Press.

Hyry, Katja, Pentikäinen, Antti & Pentikäinen, Juha 1995. Lumen ja valon kansa. Suomalainen kansanusko. Porvoo: WSOY.

Jargon. Kulttuuriantropologian englanti-suomi oppisanasto 1998. Viides, korjattu ja täydennetty painos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta.

Jetsu, Laura 2001. Kahden maailman välillä. Etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 853. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Junnonaho, Martti (toim.) 1985. Etiäinen I. Folkloristiikkaa ja uskontotiedettä. Turku: Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos.

Juvelius, Einar W. 1932. Suomen kansan aikakirjat I osa. Viides painos. Helsinki: Ota-va.

Kalish, Richard A. (edited by) 1980. *Death and Dying: Views from Many Cultures*. Farmingdale, N.Y.: Baywood Publishing.

Kalish, Richard A. (edited by) 1980. *Death, Dying, Transcending*. Farmingdale, N.Y.: Baywood Publishing.

Karjalainen, Pauli Tapani 1997a. Aika, paikka ja muistin maantiede. Teoksessa Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela, Sirpa Tani (toim.), *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Vastapaino: Tampere, 227 – 241.

Karjalainen, Pauli Tapani 1997b: *Maailman paikoista paikan maailmoihin – kokemuksen geografiaa*. Julkaisussa *Tiedepolitiikka: Edistyksellinen tiedeliitto ry:n julkaisu* 22 (1997): 4, 41 – 46.

Karjalainen, Pauli Tapani 2004. *Ympäristö ulkoa ja sisältä: geografiasta geobiografiaan*. Teoksessa Raine Mäntysalo (toim.), *Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 49 – 68.

Karjalainen, Sakari, Launis, Veikko, Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juhani (toim.) 2002. *Tutkijan eettiset valinnat*. Helsinki: Gaudeamus.

Kertzer, David I. 1988. *Ritual, Politics, and Power*. New Haven: Yale University Press.

Kõresaar, Ene & Leete, Art (ed.) 2004. *Everyday Life and Cultural Patterns*. *International Festschrift for Elle Vunder*. Tartu: Tartu University Press.

Korhonen, Salme 1990. *Kuolema Suomen perinnetieteellisessä kirjallisuudessa*. *Bibliografia vuoteen 1989*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 7. Helsinki:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) 2005. Polkuja etnologian menetelmiin. Helsinki: Ethnos ry.

Krishnamurti, J. 1992. *On Living and Dying*. London: Victor Gollancz Ltd.

Krohn, Kaarle 1915. Suomalaisten runojen uskonto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 137. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kuparinen, Eero (toim.) 1999. *Kun aika loppuu. Kuolema historiassa*. Turku: Turun yliopisto, yleinen historia.

Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Lappi, Tiina-Riitta 2005. Etnologinen tutkimus osana yhteiskunnallista keskustelua. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki: Ethnos, 291 – 300.

Leach, Edmund 1976. *Culture and Communication. The Logic by Which Symbols are Connected. An introduction to the use of structuralist analysis in social anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lehmusto, Heikki T. 1937. Muistajaiset. Julkaisussa *Virittäjä*. Kotikielen seuran aikakauslehti. Helsinki, 417 – 423.

Lennon, John & Foley, Malcolm 2002. *Dark Tourism*. London: Continuum.

Lloyd, David W. 1998. *Battlefield Tourism. Pilgrimage and the Commemoration of the Great War in Britain, Australia and Canada 1919 – 1939*. Oxford: Berg Publishers.

Marcovitz, Eli 1980. What is the Meaning of Death to the Dying Person and His Survivors? Teoksessa Richard A. Kalish (edited by), *Death, Dying, Transcending*. Farming-

dale, N.Y.: Baywood Publishing, 61 – 73.

Moore, Joan 1980. The Death Culture of Mexico and Mexican Americans. Teoksessa Richard A. Kalish (edited by), *Death and Dying: Views from Many Cultures*. Farmingdale, N.Y.: Baywood Publishing, 72 – 91.

Mäntysalo, Raine (toim.) 2004a. Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite. Jyväskylä: Atena Kustannus.

Mäntysalo, Raine 2004b. Johdanto. Teoksessa Raine Mäntysalo (toim.), *Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite*. Jyväskylä: Atena Kustannus, 9 – 18.

Nenola, Aili 1982. *Studies in Ingrian Laments*. FF Communications 234. Helsinki: Suomalainen tedeakatemia.

Nenola, Aili 2002. *Inkerin itkuvirret*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 735. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nenola-Kallio, Aili 1985. Kuolema, yksilö ja yhteisö. Kuolemanrituaalien alustavaa tarkastelua. Teoksessa Matti Junnonaho (toim.), *Etiäinen I. Folkloristiikkaa ja uskontotiedettä*. Turku: Turun yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, 178 – 206.

Niiniluoto, Ilkka 2002. Tieteen tunnuspiirteet. Teoksessa Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen, Juhani Pietarinen (toim.), *Tutkijan eettiset valinnat*. Helsinki: Gaudeamus, 30 – 41.

Paulaharju, Samuli 1924. *Syntymä, lapsuus ja kuolema. Vienan Karjalan tapoja ja uskomuksia*. Kalevalaseuran julkaisuja 2. Porvoo: WSOY.

Peltonen, Ulla-Maija 2003. *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 894. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pentikäinen, Juha 1990. Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Perinteentutkimuksen terminologia 1998. Helsinki: Helsingin yliopisto, kulttuurien tutkimuksen laitos, folkloristiikka.

Peräkylä, Anssi 1990. Kuoleman monet kasvot. Identiteettien tuottaminen kuolevan potilaan hoidossa. Tampere: Vastapaino.

Pietarinen, Juhani 2002. Eettiset perusvaatimukset tutkimustyössä. Teoksessa Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen, Juhani Pietarinen (toim.), Tutkijan eettiset valinnat. Helsinki: Gaudeamus, 58 – 69.

Relph, Edward 1976. Place and Placelessness. London: Pion Limited.

Ruotsala, Helena 2005. Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. Teoksessa Pirjo Korhokangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala (toim.), Polkuja etnologian menetelmiin. Helsinki: Ethnos, 45 – 76.

Ruth, Jan Erik 1985. Kuoleman ja kuoleamisen psykologia. Teoksessa Jan-Erik Ruth, Pirkko Heiskanen (toim.), Kuolema elämän keskellä. Helsinki: Otava, 113 – 125.

Ruth, Jan-Erik & Heiskanen, Pirkko (toim.) 1985. Kuolema elämän keskellä. Helsinki: Otava.

Sarmela, Matti 1994. Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 587. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Saxén, Ralf 1919. Suomalaisten muinaisusko. Porvoo:WSOY.

Siikala, Anna-Leena 1994. Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa. Toinen, tarkistettu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 565. Helsinki: Suo-

malaisen Kirjallisuuden Seura.

Siltala, Pirkko 1985: Omaisten surutyö. Teoksessa Jan-Erik Ruth, Pirkko Heiskanen (toim.), Kuolema elämän keskellä. Helsinki: Otava, 167 – 184.

Siltala, Pirkko 1987. Kuolevan omaiset. Teoksessa Kalle Achté, Pirkko Lahti, Laura Rouhunkoski (toim.), Suomalainen kuolema. Helsinki: Yliopistopaino, 218 – 235.

Strassoldo, Raimondo 1993. Tilan sosiaalinen rakenne. Julkaisuja 21. Tampere: Tampereen teknillinen korkeakoulu, yhdyskuntasuunnittelun laitos.

Syrjämaa, Taina & Tunturi, Janne (toim.) 2002. Eletty ja muistettu tila. Historiallinen arkisto 215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Talve, Ilmar 1990. Suomen kansankulttuuri. Kolmas, tarkistettu ja täydennetty painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tuan, Yi-Fu 1974. Topophilia. A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Tuan, Yi-Fu 1977. Space and Place. The Perspective of Experience. London: Edward Arnold Publishers Ltd.

Turner, Victor 1977 [1969]. The Ritual Process. Structure and Anti-Structure. Ithaca N.Y.: Cornell University Press.

Utriainen, Terhi 1999. Läsä, riisuttu, puhdas. Uskontoantropologinen tutkimus naisista kuolevan vierellä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 751. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vilkuna, Janne 1992. Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen arkisto 39. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

Virtanen, Leea 1988. Suomalainen kansanperinne. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 471. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vuorela, Toivo 1983. Suomalainen kansankulttuuri. Kolmas painos. Porvoo: WSOY.

Walter, Tony 1991. Modern Death: Taboo or Not Taboo. Julkaisussa *Sociology*, Vol 25 No.2 May 1991, 293 – 310.

Waronen, Matti 1898. Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 87. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Åkesson, Lynn 1997. Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual. Stockholm: Natur och kultur.

LIITTEET

Liite 1: Vertaistukiryhmien kautta levitetyn kyselyn saatekirje ja kysymyslista

Olen etnologian opiskelija Jyväskylän yliopistosta. Olen talven aikana aloitellut graduaani ja nyt yritän kovasti saada aineistoa työtäni varten kokoon. Olen tehnyt kandidaattiseminaarityöni vainajien muistelemisesta 2000-luvun Suomessa ja aihe alkoi kiinnostaa minua niin paljon, että ajattelin jatkaa kuolemaan liittyvän aiheen parissa myös gradusani. Kuolema on ollut etnologiassa mielenkiinnonkohteena jo ainakin 1800-luvulta lähtien, joten haasteellisinta onkin löytää työhön jonkinlainen uusi näkökulma, jonkinlainen lähestymistapa, jota aikaisemmat tutkimukset eivät juurikaan ole käsitelleet. Tarkoitukseni on keskittyä siihen, mitä kuolema on nimenomaan nykykulttuurissamme ja tarkastella sitä eräänlaisena kulttuurisena ilmiönä, joka voi kenties kertoa jotakin meistä ja kulttuuristamme.

Mielestäni yksi uusi piirre kuolemankulttuurissamme on kuolinpaikan merkityksen korostuminen ja kuolinpaikan näkyväksi tekemisen tärkeys. Kuolinpaikka vaikuttaisi olevan esim. erilaisissa onnettomuustilanteissa tai muissa vastaavissa tapauksissa erityisen merkityksellinen. Ainakin kuolinpaikan merkitseminen kynttilöillä ja kukilla väliaikaisesti tai joskus jopa pysyvästi hautapaikan tapaan vaikuttaa olevan nykyään hyvin yleistä. Toisaalta usein kuulee sanottavan, että kuolema on kulttuurissamme monin tavoin vaiettu, joskus jopa kielletty asia, mutta kuolinpaikan merkitseminen tuo kuoleman kuitenkin selvästi esille. Mistä tämä kaikki sitten kertoo?

Nyt haluaisinkin kuulla ajatuksiasi tästä eräänlaisesta uudesta kuolemankulttuurimme piirteestä (kuolinpaikan merkitsemisestä) ja sen merkityksestä. Otan mielelläni vastaan kaikenlaiset ajatukset aiheeseen liittyen, mitä ikinä mieleesi juolahtaa tai mitä ikinä aiheesta ajattelet, niin jokainen ajatuksen murunenkin on tärkeä. Alla on kysymyksiä aiheeseen liittyen. Kysymyksiä on runsaasti, mutta niiden on tarkoitus toimia vain jonkinlaisina ajatusten herättelijöinä. Kirjoituksesi voi, ja mielellään saakin olla hyvin vapaamuotoinen ja juuri Sinun ajatuksiasi kuvastava tai Sinun kokemuksistasi kertova. En siis odota, että vastaat jokaiseen kysymykseen, vaan ennen kaikkea toivon, että kerrot siitä, minkä itse koet tärkeäksi.

Olisin hyvin kiitollinen, jos Sinulla olisi aikaa kirjoittaa hieman ajatuksistasi ja auttaa minua näin ymmärtämään kuolemankulttuuriamme paremmin. Kirjoituksesi voit lähettää minulle alla olevaan posti- tai sähköpostiosoitteeseen. Toki minua voi lähestyä myös puhelimitse, ja jos vain maantieteelliset seikat asian mahdollistavat, teen toki mielelläni myös haastatteluja. Kirjoituksen voit lähettää nimettömänä, mutta olisi mukava, jos laittaisit mukaan sukupuolesi, ikäsi, ammattisi ja asuinpaikkasi. Kirjoitukset tulevat vain minun käyttöön ja käsittelen ne ehdottoman luottamuksellisesti. Lämpimästi ajastasi ja vaivannäöstäsi kiittäen

Ulla Härkönen

Polttolinja 27 A 11

40520 Jyväskylä

p. 050 375 5036

sähköposti: umharkon@cc.jyu.fi

Kysymyksiä/teemoja:

- Mitä mieltä olet kuolemasta, millainen on oma suhtautumisesi kuolemaan? Mitä kuolema sinulle merkitsee? Millaisia uskomuksia sinulla on kuolemaan liittyen?
- Millaisena koet kuoleman nykykulttuurissamme? Usein sanotaan, että kuolema on hyvin näkymätön asia, ehkä jopa jonkinlainen tabu, onko todellakin näin? Onko suhtautuminen kuolemaan jollain tavalla muuttunut vuosikymmenten varrella, millä tavalla?
- Onko vainajien muisteleminen sinulle tärkeää, miksi on/miksi ei? Millä tavalla muistelet edesmenneitä läheisiäsi (esim. tietynlaiset tavat, rituaalit)? Mitä muisteleminen, siihen liittyvät tavat merkitsevät sinulle?
- Oletko koskaan vienyt kynttilöitä, kukkia tai jotakin muuta esim. onnettomuuspaikalle tai muulle kuolinpaikalle? Kerro tilanteesta (tapahtuman taustoista, omista tuntemuksistasi jne.).
- Millaisia ajatuksia paikka herätti sinussa, miksi koit/koet tärkeäksi käydä kuolinpaikalla ja viedä sinne jotakin? Miksi kuolinpaikasta halutaan tehdä näkyvä? Onko paikalla jokin tietty merkitys, miksi? Liittyykö paikkaan esim. jonkinlaisia uskomuksia? Onko kuolinpaikan merkitsemisellä, kuolinpaikalla käymisellä mielestäsi jokin tietty tarkoitus, millainen tarkoitus? Käydäänkö siinä läpi myös

esim. aikaisempia menetyksiä? Miksi vainajaa on tärkeää muistaa heti kuolinpaikalla? Mikä merkitys on kuolintavalla, onko kuolinpaikka erityisen merkityksellinen juuri äkillisen, yllättävän kuoleman yhteydessä?

- Mitä veit kuolinpaikalle (kynttilä, kukka, muistolause...)? Miksi juuri tällaisia esineitä, oliko niillä jokin tarina tai jokin tietty merkitys?
- Mikä on hautapaikan ja kuolinpaikan välinen suhde? Onko toinen yksityisempi kuin toinen? Onko kuolinpaikka jonkinlainen hautapaikan ”korvike” ainakin aluksi, vai mistä on mielestäsi kysymys? Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä hautapaikan ja kuolinpaikan välillä on?
- Mikä on mielestäsi median vaikutus? Onko media tehnyt kuolinpaikalle menemisestä esim. jollakin tavalla helpompaa, mennäänkö tuntemattomienkin ihmisten kuolinpaikalle helpommin?
- Miten julkkisten kuolemat (esim. prinsessa Dianan kuolema) tai jollakin tavalla julkiset kuolemat (esim. jonkinlaiset katastrofit) ja näiden kuolinpaikkojen näkyväksi tekeminen on vaikuttanut ilmiöön yleensä, kuinka tällaiset tapaukset vaikuttavat ihmisten näkemyksiin kuolinpaikasta ja sen tärkeydestä? Onko kysymyksessä jonkinlainen julkinen myötätunnon osoitus (yhdessä sureminen), vai mistä on kyse?
- Mitä tällainen kuolinpaikan merkitseminen ja sitä kautta kuoleman näkyväksi tekeminen mielestäsi kertoo koko kulttuuristamme, yhteiskunnastamme ja aikakaudestamme? Heijastuuko siitä esim. näkemyksemme ja kokemuksemme kuolemasta? Onko kuolemaan suhtautumisessa tapahtumassa jonkinlainen muutos?

Liite 2: Haastattelujen teemalista

- Kerro taustastasi (lähinnä siis miksi olet tässä yhdistyksessä ja sen toiminnassa mukana). Milloin olet tullut yhdistyksen jäseneksi? Miksi? Millaisesta kuolemantapauksesta on kyse? Kerro omista kokemuksista kuoleman suhteen.
- Mitä mieltä olet kuolemasta, millainen on oma suhtautumisesi kuolemaan? Mitä kuolema sinulle merkitsee? Millaisia uskomuksia sinulla on kuolemaan liittyen? Entä yleisemmin, Mitä kuolema nykykulttuurissa ihmisille merkitsee? Miten ihmiset kuolemaan ja vainajiin suhtautuvat (omaan ja muiden kuolemaan)?
- Millaisena koet kuoleman nykykulttuurissamme? Usein sanotaan, että kuolema on hyvin näkymätön asia, ehkä jopa jonkinlainen tabu, onko todellakin näin? Miksi on/ei ole? Onko suhtautuminen kuolemaan jollain tavalla muuttunut vuosikymmenten varrella, millä tavalla? Mistä nämä muutokset ehkä voivat kertoa?
- Onko vainajien muisteleminen sinulle tärkeää, miksi on/miksi ei? Millä tavalla muistelet edesmenneitä läheisiäsi (esim. tietynlaiset tavat, rituaalit)? Mitä muisteleminen, siihen liittyvät tavat merkitsevät sinulle? Mitä vainajien muisteleminen mielestäsi kertoo kuolemasta nykykulttuurissa? Usein muisteleminen on tärkeää, vaikka kuoleman sanotaan olevan näkymätön osa kulttuuriamme? Mitä mieltä olet? Mikä merkitys vainajien muisteleemisellä on yksilölle, entä laajemmin yhteiskunnalle? Mitkä tekijät vaikuttavat siihen, että vainajia halutaan muistella (esim. uskonto, muut taustatekijät...)
- Oletko koskaan vienyt kynttilöitä, kukkia tai jotakin muuta esim. onnettomuuspaikalle tai muulle kuolinpaikalle? Kerro tilanteesta (tapahtuman taustoista, omista tuntemuksistasi jne.). Oliko kuolinpaikka jonkun ystävän/sukulaisen/tutun? Oletko käynyt tuntemattomien kuolinpaikalla? Mitä mieltä olet siitä, miksi tuntemattomien kuolinpaikoilla halutaan käydä? Miksi tuntemattomia vainajia halutaan muistaa (myötätunto omaisia kohtaan vai mikä)?
- Millaisia ajatuksia paikka herätti sinussa, miksi koit/koet tärkeäksi käydä kuolinpaikalla ja viedä sinne jotakin? Millaisissa tilanteissa kuoleman (kuolinpai-

kan) merkitseminen koetaan tärkeäksi, miksi? Miksi kuolinpaikasta halutaan tehdä näkyvä? Onko paikalla jokin tietty merkitys, miksi? Liittyykö paikkaan esim. jonkinlaisia uskomuksia? Onko kuolinpaikan merkitsemisellä, kuolinpaikalla käymisellä mielestäsi jokin tietty tarkoitus, millainen tarkoitus? Käydäänkö siinä läpi myös esim. aikaisempia menetyksiä? Miksi vainajaa on tärkeää muistaa heti kuolinpaikalla? Mikä merkitys on kuolintavalla, onko kuolinpaikka erityisen merkityksellinen juuri äkillisen, yllättävän kuoleman yhteydessä?

- Mitä veit kuolinpaikalle (kynttilä, kukka, muistolause...)? Miksi juuri tällaisia esineitä, oliko niillä jokin tarina tai jokin tietty merkitys?
- Mikä on hautapaikan ja kuolinpaikan välinen suhde? Onko toinen yksityisempi kuin toinen? Onko kuolinpaikka jonkinlainen hautapaikan ”korvike” ainakin aluksi, vai mistä on mielestäsi kysymys? Mitä eroja ja yhtäläisyyksiä hautapaikan ja kuolinpaikan välillä on?
- Mikä on mielestäsi median vaikutus? Onko media tehnyt kuolinpaikalle menemisestä esim. jollakin tavalla helpompaa, mennäänkö tuntemattomienkin ihmisten kuolinpaikalle helpommin?
- Miten julkkisten kuolemat (esim. prinsessa Dianan kuolema) tai jollakin tavalla julkiset kuolemat (esim. jonkinlaiset katastrofit) ja näiden kuolinpaikkojen näkyväksi tekeminen on vaikuttanut ilmiöön yleensä, kuinka tällaiset tapaukset vaikuttavat ihmisten näkemyksiin kuolinpaikasta ja sen tärkeydestä? Onko kysymyksessä jonkinlainen julkinen myötätunnon osoitus (yhdessä sureminen), vai mistä on kyse?
- Mitä tällainen kuolinpaikan merkitseminen ja sitä kautta kuoleman näkyväksi tekeminen mielestäsi kertoo koko kulttuuristamme, yhteiskunnastamme ja aikakaudestamme? Heijastuuko siitä esim. näkemyksemme ja kokemuksemme kuolemasta? Onko kuolemaan suhtautumisessa tapahtumassa jonkinlainen muutos? Puhutaanko kuolemasta nykyisin enemmän kuin ennen vai onko puhetapa vain muuttunut? Vai riippuuko tämäkin vain tilanteesta? Onko kuolemasta puhumi-

nen enemmänkin ”järkyttävien” tapahtumien uutisointia, ei ehkä niinkään varsinaista asiasta puhumista?